

Onze Heerlijkheid Alckemade

De geschiedenis van onze geboortestreek,
gezien door de ogen van onze voorouders

Gerrit en Jan Kuipers

Schrijvers: Gerrit en Jan Kuipers
Coverontwerp: Jan Kuipers
ISBN: 9789402194432
© Jan Kuipers, 2019

Inhoud

Voorwoord door Jan Kuipers	5
1 Onze kwartierstaat	7
2 Het feodale leenstelsel	10
3 Watersnood	15
4 Dircksland	23
5 Moord en doodslag	32
6 De Waterwolf	39
7 De Opstand	44
8 De Gouden Eeuw	57
9 De 30-jarige oorlog (1618-1648)	63
10 Turfwerkers	71
11 De Blijver en de Hollandse Zending	87
12 Rampjaar 1672	101
13 De Eeuw van Verval	106
14 Droogmakerijen	115
15 Het Jansenisme	121
16 Nieuwkomers	130
17 De laatste Van Wassenaers	159
18 De brand in Roelofaertjesveen	163
19 Orangisten en Patriotten	168
20 De Franse Tijd	175
21 Konijn van Olland	184
22 De val van de Keizer	190
23 De Kadastrale Kaart van Alkemade	193
24 De Kadastrale Kaart van de Veen	209
25 Onze voorouders in Leymuiden	226
26 De Blauwe Dood	229
27 Het begin van het einde voor de Waterwolf	234
28 De Veen ca 1840	237
29 De Zwarte Jaren	240
30 De drooglegging van het Haarlemmermeer	242
31 De bouw- en bedelpastors	248
32 De Begraafplaats van de Provincie	259
33 De vuist van de Paus	279
34 Nieuwbouw	285

35	Baggerman Joop Kuipers	293
36	Dirk Wagenaar	298
37	Het Kurremus-oproer	307
38	De vélocipède en het Stalen Ros	317
39	De dertiende maand van 't Ouwe Jaar	324
40	Drie Veense veilingen	338
41	Op vrijersvoeten	345
42	De Vooruitgang hou 'ie niet teuge	362
43	Het onafhankelijkheidsfeest	368
44	De Eerste Wereldoorlog	373
45	De baggermanne	378
46	Slechte jaren	383
47	Arie en Jo van Velzen	388
48	Sint Deusdedit	395
49	De wurft van Jaap Stukkie	406
50	Het Rijke Roomse Leven	419
51	Werreke, werreke en nog 'r 's werreke	424
52	Het Veense Wurftleven	436
53	Piet van Gerrit Mollepik	441
54	De Grote Depressie	446
55	Annie van Velzen	451
56	Naar de Spoorstraat	457
57	Sint Deusdedit	465
58	De Crisis	477
59	De Heilige Kindsheid	480
60	Zware tijden	491
61	De zevende klas	503
62	De vrije tijd	511
63	De mobilisatie	521
64	De oorlog	527
65	Dolle Dinsdag	539
66	De Binnenlandse Strijdkrachten	542
67	Kennemers, Watermannen en Rijstvogels	554
68	De Wederopbouw	561
69	De goede jaren	573
	Bijlagen	587
	Bijlage A Geraadpleegde literatuur	588
	Bijlage B Schema voorouders Arishoek	591
	Bijlage C Schema voorouders Van Velzen	595
	Bijlage D De Akerboom-connecties	598
	Bijlage E Onze kwartierstaat	600

Voorwoord door Jan Kuipers

Dit is wel een tikkeltje een eigenwijs boek, want het vertelt niet alleen de geschiedenis van Alckemade, maar ook dat van onze voorouders. Vader Gerrit en ik hebben altijd met veel plezier de verhalen gelezen in de Alkmadders van de stichting Oud Alckemade, en we vonden het wel eens een aardig idee om alle belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van onze geboortestreek op een rijtje te zetten, en na te gaan of onze 'ouwelui' daarbij betrokken waren.

Alckemade was tot het einde van de 18e eeuw een zgn. ambachtsheerlijkheid, bestuurd door de Heren van Alckemade vanuit hun kastelen bij Sassenheim, Warmond en Lisse. Maar bij het woordje 'onze' hoort wel een belangrijke kanttekening, want met 'onze heerlijkheid' bedoelde de Heer van Alckemade dat het 'zijn heerlijkheid' was. Onze ambachtsheren duiden zichzelf namelijk aan met het koninklijke meervoud, en zelfs rond 1850 komen we nog burgemeesters tegen die over zichzelf schrijven als 'Wij Burgemeester van Alckemade'.

Die heerlijkheid was dus helemaal niet van ons, maar van de hoge heren, en de inwoners van het ambacht hadden niet veel te vertellen. Zij moesten belasting betalen aan de ambachtsheer zodat hij zijn dure adellijke leventje kon bekostigen. Die heren hadden het dus goed voor elkaar, en het woordje 'heerlijk' is zelfs afgeleid van het feit dat zij zo van hun ambachtsheerlijkheden hebben genoten.

De combinatie van streekgeschiedenis en voorouderonderzoek levert toch wel een indrukwekkend en verrassend verhaal op. Ons boek begint rond het jaar 1000 met de eerste ontginningen van het Grote Groene Woud, en het laat zien hoe het landschap van onze geboortestreek door de eeuwen heen gevormd is door de turfstekerij, door overstromingen en stormvloed, en door het ingrijpen van de Graven van Holland - en later het Hoogheemraadschap van Rijnland - die aan de wateroverlast een halt wilden toeroepen.

Al speurend en 'sprokkelend' in bibliotheken en archieven en bij de verschillende historische verenigingen in en rond Kaag en Braassem hebben we op veel vragen een antwoord gevonden, zoals: Wat was het feodale leenstelsel, en wie waren onze ambachtsheren, zoals de riddersgeslachten Van Alckemade, Van der Woude en Van Duvendoirde-Wassenaar?

Wat waren schouten en schepenen? Wat waren de Dingboeken en de Hoge Vierschaar? Wat waren klopjes? En wat waren de recognitiegelden die de katholieken sinds de Gouden Eeuw steeds aan de protestantse machthebbers moesten betalen?

Wat waren Jansenisten, en waarom had juist Roelofarendsveen in de Eeuw van Verval maar liefst 50 jaar lang met zo'n 'scheurmaker' van doen?

Wat is een vervening, en waarom ligt het tuinbouwdorp Roelofarendsveen zo'n 3 à 4 meter hoger dan de omliggende polders?

Wat waren weerbare mannen, patriotten en orangisten, en wat was de Provisionele Municipaliteit van Alckemade na de Fluwelen Revolutie in 1795? Wat waren bouw- en bedelpastors, zouaven en Peelgangers? En waarom werden de drooggemalen Haarlemmermeerpolder en omstreken aan het eind van de 19e eeuw de Begraafplaats van de Provincie genoemd?

Wat was de Heilige Kindsheid, en hoe verhiel zich het Rijke Roomse Leven met het Ruige Veense Leven? Waarom had Roelofarendsveen rond 1910 maar liefst drie groente-veilingen?

En ook heel andere 'brandende' vragen hebben we kunnen beantwoorden, zoals:

Hoe oud is de Oude Wetering, en hoe nieuw de Nieuwe Wetering? Hoe lang was de Lange Wech? Lag er een lijk in de Lijkerpolder? Wie was de blijver van de Blijverpolder, en wie de hertog van de Hertogspolder?

Maar we wilden toch vooral weten wat er in Alckemade allemaal gebeurd is, en of onze voorouders hierbij betrokken zijn geweest. En dat hebben we geweten, want dat waren ze zeker!

De laatste hoofdstukken van dit boek bevatten het levensverhaal van vader Gerrit en moeder Annie, door henzelf verteld in hun eigen moerstaal, het oude Veense dialect. Ook ik en mijn broers en zussen 'hebbe d'r nog net 't staaretje van meegekregen', en hebben in onze jeugd nog met die gekke platte Veense tongval gesproken. Het was toch wel een feest der herkenning om al die oude Veense uitdrukkingen weer 's langs te 'hore komme'.

Onze ouders hebben het uitkomen van dit boek helaas niet meer mee mogen maken. Vader Gerrit overleed op 15 mei 2016 op 94-jarige leeftijd, en moeder Annie op 9 maart 2018 op 88-jarige leeftijd. We hebben het grote geluk gehad dat ze allebei zo lang bij ons gebleven zijn, en ook voor het schrijven van dit boek en de twee voorgaande boeken was dat een geluk, want we zijn er pas in het najaar van 2013 mee begonnen.

Het was een genot om enkele jaren samen met mijn vader een schrijversduo te vormen. We hebben er beide veel plezier aan beleefd. En dat die eerste twee boeken ook nog succesvol werden was een aangename verrassing. Al die complimenten en die aandacht hebben vader Gerrit op z'n oude dag veel goed gedaan, en z'n toch al vrolijke en positieve levenshouding alleen nog maar versterkt.

Moeder Annie vond het allemaal maar zozo, van haar hoefde al die poespas niet. Maar toch wist ook zij zich nog het een en ander te herinneren over haar ouders en grootouders, en heeft zij nog heel wat verteld over haar jonge jaren, zodat we een goed beeld kunnen schetsen van het 'wurftleven an 't noordend van de Veen' in de jaren 1920/30.

En zo presenteer ik u, ook namens mijn vader en moeder, deze geschiedenis van onze geboortestreek én van onze voorouders. Moge het bijdragen aan het besef dat we door de plaats waar we geboren zijn én door het gezin waarin we geboren zijn zelf steeds een onlosmakelijk onderdeel van de geschiedenis zijn. Veel leesplezier toegewenst namens,

Jan Ouwe Gerritsoon Kuipers,
Leiden, 2019

Hoofdstuk 1: Onze kwartierstaat

Een kwartierstaat is een overzicht van al je voorouders, zowel in mannelijke als in vrouwelijke lijn, en wij vertellen in dit boek de geschiedenis van de heerlijkheid Alckemade aan de hand van de kwartierstaten van **Gerrit Kuipers (A1)** en **Annie van Velzen (A2)**, die samengevoegd natuurlijk de kwartierstaat van hun kinderen vormen. Hun namen staan hier **vet** afgedrukt, met daarachter tussen haakjes het volgnummer uit de kwartierstaat. Dat doen we in dit boek steeds met alle namen van onze voorouders, zodat de lezer ze snel terug kan vinden in de bijbehorende schema's en op de kaarten. De namen van hun directe verwanten, zoals broers en zussen, neven en nichten, zwagers en schoonzusters zijn *schuin* gedrukt, en alle overige namen verschijnen in het normale lettertype.

Als goede katholieken hebben **Gerrit** en **Annie** bepaald niet stilgezeten, want ze kregen maar liefst 15 kinderen. Twee zoontjes zijn op jonge leeftijd overleden, en na de geboorte van Sabine – het afnijpertje (nakomertje) – in 1970, bestond ons gezin uit 15 personen. We passen met z'n allen nog maar net aan op de foto.

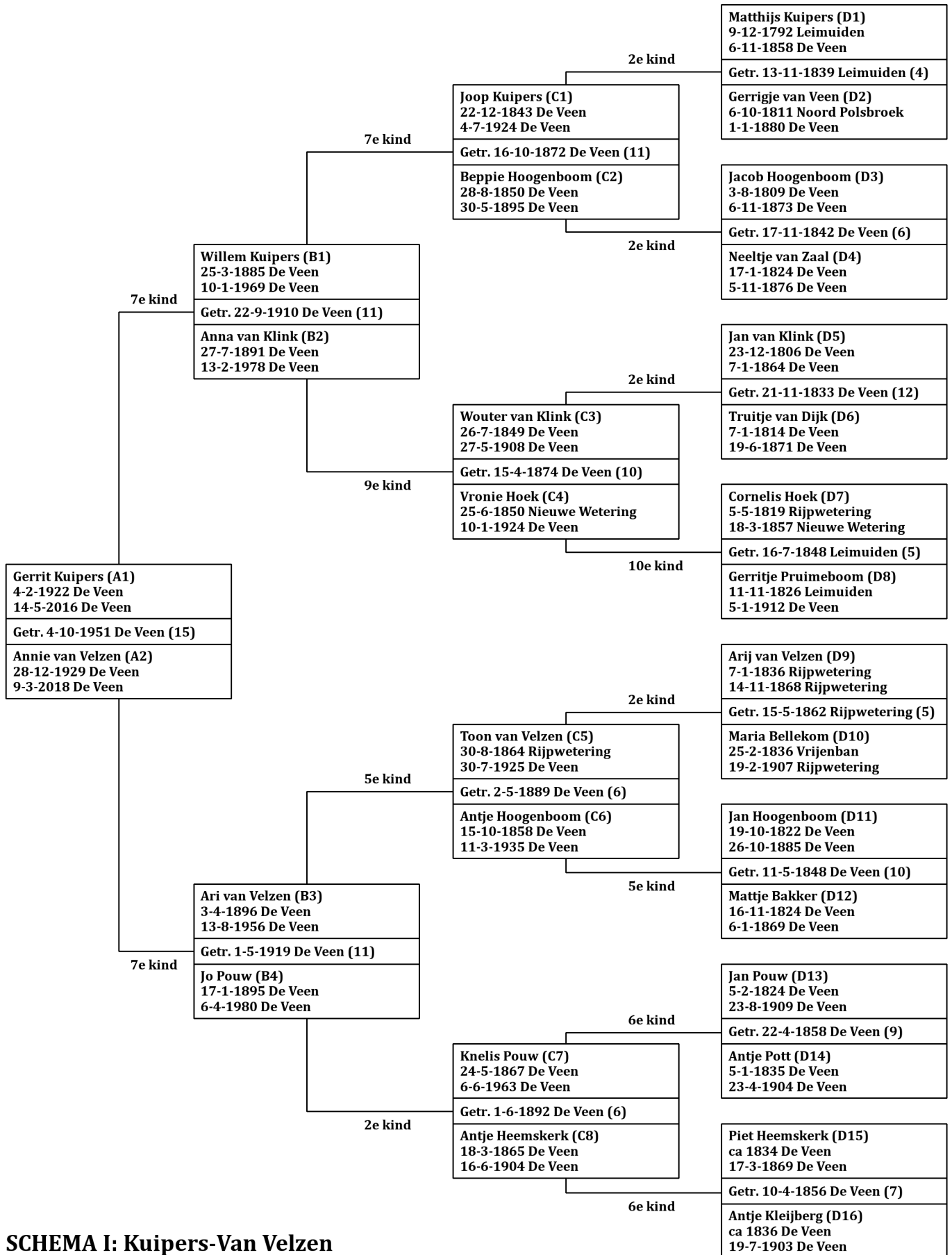

Vooraan gezeten: vader Gerrit (A1) met Annelies en moeder Annie (A2) met Sabine. Daarachter staan vlnr: Kees, Stef, Joan, Helma, Gerrit, Wil, Jan, Aad en Ans, met voor hen Ella en Karin. Foto 1971.

Ouders

Grootouders

Overgrootouders

SCHEMA I: Kuipers-Van Velzen

In het schema op de bladzijde hiernaast zijn de 4 jongste generaties uit onze kwartierstaat getoond: **Gerrit (A1)** en **Annie (A2)**, en hun ouders, grootouders en overgrootouders. De echtelieden staan bij elkaar in een blokje, met daartussen de trouwdatum, de plaats waar zij trouwden en tussen haakjes het aantal kinderen; bij elke persoon is de geboorte- en sterfdatum getoond, en achter de naam het volgnummer in de kwartierstaat.

Dit zijn de voorouders die ons nog het meest dierbaar zijn, degenen waar we direct van afstammen en waarvan we een aantal nog goed gekend hebben. Zij hebben de belangrijkste bijdrage geleverd aan onze genetische opmaak; door hen zijn we wie we zijn, en van elk van hen stroomt er bij wijze van spreken nog een druppeltje of meer bloed door onze aderen.

In bijlage E (helemaal achterin dit boek zodat het snel te vinden is) worden de eerste 7 generaties getoond. Dan heb je al 9 bladzijden nodig, want het aantal voorouders neemt in rap tempo toe. Je hebt twee ouders, vier grootouders, acht overgrootouders enz. – het is een verdubbelingsreeks naar het verleden, en de aantallen worden al snel zo groot dat het je duizelt van de namen en de datums. In de tabel hieronder wordt dit getoond voor de eerste 16 generaties A t/m P.

Generatie	Benaming	Aantal	Jaartal
A	Gerrit (A1) en Annie (A2)	2	
B	ouders	4	1900
C	grootouders	8	
D	overgrootouders	16	
E	betovergrootouders	32	1800
F	oudouders	64	
G	oudgrootouders	128	
H	oudovergrootouders	256	1700
I	oudbetovergrootouders	512	
J	stamouders	1.024	
K	stamgrootouders	2.048	1600
L	stamovergrootouders	4.096	
M	stambetovergrootouders	8.192	
N	stamoudouders	16.384	1500
O	stamoudgrootouders	32.768	
P	stamoudovergrootouders	65.536	1400

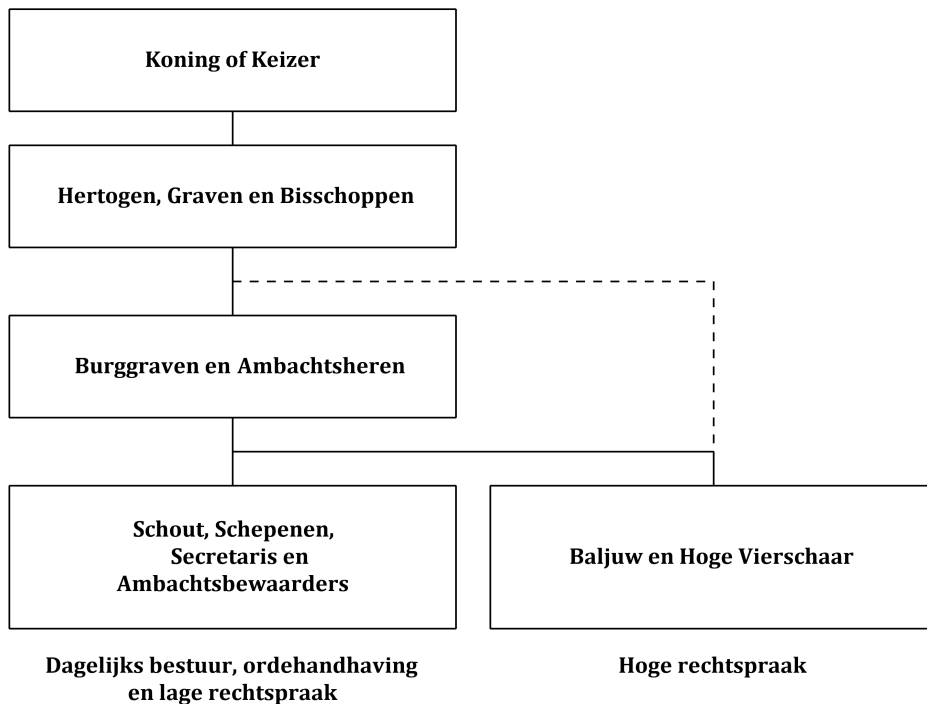
Bij generatie P (de stamoudovergrootouders, die leefden rond het jaar 1400) zit je al op meer dan 65 duizend voorouders. Het zijn stuk voor stuk onmisbare schakels in onze ontstaansgeschiedenis, en zo'n kwartierstaat laat dus vooral ook zien dat ze in de afgelopen eeuwen toch wel gigantisch vaak de liefde hebben moeten bedrijven om ons uiteindelijk te kunnen produceren. Als een van de dames een keer hoofdpijn had gehad, dan waren wij er niet geweest.

Onder onze voorouders vinden we Van Klinken, Hoogenbomen, Van der Meertjes, Koeken, Bakkers, enz. enz. Alle authentieke familienamen uit onze geboortestreek komen we wel zo'n beetje tegen, en dat betekent dat we dezelfde voorouders delen met vrijwel al onze streekgenoten die tot de oorspronkelijke bewoners van Alckemade en omstreken behoren. Je hoeft dus niet eens zo heel veel generaties terug te gaan in de tijd, om te ontdekken dat je in zo'n plattelandsgemeente eigenlijk allemaal familie van elkaar bent.

Hoofdstuk 2: Het feodale leenstelsel

Omdat de Graven van Holland en de ambachtsheren en schouten van Alckemade zo'n belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van onze heerlijkheid zullen we eerst maar eens uitleggen wat dat nou precies voor lieden waren.

Onze eerste graaf was een zekere Gerulf, en hij is via moord en doodslag aan zijn machtige positie gekomen, zoals min of meer gebruikelijk was in die tijd. In het jaar 885 hielp hij keizer Karel de Dikke namelijk om de vikinghertog Godfried de Zeekoning en zijn trawanten in een hinderlaag te lokken en tot de laatste man over de kling te jagen. Voor zijn hulp bij deze slachtpartij mocht Gerulf als beloning graaf worden van een deel van West-Frisia (zoals Holland toen werd genoemd). Zijn gebied was nog niet zo groot, alleen het Kennemerland (het kustgebied rond Haarlem), maar het zou door zijn nazaten snel uitgebreid worden tot het gehele gebied van Noord- en Zuid-Holland.

Het feodale leenstelsel

Het in leen geven van delen van hun gebied was de manier waarop koningen en keizers van oudsher het bestuur van hun rijk organiseerden. Hun meest trouwe vazallen (leenmannen) mochten als hertog, graaf of bisschop zo'n gebied besturen, en er tol en belasting heffen. Zij zwoeren hun koning of keizer trouw en deden de plechtige belofte om hem onmiddellijk met hun ridderleger te hulp te snellen als er gevaar dreigde.

Deze leenmannen verdeelden op hun beurt hun gebied weer in stukken die ze uitleenden aan hun edele ridders. Ridderedelen die een stad in leen kregen werden burggraven genoemd, en ridderedelen die een ambacht op het platteland in leen kregen mochten zichzelf Heer van zo'n ambacht noemen (die ambachten werden daarom ook wel heerlijkheden genoemd). De edele heren hadden de verplichting om als ridder (ruiter) dienst te doen in het leger van hun graaf, hertog of bisschop wanneer zij daartoe werden opgeroepen. En dat was in die gewelddadige tijden eigenlijk voortdurend het geval. De Graaf van West-Frisia was voortdurend in strijd met z'n burens, zoals de bisschop van Utrecht of de Graaf van Vlaanderen. En hij streed ook regelmatig aan de zijde van de keizer tegen vijanden van het keizerrijk. Zo ging het al in de tijd van Karel de Grote, en toen zijn rijk uiteenviel en in 962 het Heilige Roomse Rijk werd gesticht nam de Rooms-Duitse keizer dit stelsel automatisch over. Onze Lage Landen behoorden eeuwenlang tot het Heilige Roomse Rijk, en toen het in de 17e eeuw een zelfstandige Republiek werd, werd het feodale leenstelsel gewoon voortgezet. Er kwam pas officieel een eind aan in 1795, maar het heeft in feite nog tot het midden van de 19e eeuw geduurd voordat het echt helemaal afgeschaft werd.

Het leenstelsel zette zich nog verder omlaag voort, want de ambachtsheer had vele ambtenaren te benoemen, zoals de schout, de schepenen, de ambachtbewaarders en de secretaris. En als hij heer van een zogenaamde hoge heerlijkheid was mocht hij halsmisdrijven in z'n ambacht laten berechten, en daarvoor een baljuw en een Hoge Vierschaar benoemen. Lage ambachtsheerlijkheden waren voor de hoge rechtspraak aangewezen op baljuws die door de graaf werden benoemd. De hoogste ambtenaar was de schout, die het bestuur uitoefende in het ambacht. Het woord 'schout' komt van 'schouwen' of 'rondzien'. De ambachtsheer vaardigde de nodige keuren (wetten) uit voor z'n heerlijkheid en liet het dagelijks bestuur verder over aan de schout. Samen met zijn ambachtbewaarders hield de schout toezicht en zorgde hij voor rust en orde; samen met zijn secretaris verzorgde hij de boekhouding en de financiën, en samen met zijn schepenen sprak hij recht. De ambachtsheren bemoeiden zich er verder niet mee. Als de belastingtienden en andere gelden op tijd werden betaald vonden zij het wel prima. Zij hadden het ook veel te druk met hun ridderlijke leventje, met toernooien en met oorlog voeren. Deze vechtlustige edelen toonden zich het liefst in volle wapenrusting, op een strijdros en met het zwaard of de lans in de hand, en zodra zij door hun graaf ter heervaart werden opgeroepen waren deze edele vechtjassen er als de kippen bij om er op uit te trekken en roem te vergaren op het slagveld. Zwaarden, knotsen, harnassen en ander oorlogstuig lagen voortdurend gereed om snel in actie te kunnen komen.

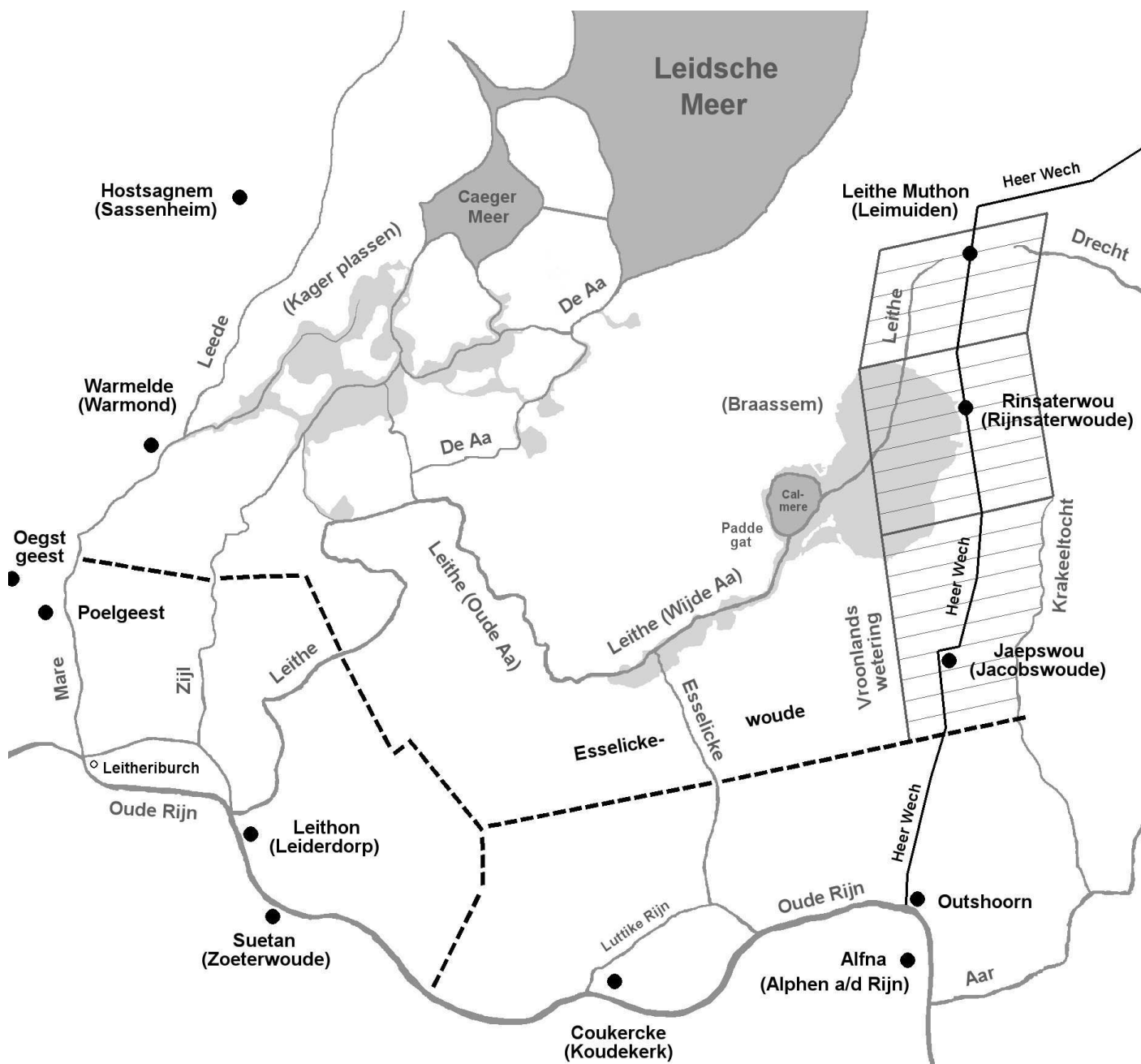
Deze ridders waren uitverkoren om het recht te handhaven en het volk te beschermen. Zij leefden van de opbrengst van het werk van hun horigen, de bewoners van het ambacht dat zij bestuurden. Zo onderhield de lage stand van boeren en arbeiders de hogere standen, en kreeg in ruil daarvoor bescherming, orde en recht. Dat was de theorie, maar de praktijk was vaak anders, want dit feodale leenstelsel leidde maar al te vaak tot corruptie en machtsmisbruik. De schout was in feite oppermachtig in het ambacht. Hij was hoofd van het bestuur, hoofd van de politie en hoofd van de rechtbank. Het idee van scheiding der machten bestond nog niet, en een vrije pers die wantoestanden aan de kaak stelde was er ook nog niet. Voor corrupte en kwaadwillende personen was dit een ideaal systeem om zich te verrijken ten koste van de ingelanden van het ambacht. En dat gebeurde dan ook voortdurend. We zullen er in dit boek vele voorbeelden van tegenkomen.

De nazaten van graaf Gerulf - Dirk I, Ibis en II - streden regelmatig aan de zijde van hun keizer, en in ruil voor die steun ontving Dirk II van de Rooms-Duitse keizer Otto II de Bloedige het gehele kustgebied van West-Frisia in leen: te weten Texla (Texel), Kinhem (Kennemerland), Rijnland en Marsum (Maasland). Graaf Dirk beheerste nu de mondingsgebieden van de Maas en de Rijn, en hij begon direct tol te heffen vanuit burchten in Vlaarding en Rijnsburg. Zulke tolplaatsen zijn plekken waar vanzelf een markt ontstaat met herbergen en dorpsbewoners en Rijnsburg groeide uit tot het belangrijkste machtscentrum van de Graven van West-Frisia.

Nu kunnen we het verhaal van onze geboortestreek beginnen, want graaf Dirk II is namelijk degene geweest die de eerste ontginningen van het Rijnlandse binnenland aanpakte, waarmee hij het landschap van de huidige gemeente Kaag en Braassem zijn allereerste kenmerkende vorm heeft gegeven.

Heldentijd van de Grote Ontginning

Het grootste deel van Holland was rond het jaar 1000 nog een uitgestrekt en moeilijk toegankelijk moeras dat er woest en verlaten bij lag - een ruige buurt met als bodem een metersdikke drassige en sponsachtige veenlaag van half-vergane plantenresten, die zo'n 5 tot 7 meter boven de zeespiegel lag. Op dit veenkussen verhieven zich uitgestrekte wouden van elzen, wilgen, essen en populieren, waarin zelfs beren en everzwijnen te vinden waren. De Romeinen, die hier rond het begin van de jaartelling hadden gezeten, noemden het het Woud zonder Genade, want wie de pech had er in te verdwalen was verloren en prooi voor de wilde dieren ... of de wilde barbaren.

De allereerste ontginningen van het Grote Groene Woud rond de rivier de Leithe gebeurden ten oosten van het latere Alckemade. Zo moet het er ongeveer uitgezien hebben in het jaar 1000.

De dorpen Rijnsaterwoude, Zoeterwoude, Hazerswoude en Woubrugge herinneren nog aan dit Grote Groene Woud, en zelfs Holland (houtland) zou hier zijn naam aan ontleenen. En ook de tegenwoordige Groenewoudse Kade aan de Wijde Aa in Roelofarendsveen verwijst trouwens naar dit Woud zonder Genade dat hier eens lag. Bewoning vond je rond het jaar 1000 alleen op de hoger gelegen klei-oeveren langs de rivier de Oude Rijn, en in het westen op de strandwallen langs de kust, ook wel oude duinen of geestgronden genoemd. De dorpen Warmond, Sassenheim, Oegstgeest en Poelgeest lagen op de meest oostelijke strandwal vlak naast het latere Alckemade, en de laatste twee zijn naar die geestgronden genoemd. Zo zien we dat er heel wat dorpen in onze omgeving al rond het jaar 1000 bestonden en hun naam aan het landschap ontleenden.

Het Grote Groene Woud was dooraderd met een grillig netwerk van natuurlijke veenriviertjes, en het gebied tussen Kaag en Braassem was het stroomgebied van de Leithe, die vanaf z'n oorsprong ter hoogte van het latere Leimuiden, naar het zuidwesten toe door het veenlandschap meanderde, en bij Leithon (Leiderdorp) in de Oude Rijn stroomde. Leithe betekende 'waterloop', en een deel van deze oeroude veenrivier zou naderhand de naam Aa (tegenwoordig de Oude Aa en de Wijde Aa) krijgen, wat weer een ander middeleeuws woord voor 'water' of 'waterloop' was. De Aa (of Ade) was vanaf de Oude Aa een zijrivier van de Leithe, die noordoostwaarts liep en uitmondde in het Leidsche Meer.

De stad Leiden bestond nog niet, wel de Leitheriburch (de huidige Leidse Burch) op het Waardeiland. En ook de Kagerplassen, het Braassemmeer en de Wijde Aa bestonden nog niet, maar ze zijn (ter oriëntatie) in lichtgrijs op dit kaartje aangegeven. Bij het huidige Paddegat aan het Braassemmeer was er wel al een klein natuurlijk veenmeertje, dat Calmere werd genoemd.

Onder de krachtige leiding van Dirk II werd deze Graeflicheijts Wildernisse nu in gebruik genomen. In ruil voor de ontginning van een stuk land kregen boeren dat land in leen, vrijstelling van bepaalde belastingen en andere voordeeltjes. De voorwaarden werden vastgelegd in contracten, de zogenaamde 'copen' (en plaatsen als Nieuwkoop, Vriesekoop en Boskoop danken hun naam aan deze 'copen'). Het eerste ontginningsblok in onze streek lag ten noorden van Alphen en Outshoorn tussen de Krakeeltocht en de nieuw gegraven Vroonlandswetering ('vroon' betekent 'aan de heer toebehorend'). Eeuwenlang had het er onberoerd bijgelegen, maar nu werd het hier één en al bedrijvigheid. Zo rond 985 'toghen de Rijnsaten (Rijnbewoners) mit veele cloecke mannen te samen mit malcander in dat wilde wout' om de beesten daaruit te drijven (of te vangen en op te eten), de bomen te kappen en te verbranden en het zompige veen bewoonbaar te maken. Dit was mogelijk door de ontdekking dat door het graven van een sloot het drassige veenkussen in die sloot leegliep. Allereerst werd een ontginningsas of veenwetering extra diep uitgegraven, en loodrecht daarop werden, op vaste afstanden van elkaar, lange evenwijdige sloten gegraven om het overvloedig water af te voeren. Op de langgerekte stroken land tussen die ontwateringssloten werd nu landbouw mogelijk.

De Heer Wech, natuurlijk genoemd naar graaf Dirk II, lag langs deze eerste ontginningsas, en langs deze weg, op de kop van hun percelen, bouwden de ontginners hun boerderijtjes, eenvoudige plaggenhutjes gedekt met wat riet. Zo ontstonden de typische lintdorpen die tot op de dag van vandaag zo kenmerkend zijn voor ons Hollandse polderlandschap.

De eerste ontginning kreeg de naam Jaepswou (Jacobswoude), genoemd naar een zekere ridder Jacob. Hij had aan de zijde van graaf Dirk II gevochten voor keizer Otto II de Bloederige, en dit leen was de beloning die hij van zijn graaf ontving. Hij liet in Jaepswou het kasteel Huys ter Woude bouwen en was de eerste van een lange rij ridder-edelen die zich vrijwel allemaal Jacob van der Woude noemden. (We blijven deze Van der Woudes volgen, want zij zouden in de toekomst lange tijd Heren van Alckemade worden.)

De volgende ontginningsblokken waren die van Rijnsaterwoude en Leimuiden. Net als Leiden en Leiderdorp dankt Leimuiden z'n naam aan de Leithe, want Leithe Muthon betekent letterlijk 'monding van de Leithe'. En de naam Rijnsaterwoude betekent natuurlijk 'woud van de Rijnsaten (Rijnbewoners)'. Dit is de eerste sprong in het wilde veen geweest in ons gebied boven de Rijn, en zo ontstonden de drie dorpen langs de Heer Wech die eeuwenlang onze oosterburen waren, en die sinds 2009 bij de gemeente Kaag en Braassem horen. Ze hadden alle drie in het jaar 1063 al een kerkje.

Tussen 1000 en 1300 is op deze manier het hele veenmoerasgebied in Zuid Holland en Utrecht ontgonnen en in vruchtbare graanakkers veranderd. Van het uitgestrekte Groene Woud zou uiteindelijk niet veel meer over blijven dan wat perceeltjes 'boerengeriefhout'. En dat in een tijd waarin alles nog

met handkracht moest gebeuren, met houten schop, houten kruiwagen en leren emmertjes. Het is daarom ook wel de Heldentijd van de Grote Ontginning genoemd.

Vanaf de Heer Wech is men eerst naar het oosten doorgedaan richting Langeraar, Aelsmeer en Vriesekoop. En pas later werden ook de gronden ten westen ontgonnen, te beginnen met Esselickerwoude ten zuiden van de Leithe, dat ontstond vanuit Jacobswoude en daarmee eeuwenlang een ambacht zou vormen, Esselicker- en Heer Jacobswoude geheten (het latere Woubrugge). Het dankte zijn naam aan het feit dat het Groene Woud hier vooral een 'bosch van essenhout' was, en ook het veenwatertje de Esselike, dat via de Lutlike Rijn (Kleine Rijn) in de Oude Rijn afwaterde is hier naar genoemd.

Ons latere ambacht Alckemade, gelegen ten noorden van de Leithe, was het meest woeste gedeelte – een naargeestig moerasgebied dat in open verbinding stond met het water van het Leidsche Meer. Daar waagde men zich toen nog niet, dat zou pas eeuwen later gebeuren, en het is in feite het allerlaatste gebied in Holland dat ontgonnen werd.

Ruzie met de keizer

Schepen die over de Maas of de Rijn voeren moesten hoge toltarieven betalen aan de Graven van West-Frisia, en dat schaadde de Rooms-Duitse keizer. Die brutale tolheffing was bijzonder slecht voor de keizerlijke schatkist, en daarom ondernam keizer Hendrik II de Heilige in 1018, samen met z'n meest trouwe bondgenoten – de bisschoppen van Utrecht, Luik en Kamerijk – een veldtocht naar West-Frisia om de opstandige graaf Dirk III een lesje te leren. Maar zo gemakkelijk ging dat niet. Het keizerlijke leger werd in het drassige gebied bij Vlaardingen, door Dirk's ridderleger finaal in de pan gehakt, en vluchtte in paniek weg. Onze graaf liet zich niet zomaar de wet voorschrijven door zijn superieuren. Maar zijn opvolgers Dirk IV en Floris I hadden minder geluk. Zij werden bij latere aanvallen in 1046 en 1061 door de keizerlijke troepen gedood. Bij die tweede aanval werd Rijsenburg veroverd en geheel vernietigd, en de grafelijke hofhouding verhuisde daarom naar het Waardeiland bij Leithon (Leiderdorp). Het grafelijke complex – de Gravenhof – werd even ten zuiden van de Leitherburch opgetrokken, en zo ontstond de stad Leyden, dat Rijsenburg opvolgde als woonstede en machtszetel van de Graven van West-Frisia, en als 'hoofdstad' van Rijnland. Binnen het Gravenhof werd ook de Pieterskerk gebouwd, toegewijd aan Petrus, de sleutelbewaarder van de Hemelpoort, en die sleutels werden het symbool van Leyden: de Sleutelstad.

Graaf Dirk V, zoon van Floris I, was de eerste die zich Graaf van Holland liet noemen, en het ging hem en zijn opvolgers voor de wind. De ruzie met de keizer werd tenslotte bijgelegd en de verhoudingen werden helemaal goed toen keizer Lotharius III aan de macht kwam, en Dirk's zoon, graaf Floris II de Vette, rond 1108 in het huwelijk trad met Petronella van Saksen, de halfzus van de nieuwe keizer. Door de succesvolle ontginning van de Rijnlandse veengebieden en de tolheffing op de grote rivieren verwierf Floris II grote rijkdom, en hij heeft zijn bijnaam aan deze rijkdom te danken, al zijn er ook historici die beweren dat hij buitengewoon zwaarlijvig zou zijn geweest. Hij overleed in 1121 en na de dood van haar 'vette' echtgenoot werd Petronella van Saksen, als voogdes over haar minderjarige zoon Dirk VI, regentes en Gravin van Holland. Zij liet in 1133 binnen de ommuring van het herbouwde Rijsenburg, een vrouwenklooster bouwen waartoe uitsluitend jonge maagden 'van adellijken bloede' konden toetreden.

In de zeer religieuze middeleeuwse samenleving waren zulke abdijen bijzonder machtig, omdat zij 'in den eygendom ende bescherming van de Paus stonden'. De Abdij van Rijsenburg werd de belangrijkste vrouwenabdij van Holland, buitengewoon rijk, met groot aanzien en zeer veel landbezit. Al voor 1300 had de abdij ca 2000 hectare land in bezit, waarvan het overgrote gedeelte was verpacht. De Abdis van Rijsenburg, ook wel Vrouwe van Rijsenburg genoemd, genoot de heerlijke rechten van Aelsmeer, Boskoop, Akkersdijk, Vrouwenrecht (Delft) en ook de Vrouwe Ven tussen Warmond en het latere Alckemade behoorde tot haar bezittingen. En precies zoals de ridderlijke kasteelheren hun ambachten bestierden zo heerste ook deze geestelijke kloostervrouwe over haar ambachten, waar zij belasting inde, keuren uitvaardigde en de schouten, schepenen en vele andere ambtenaren aanstelde.

Hoofdstuk 3: Watersnood

Het was toch zo mooi, dat omtoveren van de drassige Hollandse moerasbodem in vruchtbaar land. De afwatering was een groot succes omdat de zee in die tijd ongeveer een halve meter lager stond dan tegenwoordig, en het veenlandschap meters boven de zeespiegel uitstak. Het overvloedige veenwater stroomde als vanzelf door de sloten en veenriviertjes naar de rand van het veenmassief, om vervolgens via de Oude Rijn naar de Noordzee te worden afgevoerd. Maar dat zou zo niet blijven – de ontginners hadden geen besef van de gevolgen van hun handelen.

Veen is een sponsachtige grondsoort van deels vergane plantenresten en bestaat voor 90% uit water. Door de ontwatering zakte de droge bovenlaag in, werd zwaarder en drukte het onderliggende veen in elkaar. En daar kwam nog bij dat zuurstof en bacteriën de halfvergane plantenresten deden oxideren, zodat het volume nog verder afnam. Met andere woorden: het natte zompige moeras liep leeg, verdroogde en loste als vanzelf op in de lucht. Met enorme gevolgen: een snelle bodemdaling van bijna een meter per eeuw.

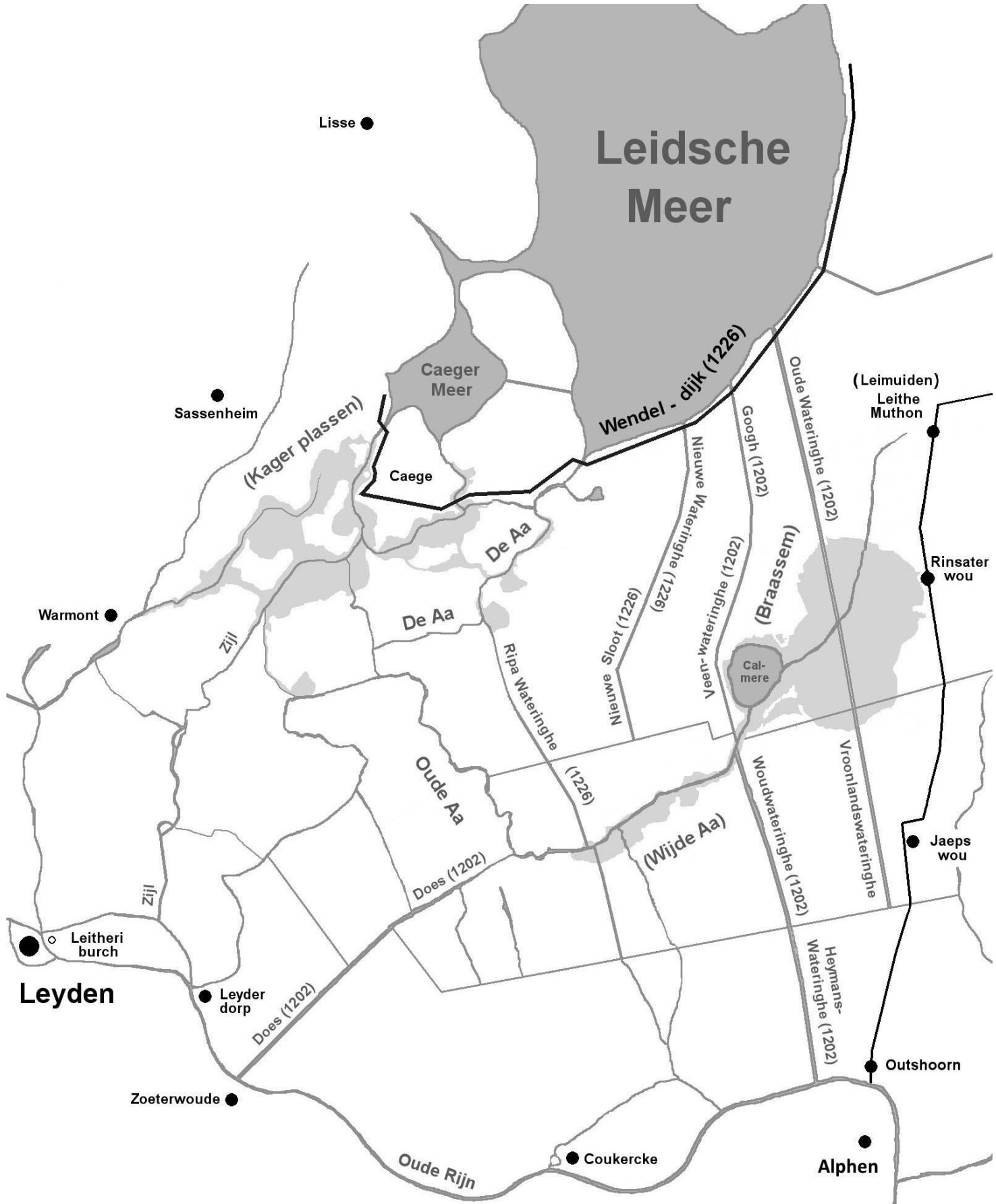
En dit proces werd nog versneld door menselijke activiteit, namelijk de zout- en de turfwinning. Als je een plak veenblubber liet opdrogen, was er een goed vuurtje mee te stoken. Zo'n kluit gedroogde veenaarde werd turf genoemd, en het verschaftte een goedkope brandstof met een gelijkmatige hitte. En er kon ook, door verbranding, zout uit gewonnen worden.

Deze bodemschat, deze brandstof, het lag daar gewoon voor het opscheppen, vlak naast de deur. Je kunt de mensen dus niet kwalijk nemen dat ze het op grote schaal hebben afgegraven en verbrand voor warmte en zout. Maar het had een verwoestend effect op het landschap. De Hollanders hebben hun land letterlijk opgestookt, en het water deed de rest. Mens en natuur werkten als het ware eendrachtig samen om de boel te verkloien.

In de tweede helft van de twaalfde eeuw beleefde de wereld de kwalijke gevolgen van een klimaatoptimum (de zogenaamde Middeleeuwse Warme Periode). Het veroorzaakte een stijging van de zeespiegel en dat ging gepaard met steeds slechter weer dat de Hollandse kuststreken begon te teisteren. Grote stormvloed en overstromingen, zoals de St. Thomasvloed van 1163, de Julianavloed van 1164, en de grote Allerheiligenvloed van 1170 en 1196, hadden catastrofale gevolgen voor onze Lage Landen. Een reusachtig veenpakket dat de kop van Noord-Holland met Friesland verbond werd finaal weggeslagen en zo werden de Waddenzee en de Zuiderzee gevormd. Juist in dit gebied was al heel wat turf gewonnen, wat het landschap ernstig had verzwakt, en het noodweer had hier vrij spel. Diezelfde stormen en vloedgolven veroorzaakten ook een verzanding bij Katwijk. De monding van de Oude Rijn raakte daar volledig dichtgeslibt, en de Rijnlandse ontginningen konden niet langer uitwateren op de Noordzee. Dit zorgde voor blijvende wateroverlast. Ons gebied ten noorden van Leyden is gedurende vele jaren misschien wel permanent overstroomd geweest.

Om Rijnland tegen het water te beschermen liet graaf Floris III van Holland bij het huidige Zwammerdam een dam in de Oude Rijn bouwen. Maar hij kreeg meteen ruzie met de burens. De bisschop van het Sticht (Utrecht), Godfried van Rhenen, beklagde zich bij hun beider leenheer, de Rooms-Duitse keizer Barbarossa (Roodbaard), over de brutale daad van de Hollanders, waardoor Utrecht nu met natte voeten zat. Keizer Roodbaard gaf Floris III in 1165 opdracht om de dam onmiddellijk weer op te ruimen, waar Floris direct gehoor aan gaf, want hij was zijn heer trouw tot in de dood.

En dat was hij letterlijk, want hij volgde zijn keizer in de derde kruistocht. Zij zouden de heidense bezetters van Jeruzalem wel eens een lesje leren, maar de keizer en de graaf kwamen geen van beide terug. Floris kwam in augustus 1190 in Antiochië om het leven, een maandje nadat keizer Roodbaard aldaar van zijn paard was geraakt en verdronken.

*De Wendeldijk, en de nieuwe kanalen (wateringhen) gegraven in 1202 en 1226.
(Ook hier zijn de Kagerplassen, de Wijde Aa en de Braassem ter oriëntatie in licht grijs aangegeven.)*

De opvolger van Floris III was z'n oudste zoon Dirk VII, maar toen die overleed en alleen een erfdochter, Ada van Holland, naliet, greep z'n andere zoon, Willem I, de macht. Ada verschanste zich in de Burcht van Leyden, en daar vond de eindstrijd plaats. Na een kort beleg werd haar leger door de ridders van Willem I overmeesterd. De arme Ada werd gevangen gezet op het kasteel Van Teylingen bij Sassenheim, alwaar zij zou zijn 'overleden van hartzeer', en Willem I werd de nieuwe Graaf van Holland. Deze niet al te sympathieke graaf is voor ons van groot belang, want onder zijn bewind werden er ingrijpende waterkundige werken verricht in ons nog altijd onbewoonde en naamloze gebied, zodat het er wat wateringen betreft al in grote lijnen uit kwam te zien als tegenwoordig.

Er moest wat gedaan worden tegen de wateroverlast door de dichtgeslibde Rijn, en onder leiding van graaf Willem I sloeg een twintigtal Rijnlandse ambachten de handen ineen om maatregelen te treffen. Dit was een historisch moment, want deze samenwerking was het begin van het Hoogheemraadschap van Rijnland, dat tot op de dag van vandaag de waterhuishouding in onze streek heeft beheerd. De net ontstane Zuiderzee bleek de oplossing te wezen. Men besloot in 1202 kanalen te graven waarlangs het overtollige Rijnwater noordwaarts naar het Leidsche Meer kon worden geleid en zo via het Haerlemmermeer, het Spaerne en het IJ naar de Zuiderzee - een project van ongekende omvang, waarbij de afwatering van het hele gebied volledig werd omgelegd. Bij Leyden werd de Zijl verbreed en gekanaliseerd (het woord 'zijl' betekent letterlijk 'waterafvoer'). En vanaf Leyderdorp werd de kaarsrechte Does gegraven die aansloot op de Leithe (de tegenwoordige Wijde Aa). Meer oostwaarts werd een lang kanaal gegraven, recht toe recht aan, bestaande uit in elkaars verlengde liggende wateringen: het begon ten westen van Outshoorn, boven Alphen a/d Rijn, met de Heymanswetering, de Woudwetering en de Gooch (waarvan het zuidelijk deel later de Veenwetering zou worden genoemd). En tenslotte werd ook de brede Oude Wetering gegraven als verlenging van de Vroonlandswetering.

Maar deze maatregelen bleken helaas niet afdoende, want hevige aanvallen van de zee zorgden opnieuw voor wateroverlast, vooral tijdens de bijzonder zware Sint Marcellusvloed van 1219. In 1226 werd daarom besloten tot de aanleg van de befaamde Wendeldijk of Houtenclaesdijk, een van de allereerste grote waterkeringen in Rijnland, die liep van Caege, via het latere Alckemade en Leimuiden langs de gehele zuidoost-zijde van het Leidsche Meer. Het was een kronkelige, met palissaden versterkte dijk, en dankte zijn naam aan de vele bochten en krommingen die het juist bij Caege maakte. Het woord 'caege' of 'kaag' betekent 'buitendijks land', en Kaageiland dankt zijn naam aan de loop van de Wendeldijk, waardoor een groot deel van het eiland er onbeschermd bij lag.

Bij de monding van elk kanaal zat een uitwateringssluis in de dijk om het Rijnwater door te laten 'en bij sterken Noorderwind terugvloeiing te beletten'. Dan hoefde men de primitieve sluisdeurtjes alleen maar dicht te laten vallen om ze te sluiten en zo het 'wilde water' tegen te houden. Dit was afdoende om de dorpen in het achterland tegen het water te beschermen, zo hoopte men.

Ook werden er in 1226 twee nieuwe kanalen naar het Leidsche Meer gegraven: de Nieuwe Wateringhe met in het verlengde de Nieuwe Sloot, en de Ripa Wateringhe. Ze werden 'opzettelijk aangelegd om het Rijnlandse en Stichtse water nog effectiever tot aan de oever van het Leidsche Meer te brengen'. De Nieuwe Wetering en de Nieuwe Sloot waren 'nieuw' omdat ze een kwart eeuw later waren gegraven dan de Oude Wetering. En de naam Rijpwetering komt vermoedelijk van het Latijnse woord 'ripa' dat 'oeverstrook' betekent.

De Oude Wetering, de Gooch, de Nieuwe Wetering en de Rijpwetering liggen op ongeveer twaalf voorling-afstand (ongeveer 2250 meter) van elkaar, zoals gebruikelijk was volgens een 'cope'. En het woord 'gooch' of 'gaag' betekent letterlijk 'hoofdwatering of ontginningsas van een nederzetting'. Het lijkt er dus op dat er in 1226 al plannen waren om tot ontginning van ons gebied over te gaan.

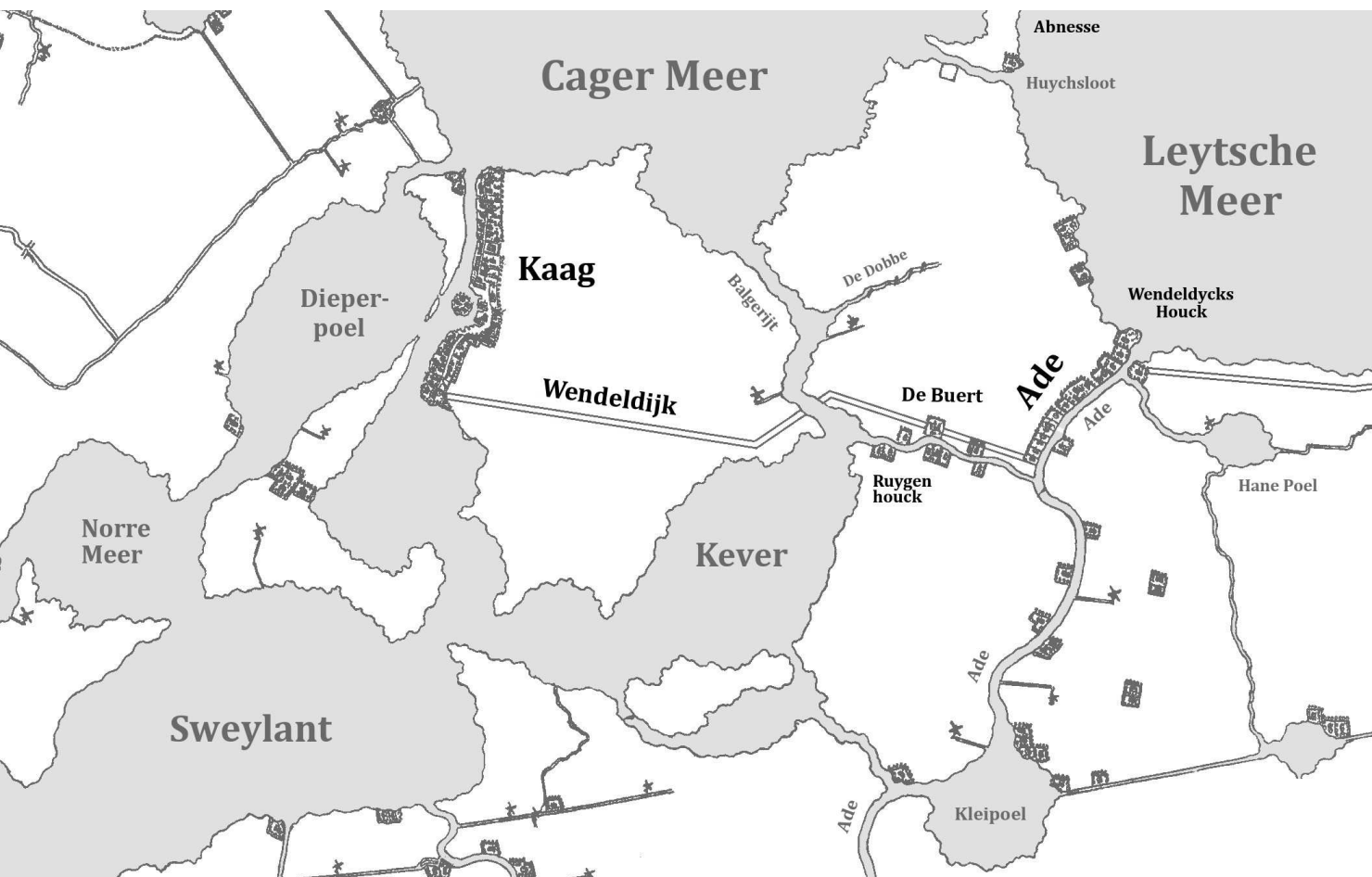
Maar het slechte weer gooide opnieuw roet in het eten.

Het woeste water van het Leidsche Meer vernielde regelmatig de sluisjes van de Wendeldijk, en stroomde dan met donderend geweld via de kanalen ons gebied binnen. In het oosten overstroomde het de Rijnsaterwoudse ontginningen, waarvan het maaiveld door turfwinning, inklinking en oxidatie in 2 eeuwen al meters lager was komen te liggen. Juist hier zou de bodem uit zeer lichte en slappe veengrond hebben bestaan, en er werd flink wat land weggeslagen zodat het Braassemmermeer ontstond, dat in die tijd het Meer van Rinsaterwou werd genoemd. In grote lijnen had het al z'n huidige

vorm, maar wel nog wat kleiner dan tegenwoordig want er zou in de loop van de komende eeuwen aan de randen nog heel wat land wegspoelen. En ten zuidwesten van het Braassemermeer verwijdde het watergeweld de Oude Aa, zodat dat gedeelte de naam Wijde Aa kreeg.

Kaag en Ade

De eerste dorpen van Alckemade ontstonden in het noordwesten bij de Kaag. Bij elk sluisje in de Wendeldijk woonde een sluiswachter, en het was goed vissen bij zo'n sluis zodat er ook al snel vissers en een bijbehorende herberg verreezen. Op hun reizen over de meren deden schippers zo'n plek aan om inkopen te doen of om hun dorstige kelen te smeren. En zo ontstond Kaagdorp, als lintdorp op de Wendeldijk langs de westelijke oever van Kaageiland. En even verderop, in de Aderpolder, ontstond het dorpje Ade, ook gelegen op de Wendeldijk bij de derde sluis aan de monding van de Ade, wat op de kaart van 1615 Wendeldycks Houck genoemd werd. Kaag en Ade zouden uitgroeien tot twee van de meest welvarende dorpen van Alckemade.

De dorpen Kaag en Ade op de kaart van 1615.

Maar ook dit gebied was niet veilig voor het water. Net als het Braassemermeer en de Wijde Aa ontstonden ook de Kagerplassen tijdens hevige stormvloeden. Vooral die van 20 november en 28

december 1248 richtten langs de gehele Noordzeekust enorme schade aan. Het was een natuurgebeuren van een nooit eerder voorgekomen hevigheid.

De Dieperpoel en de Kever, beide gelegen direct achter de Wendeldijk, zijn zeer diepe plassen 'waar men met geen vaarboom grond kan krijgen'. Hun enigszins rechthoekige vorm laat zien dat ook dit turfsteekgebieden zijn geweest die tijdens hevige stormvloed in grote diepe poelen zijn veranderd, door de kracht van het naar binnenstromende en rondkolkende water vlak achter de plek waar de sluisjes waren weggeslagen. Zulke doorbraakgaten werden kolken of wielen genoemd. Op de kaart van 1615 werd de plek waar het water van de Balgerijt de Kever inkomt Ruygenhouck genoemd, om aan te geven dat het daar met slecht weer flink tekeer kon gaan.

Volgens een oeroude legende had in de Dieperpoel het Kaagmonster zijn schuilplaats. Tot in de 19e eeuw beweerden vele Kagers nog het afschuwelijke wezen gezien te hebben dat daar 's nachts rondwaarde. Het is wellicht een grote meerval geweest, ook wel visduivel genoemd. Die kan wel 3 meter lang worden, het houdt zich overdag schuil in zo diep mogelijk water en komt 's nachts tevoorschijn om op voedsel te jagen.

De vaarroute Binnen Dunen

De Wendeldijk moest na elke watersnoodramp weer hersteld worden. Met z'n kwetsbare houten sluisjes was het niet berekend op zijn taak. De lozing van het water uit de Rijnambachten over de Meren verliep moeizaam, het gebied bleef waterig en het hele project was in feite mislukt.

Rond 1250 kwam er een betere oplossing, toen langs het zuiden van het IJ een veel steviger dijk werd aangelegd, de Spaerndammer- en Diemerzeedijk, met enkele grote dammen bij de riviermondingen van de Spaerne en de Aemstel, die er voor zorgden dat het water van deze rivieren het land niet binnen kon komen (zie de kaart op de volgende bladzijde). Net als bij de sluisjes van de Wendeldijk was het bij die dammen al snel één en al bedrijvigheid, en zo onstonden de dorpjes Spaerndamme en Aemstelredamme, welke laatste in de komende eeuwen zou uitgroeien van een onbeduidende nederzetting van vissers en boeren tot een internationale vermaarde koopmansstad en tenslotte zelfs tot hoofdstad van Nederland. Maar de Spaernedamme was in eerste instantie van groter belang, want het zou eeuwenlang Rijnlands uitwateringspunt bij uitstek zijn, en er kwam aldaar ook een schutsluis voor de grafelijke tolheffing.

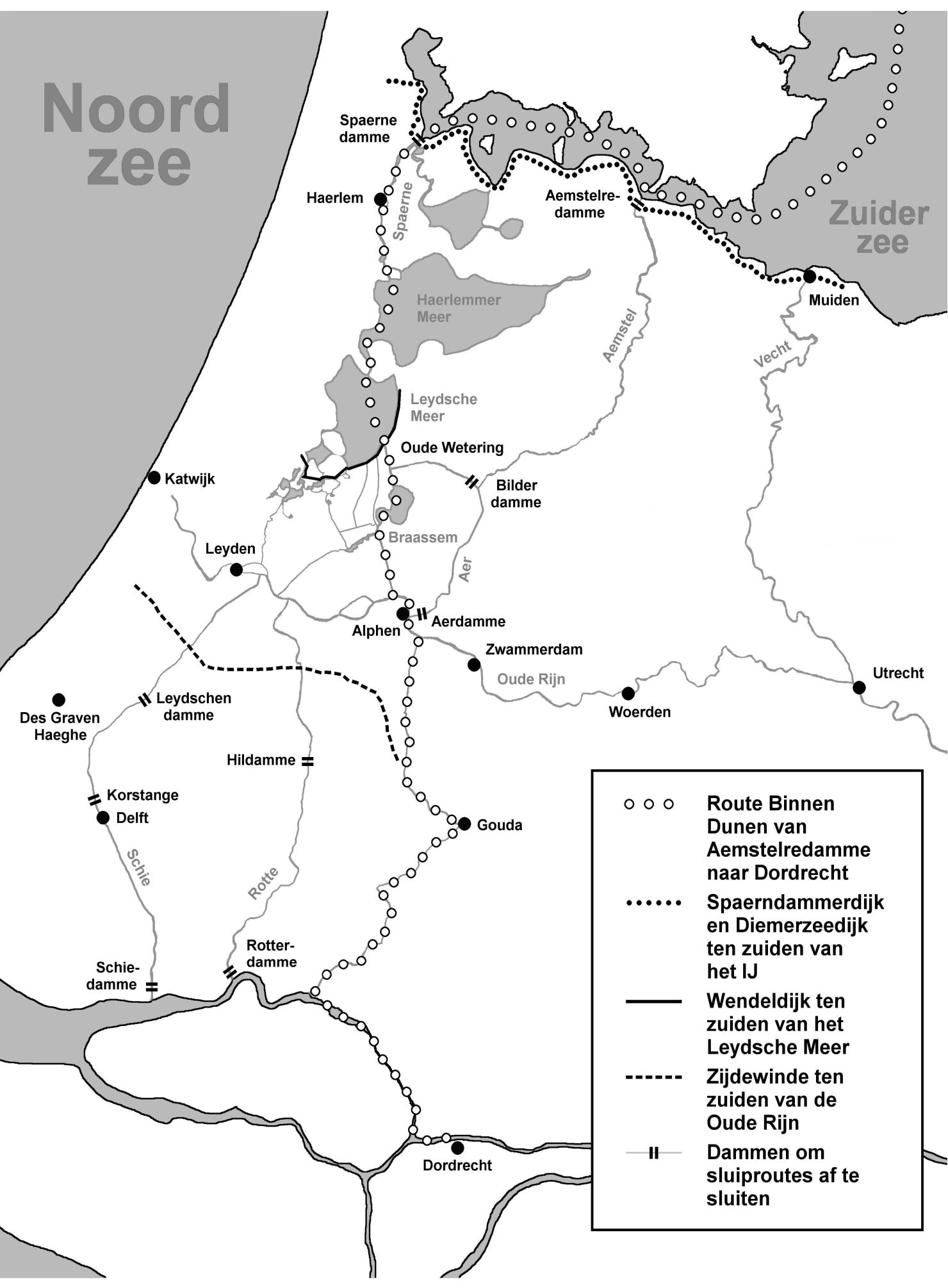
De handelsschepen beladen met graan uit Danzig of hout uit Noorwegen, voeren als het mogelijk was het liefst binnendoor, om de gevaren van de open zee te mijden, en de Graaf van Holland liet daarom bij de Spaernedamme een grote schutsluis aanleggen waar schepen van wel 8 meter breed in pasten. Hierbij werd gebruik gemaakt van een kolk of wiel die ontstaan was bij een eerdere dijkdoorbraak, en die de Grote Kolk werd genoemd. Vanaf het IJ voer men door de Grote Kolksluis naar binnen en na betaling van de tolgelden kon men via een verlaat (kleine sluis) het Spaerne op.

De schippers maakten dankbaar gebruik van deze mogelijkheid, en zo ontstond de beroemde en beruchte vaarroute Binnen Dunen, die liep vanaf de Zuiderzee en het Y, via de Spaernedamme naar Haerlem, en dan door het Haerlemmermeer en het Leidsche Meer naar Oude Wetering, vervolgens via de Braassem, de Woudwetering, de Heymanswetering en de Gouwe naar Gouda en vanaf Gouda over de Hollandsche IJssel naar Dordrecht. Vandaar voeren de schepen verder over de Maas tot ver in het Duitse Rijk en naar de grote havens van Brabant en Vlaanderen.

Alle Hollandse binnenvaart was verplicht via deze route te varen, want de Graaf van Holland liet tol heffen bij Spaernedamme en bij Gouda. Deze vaarroute was niet alleen goed voor de grafelijke schatkist, maar ook voor de dorpen en steden langs die route. Ook het dorp Oude Wetering profiteerde ervan, en het zou uitgroeien tot een waar scheepvaarddorp. Tal van ambachtslieden vestigen zich daar, want 'waer het volk is, daer is de nering, hetgeen een goede leevendigheid geeft'. Zeilmakers, mastenmakers en cafe-houders verdienden bij deze doorvoerplaats hun boterham, en het zorgde voor allerlei extra inkomsten door handel in voedsel, turf en scheepsbenodigdheden.

Noord
zee

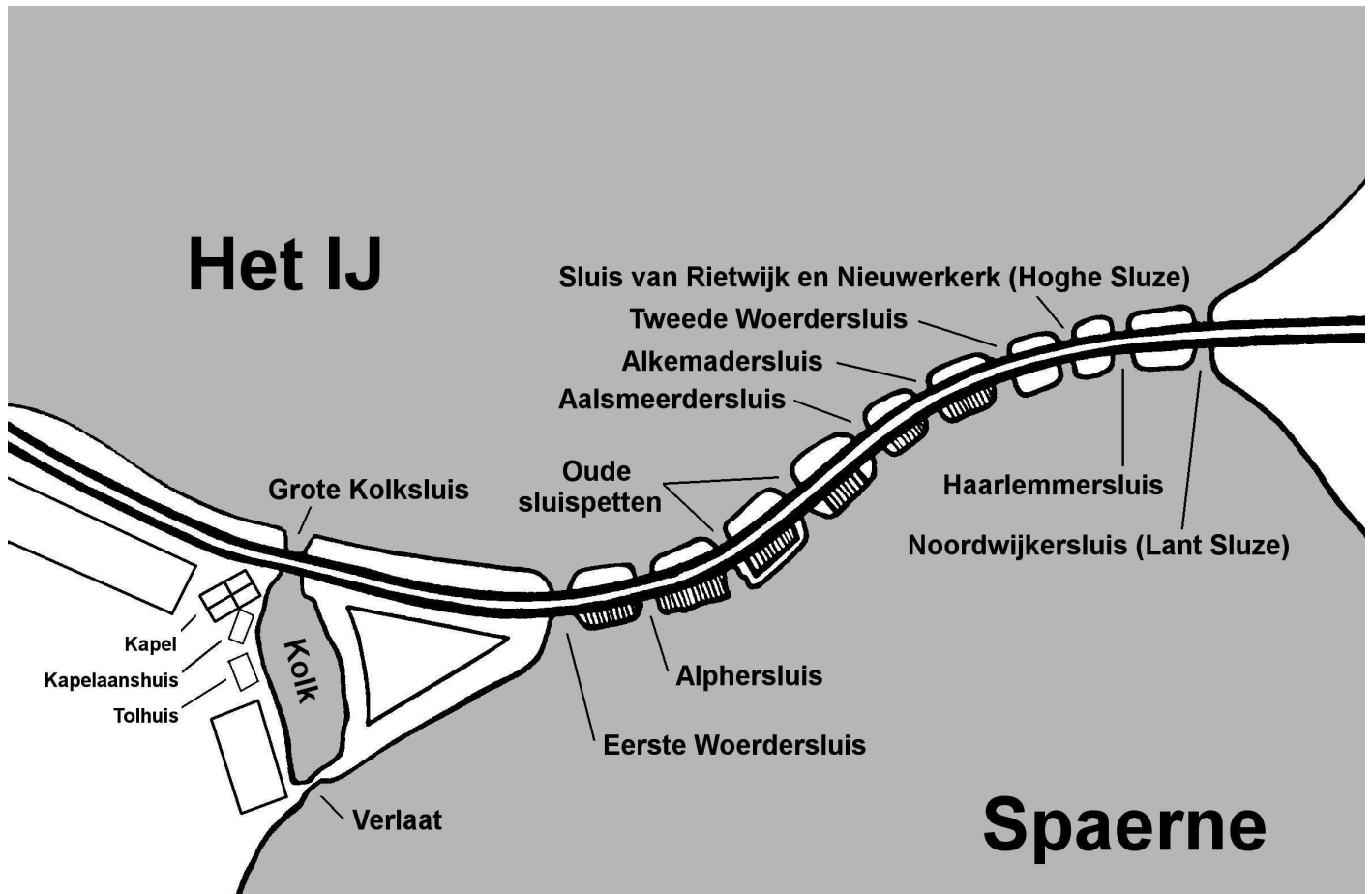
Zuider
zee

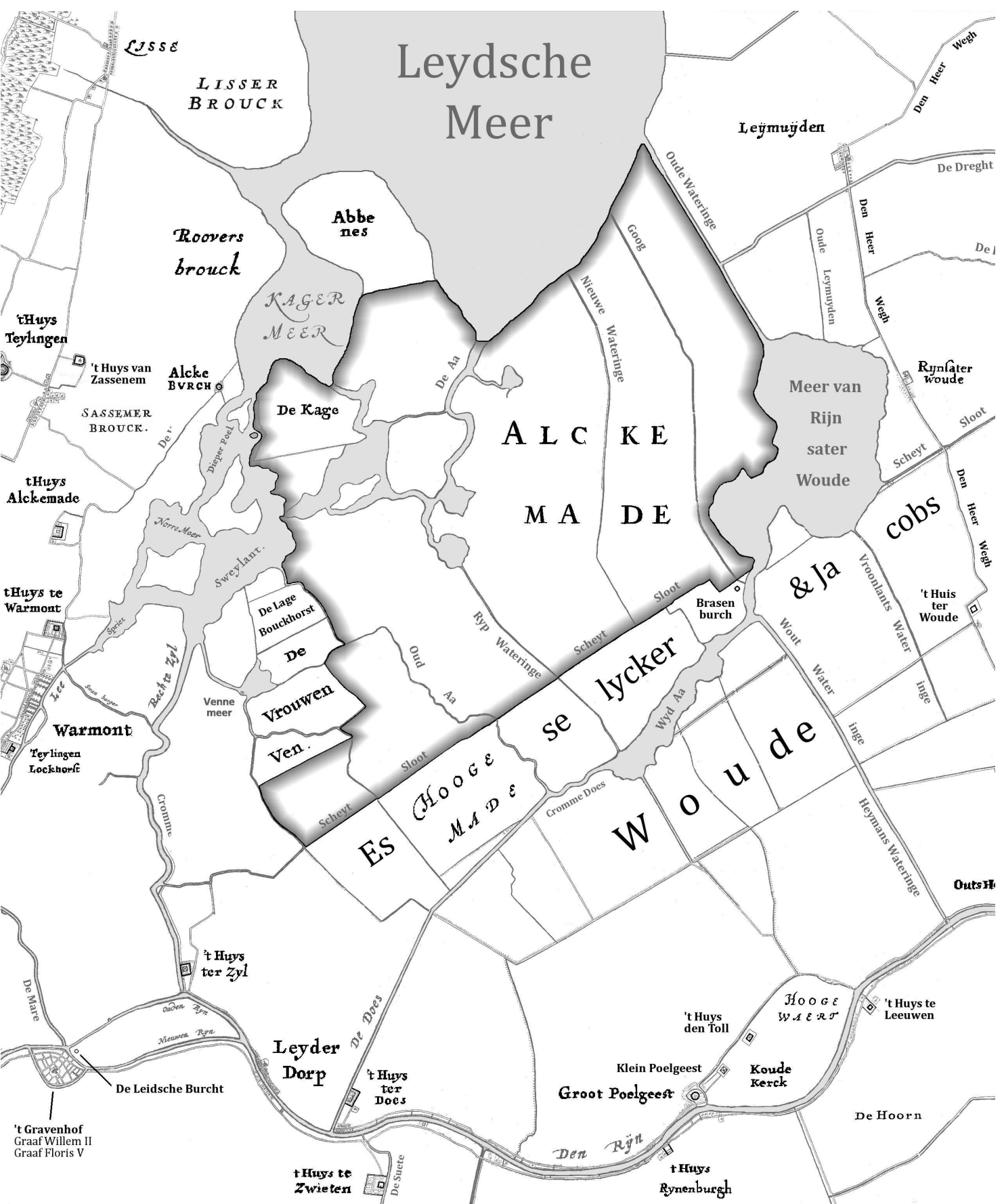
- ○ ○ Route Binnen Dunen van Aemstelredamme naar Dordrecht
- ..... Spaerndammerdijk en Diemerzeedijk ten zuiden van het IJ
- Wendeldijk ten zuiden van het Leydsche Meer
- - - - Zijdewinde ten zuiden van de Oude Rijn
- == Dammen om sluiproutes af te sluiten

Steden die niet langs route Binnen Dunen lagen probeerden van alles en nog wat om de situatie te veranderen. Er was aanhoudend geruzie tussen de Hollandse steden, waarbij vooral Leyden, Delft en Rotterdam een alternatieve route wilden, waartegen Haerlem, Gouda en Dordrecht zich steeds weer fel verzetten. Om de scheepvaart te dwingen de verplichte route te volgen werden op last van de Graaf sluiproutes afgesloten met dammen, zoals de Aerdamme, de Leydschendamme en de Hildamme. En ook de Bilderdamme in de Drecht is in die tijd aangelegd, waar later het gehucht Bilderdam ontstond, dat tegenwoordig het meest noord-oostelijke plaatsje van de gemeente Kaag en Braassem is.

Het sluisencomplex bij Spaernedamme ca 1450. Links de Grote Kolksluis waar de tolheffing plaatsvond, en rechts de 10 spuisluizen voor regulering van de waterstand. Onderhoud van de dam en de sluisen was verdeeld over de belanghebbende ambachten, ieder naar gelang de grootte van zijn afwaterend gebied. Zo waren er 2 Woerdense sluisen, een Aalsmeerder sluis enz. En in 1450 zou ook ons ambacht een eigen sluis hebben, de Alkemadersluis. Zodra er een gat geslagen was in de dam gingen de ingelanden van deze ambachten met gereedschap per schuit naar de Spaernedamme om te helpen het gat te dichten.

Alckemede ook wel Dirckslannd geheten rond het jaar 1300. Aan de westkant heeft het een wat grillige vorm omdat de Lage Bouckhorst en de Vrouwe Venne al aan anderen vergeven waren.

Hoofdstuk 4: Dircksland

De laatste graven uit het Hollandse Huis – graaf Willem II en z'n zoon Floris de Vijfde – zijn ook de meest beroemde. Willem II volgde zijn vader Floris IV op als Graaf van Holland en Zeeland toen deze in 1234 omkwam 'int harnasch' tijdens een toernooi in Frankrijk. Willem II was de stichter van Den Haag. Aan een duinmeertje dat tot vijver werd uitgegraven (de tegenwoordige Hofvijver) liet hij een groot kasteel bouwen, 'Die Haeghe', dat het middelpunt vormde van het dorpje waaruit 's Gravenhage zich zou ontwikkelen.

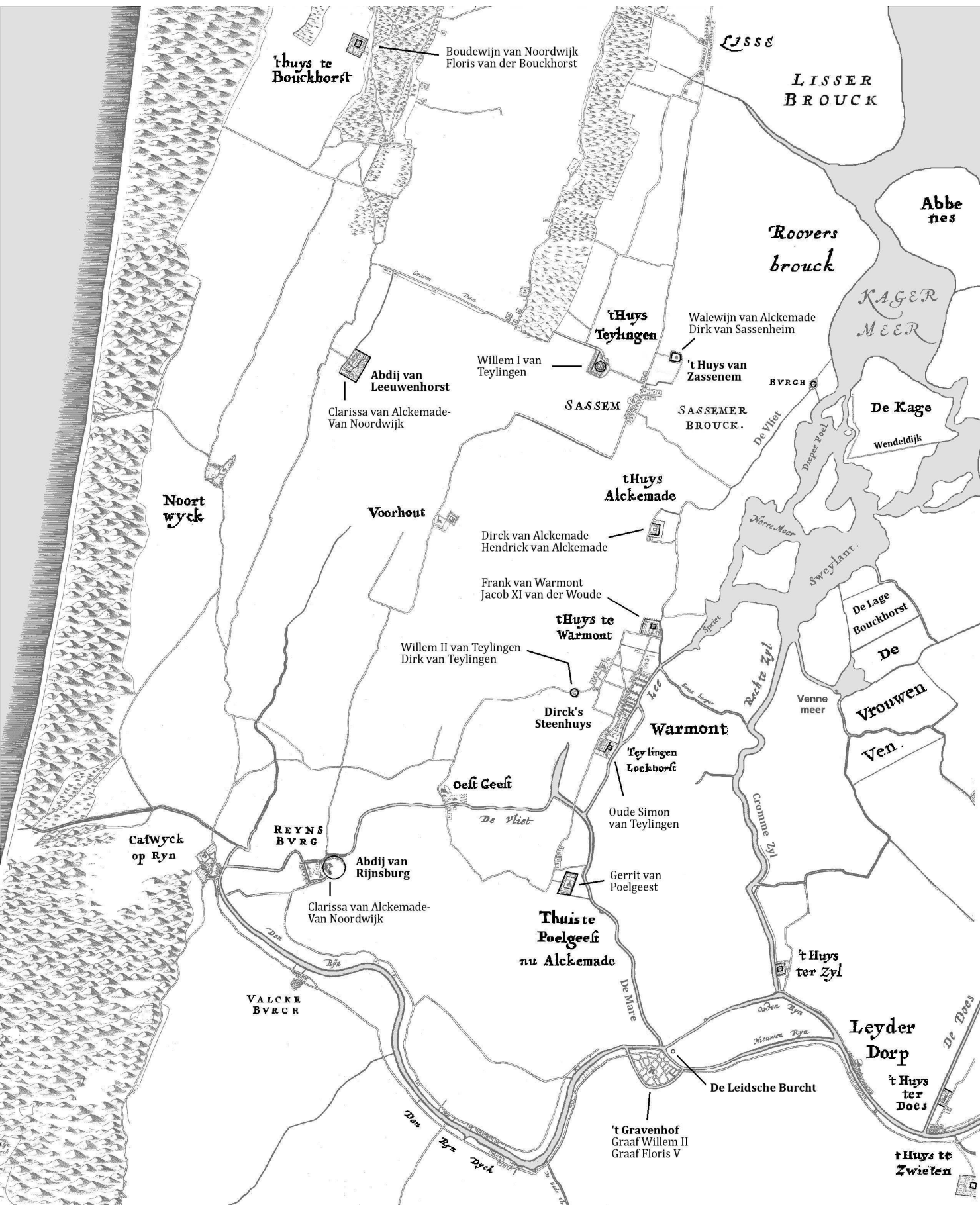
Z'n grootste roem verwierf Willem omdat hij het tot Roomskoning van het Heilige Roomse Rijk schopte. Hij was van plan zich ook tot keizer te laten kronen, maar hij trok er eerst nog met zijn ridderlegertje op uit naar het Noorderkwartier van Holland om de opstandige West-Friesen voor eens en voor al te onderwerpen. (Noord- en Zuid-Holland waren nog één geweest, en de scheidslijn tussen het Noorder- en Zuiderkwartier was het IJ.)

Het waterrijke Hollandse veenlandschap is niet zo geschikt voor geharnaste ridders op een strijdros. Tijdens de Slag bij Hoogwoud in de winter van 1256 zakte graaf Willem II met paard en al door het ijs en werd door de West-Friezen doodgeknuppeld.

Door zijn plotselinge dood raakte ons graafschap in een ernstige crisis. Z'n zoon Floris V was nog maar 2 jaar oud. De broer van Willem II, Floris de Voogd, nam het voogdijschap over het kindgraafje op zich. Floris de Vijfde, geboren en getogen in het Gravenhof te Leyden, begon op z'n 12e jaar te regeren, en omstreeks 1270 verhuisde hij zijn hofhouding van Leyden naar Die Haeghe. Hij breidde het Haagse Hof uit met een voorbouw die 'de Hoge Sale' werd genoemd (de tegenwoordige Ridderzaal), en nu was niet langer Leyden maar Des Graven Haeghe het bestuurscentrum van Holland.

Onder het bewind van Floris V groeide de bevolking van Holland en de economie bloeide. Hij had als geen ander oog voor de belangen van zijn onderdanen. De ridder-edelen waren gierig en inhalig, en ze waren er in de eerste plaats op uit om hun eigen zakken te spekken. Ze eisten veel van hun ingelanden, maar de orde en rust waarvoor zij moesten zorgen waren vaak ver te zoeken. In 1275 kwamen de huisluiden in Kennemerland hier tegen in opstand, en Floris V gaf hen toen de zogenaamde Landbrief, waarin hij hun rechten erkende. Ook stelde hij – naar Vlaams voorbeeld – baljuwen aan voor de rechtspraak die direct onder zijn gezag stonden, zodat het machtsmisbruik van de lokale edelen werd ingedamd. Vanaf die tijd vereerden de dankbare boeren hem als hun grote beschermer en weldoener. Maar door de afgunstige edelen werd 'ie de 'Keerlen God' genoemd, de god van het gewone volk. Het zat die hoge heren helemaal niet lekker dat zij zich nu veel minder konden verrijken ten koste van hun ingelanden.

Zoals zijn vader voor hem, zo voerde ook graaf Floris V een hevige strijd tegen de West-Friezen in het Noorderkwartier. En de natuur hielp hem een handje, in de gedaante van de St. Luciovloed van december 1287, de grootste en meest ingrijpende stormvloed die ooit dit deel van de Noordzeekust heeft getroffen. Meer dan 30 dorpen en buurtschappen werden eenvoudig van de aardbodem weggespoeld, en de monding van de Zuiderzee werd aanmerkelijk verwijd tot z'n huidige vorm. Het gevolg was dat West- en Oost-Friesland nu definitief van elkaar waren gescheiden, en elkaar in geval van nood niet meer zo makkelijk te hulp konden schieten. Floris V deed er zijn voordeel mee. Het lukte hem in 1289 eindelijk om de West-Friezen te onderwerpen en hun gebied aan zijn graafschap toe te voegen. Nu kon hij het lichaam van zijn vermoorde vader eindelijk een fatsoenlijke begrafenis geven. Graaf Floris had nu het gebied in handen dat de tegenwoordige provincies Zuid- en Noord-Holland beslaat. En toen er in Utrecht een opstand uitbrak, wist hij ook Amstelland en Woerden bij Holland in te lijven - dit tot grote woede van de heren Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden. Hun wraak zou vreselijk zijn!

De kaart hiernaast toont de Noordzeekust ten westen van Alckemade – de hooglanden waar zo veel Rijnlandse riddersdelen hun kastelen hadden gebouwd. Op dit kaartje zien we maar liefst 14 kastelen bewoond door de belangrijkste vazallen van graaf Floris V, zoals de Heren van Noordwijk, Van Teylingen, Van Sassenheim en Van Alckemade. En ook zien we 2 abdijen, en het Gravenhof bij Leyden waar graaf Floris V geboren was, en vanwaaruit hij in eerste instantie z'n graafschap bestuurde voordat 'ie naar Des Graven Haeghe vertrok.

Dirck, Ridder van Alckemade

In 1290 kreeg het moerasgebied tussen Kaag en Braassem eindelijk z'n naam, toen het door de Leydsche burggraaf Hendrik van Cuijck werd verkocht aan Dirck, Ridder van Alckemade. Dit slecht toegankelijke en drassige land had tot dan toe behoord tot de ommelanden van Leyden. Maar het had de Burggraaf van Leyden niet veel opgeleverd, want er zijn in de Leidse archieven geen inkomsten van te vinden. Dirck van Alckemade had blijkbaar wel interesse in dit waterrijke gebied, niet ver van zijn kasteel bij Sassenheim, dat vanaf dat moment zijn naam zou dragen: Alckemade, ook wel Dircksland genoemd (zie de kaart op blz. 22).

Een elitegezelschap van ridders en edelen, waaronder zijn broeders in de ridderschap Floris van Tol, Godewaart van Zwieten enz. traden op als getuige bij de transactie, en zij tekenden de koopacte 'mit hunne zeghels, in 't jaer ons Heeren dusent twee hondert en negentich des zonedaghes na Paessen'. Een jaartje na de aankoop, in 1291, kreeg Dirck van graaf Floris V, het recht van heerlijkheid. Het is niet ondenkbaar dat dit een beloning was voor bewezen diensten op het slagveld – wie weet, misschien had Dirck van Alckemade wel meegevochten tegen de West-Friezen, of zijn graaf terzijde gestaan bij de verovering van Amstelland en Woerden.

Het heerlijk recht hield in dat de Heer van Alckemade 'nu en ten eeuwigen dagen' de lage rechtspraak en het bestuur in het ambacht op zich mocht nemen, waarvoor hij de schout en de schepenen en andere ambtenaren mocht benoemen. Ook had de ambachtsheer vrijdom van bede (belastingen), recht van visserij en jachtrecht, had hij het recht van hand- en spandiensten en het recht om tienden (belasting) te heffen. De onderhorigen moesten aan hun ambachtsheer vrijwel overal tienden over betalen - je had tienden op koren en andere granen, op grootvee (de grove tienden) en kleinvee (de lammertienden), op tuingewassen, kruiden enz.. En vooral ook de turfmaat, een tiende deel van de opbrengst van de turfwinning, was een belangrijke bron van inkomsten. En dan had je nog het windrecht (wie een molen wilde bouwen moest toestemming van de heer hebben en een vergoeding betalen voor het gebruik ervan), het jachtrecht, recht op eendenkooi (om eenden bijeen te drijven en te vangen) of duivenvlucht (het houden van duiventillen). Daarnaast werden ook de secretaris, de gerechtsbode en de cipier van de gevangenis door hem aangesteld, alsook de koster, doodgravers, voorzangers, schoolmeesters en schippers. De Heer van Alckemade had vele ambten te vergeven, en hij liet zich daar goed voor betalen, zoals zijn heerlijk recht was. Er gebeurde feitelijk niets in zijn gebied waar Heer Dirck niet van meeprofiteerde.

Het geslacht Van Alckemade behoorde tot de rijkste en oudste adellijke families van Rijnland, en de hoofdtak van de familie was al enkele generaties in het bezit van de ambachtsheerlijkheid Sassenheim. Dirck's voorouders zouden zich hebben genoemd naar het gebied waar zij woonden. Maar over de precieze herkomst van de naam Alckemade zijn de meningen verdeeld. Er is wel beweerd dat 'alck' gewoon 'modder' betekende, maar volgens een andere verklaring zou het een oude naam zijn voor de kauw, een vogel die ook nu nog veel in onze streek voorkomt. Het woord 'made' betekende 'maaiveld' of 'hooiland'. Het lijkt er dus op dat de Van Alckemades zich hebben genoemd naar het modderige Sassemerbrouck, waar zij hun hooilanden hadden en waar veel kauwtjes vertoefden.

Net als hun directe burenen – Van Teylingen, Van Warmond en Van Poelgeest - hadden ook de Van Alckemades hun kastelen gebouwd op de hoge geestgronden waarop de dorpen Warmond, Sassenheim en Lisse waren gelegen. Onze Dirck bewoonde de riddermatige hofstede 't Huys Alckemade, op de oude duinen aan het Sassemerbrouck ten zuiden van Sassem (aan de tegenwoordige Wasbeeklaan). Ten noorden daarvan woonde zijn neef Dirck, Heer van Sassenheim in 't Huys van Zassenem, en vlak daarbij had Willem I, Ridder van Teylingen een ronde waterburcht 't Huys Teylingen gebouwd. Zijn zoon Willem II had in Warmond nog twee kastelen neergezet, nl. Dirck's Steenhuis, genoemd naar z'n oudste zoon

Dirk van Teylingen, en kasteel Teylingen-Lockhorst waar z'n tweede zoon Oude Simon van Teylingen woonde.

Even ten zuiden van kasteel Alckemade stond 't Huys te Warmont waar van oudsher de ambachtsheren van Warmond woonden. Toen Frank, Heer van Warmond, was overleden had hij slechts een erfdochter nagelaten met de naam Sophia. Zij was omtrent het jaar 1245 getrouwd met Jacob van der Woude 'de elfde van dien naam', die 't Huis ter Woude in Esselicker- en Jacobswoude toen had verlaten om zich op 't Huis te Warmont ter woon te begeven. En zo was Warmond in handen gekomen van de Heren van der Woude. Zij zouden daar meer dan vierhonderd jaar wonen, en zij bleven – trouw aan hun voorvaderen – steeds de voornaam Jacob voeren. Verder zien we in het Noordwesten nog kasteel 't Huys te Bouchorst van de Heren van Noordwijk en in het zuiden 'Thuis te Poelgeest nu Alckemade'.

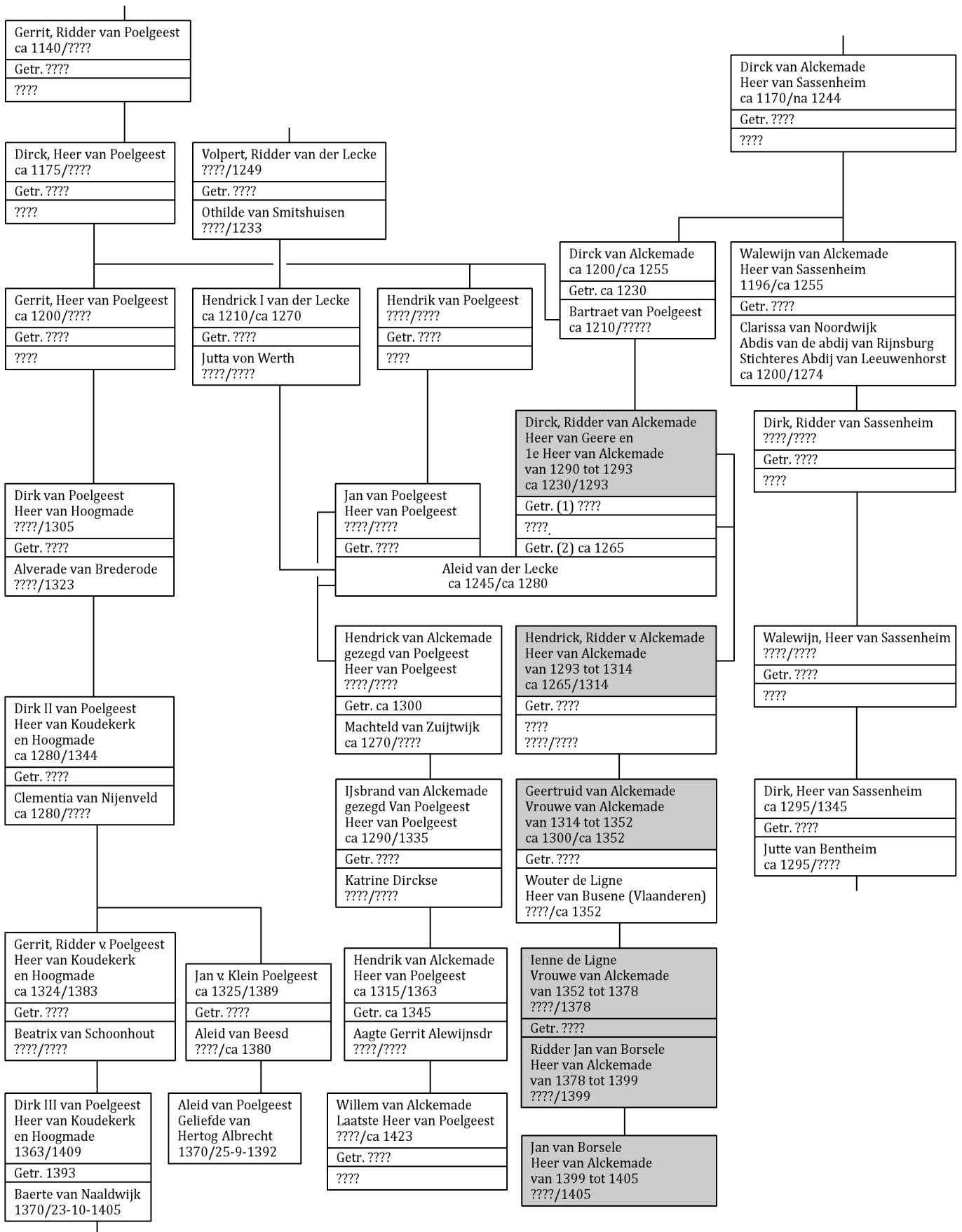
Rijnland was een dun bevolkte streek, maar er stonden tientallen kastelen, met muren van 1,5 meter dik en compleet met omgrachting, ophaalbrug en poort. Er was in die tijd in feite een adellijke overbevolking. Het betekende een enorme druk voor de eenvoudige bewoners van Rijnland, aan wie de geneugten van het middeleeuwse ridderleven voorbij gingen, maar die het via de belastingen allemaal wel betalen moesten. Voor hen bestond het leven uit armoe, honger en vooral heel hard en lang werken. De tegenstelling kon niet groter zijn.

Al deze ridderdelen waren via interne huwelijken aan elkaar verwant. En het vermoeden bestaat dat het geslacht Van Alckemade zelfs in mannelijke lijn gesproten is uit de Graven van Holland, getuige de zwarte Hollandse leeuw in hun geslachtswapen, 'voorzien met roode tong en nagelen'. Ook de wapens van Van Teylingen en Van Noordwijk hebben zo'n leeuw in hun wapen, maar wel met een barensteel (dwarsbalk), het heraldische teken dat duidde op bastaardij. Dat was overigens niet iets waar zij zich voor schaamden, hoor. Integendeel, zij droegen de benaming Bastaard als een eretitel – zij waren er juist trots op om van het Hollandse gravenhuis af te stammen, want die verwantschap leverde hen veel macht en aanzien op.

Links het wapen van de gemeente Teylingen en rechts het wapen van de gemeente Kaag en Braassem. De Hollandse leeuw heeft tot op de dag van vandaag gepronkt in het wapen van Alckemade en de huidige gemeente Kaag en Braassem. En toen in 2008 de gemeenten Voorhout, Sassenheim en Warmond werden samengevoegd tot de gemeente Teylingen koos men aldaar voor de gebarensteelde leeuw van de Heren van Teylingen als wapen.

Hoe de alleroudste verwantschappen tussen al deze riddergeslachten precies zitten is niet meer te achterhalen, maar wel is er in de 13e en 14e eeuw een sterke familieband tussen de Heren Van Poelgeest, Van Alckemade en Van Noordwijk in kaart te brengen. Deze zijn in de schema's op de volgende bladzijden weergegeven. Onze ambachtsheren en -vrouwen zijn in deze schema's in grijs weergegeven.

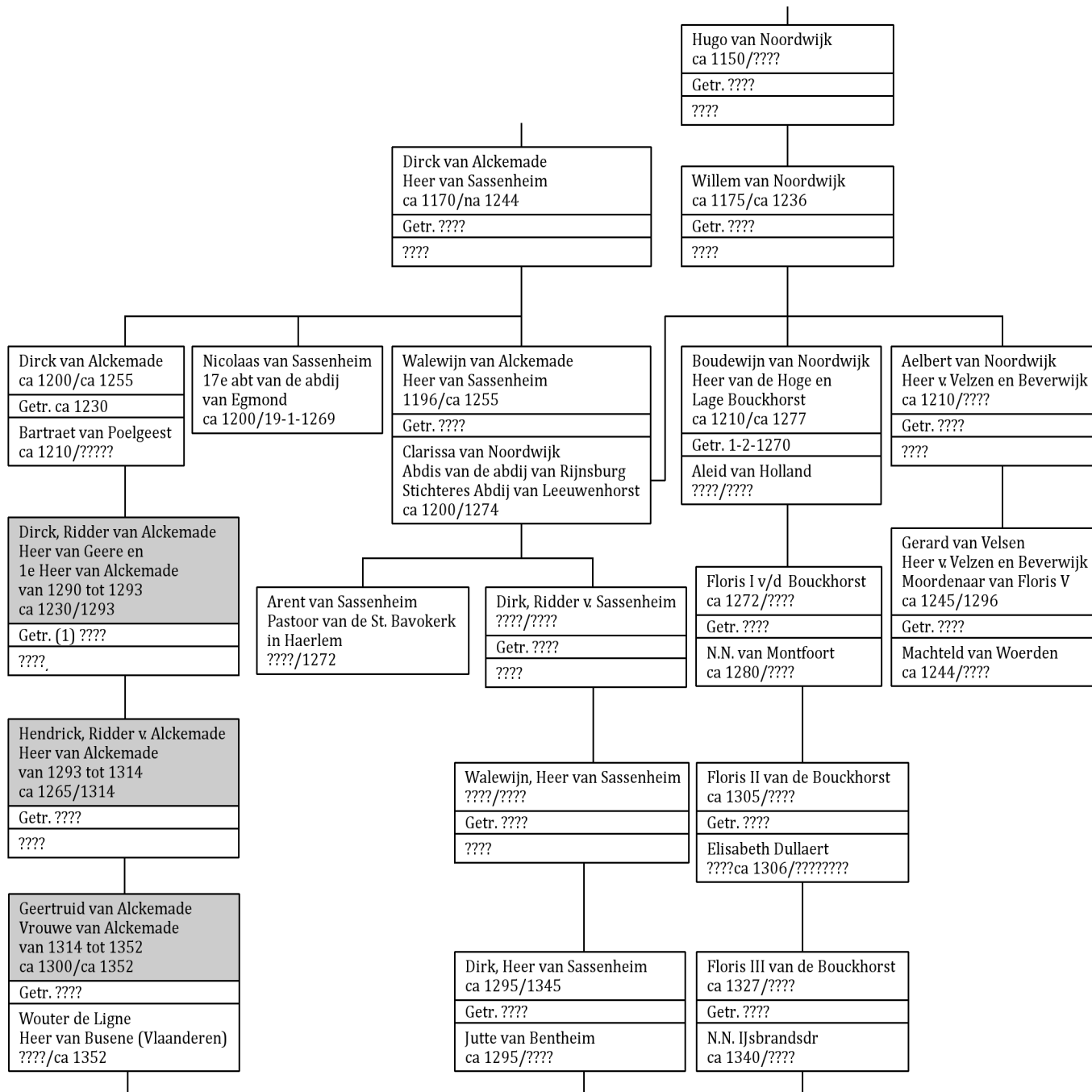

Heren van Hoogmade en Koudekerk (Groot Poelgeest) (Klein Poelgeest)

Heren van Poelgeest ('t Huys te Poelgeest nu Alckemede)

Heren en Vrouwen van Alckemede ('t Huys Alckemede)

Heren van Sassenheim ('t Huys te Zassenem)

Heren en Vrouwen van Alckemade ('t Huys Alckemade)

Heren van Sassenheim ('t Huys te Zassenem)

Heren van de Hoge en Lage Bouckhorst ('t Huys te Bouckhorst)

De eerste Heren en Vrouwen van Alckemade (hier in grijs aangegeven), en hun directe verwanten Van Poelgeest, Van Sassenheim en Van Noordwijk, waaronder zich ook de eigenaars bevonden van de ambachten Vrouwe Venne en de Lage Bouckhorst.

De grootvader van onze eerste ambachtheer, ook genaamd Dirck van Alckemade en geboren rond 1170, was Heer van Sassenheim. Hij is de oudst bekende Van Alckemade en hij wordt dan ook als stamvader van het geslacht beschouwd. De hoofdtak van de familie liep via zijn oudste zoon en erfgenaam Walewijn die het kasteel Huys te Zassenem bewoonde en wiens nakomelingen zich ook daadwerkelijk Van Sassenheim zijn gaan noemen. Zijn jongere broer Dirck trouwde met Bartraet van Poelgeest en zij

bewoonden het familieslot Huys te Alckemade even ten zuidoosten van Sassenheim.

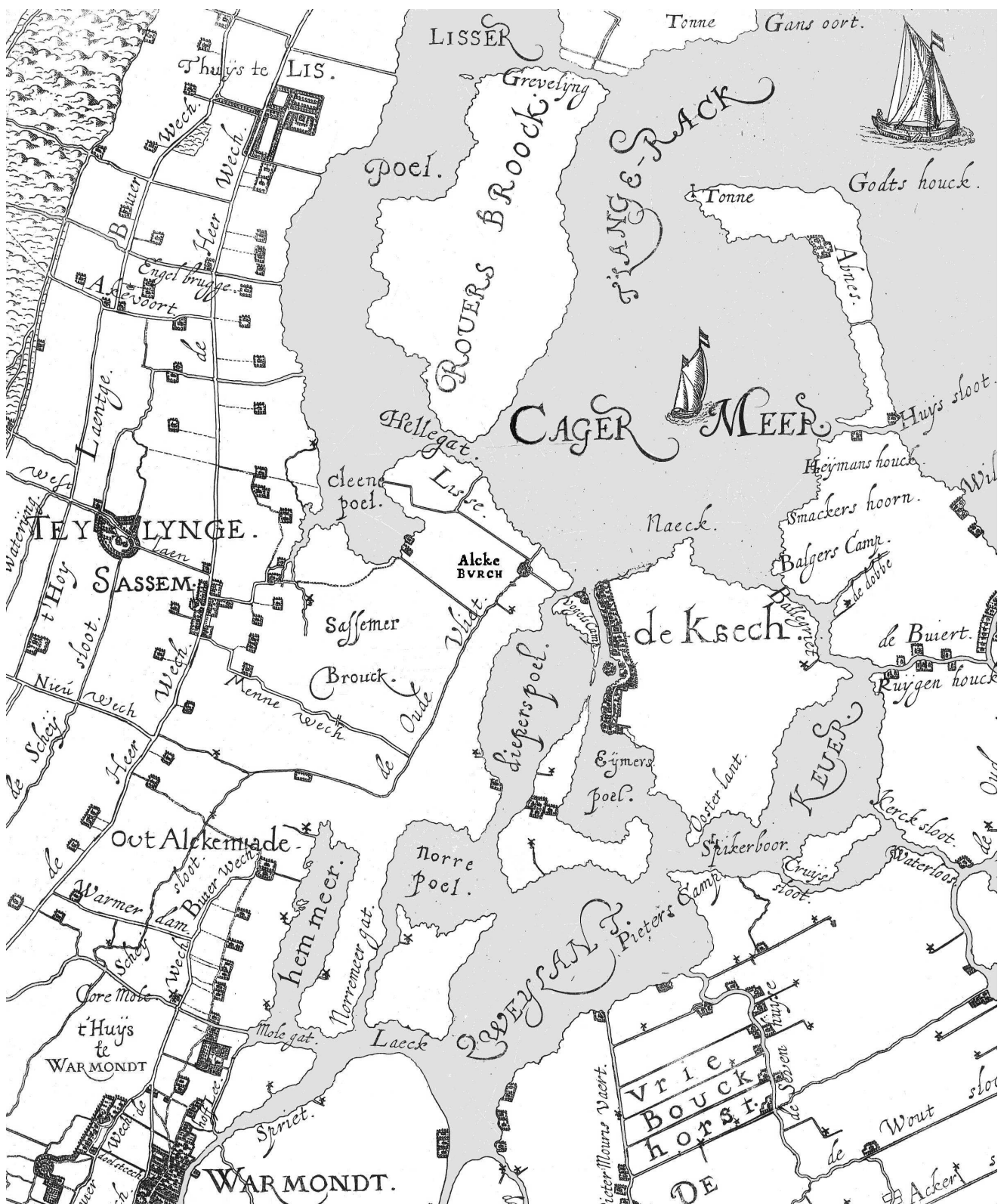
De zoon van Dirck en Bartraet is onze eerste ambachtsheer. Hij hertrouwde na de dood van zijn eerste vrouw (wiens naam helaas niet bekend is) met Aleid van der Lecke, de weduwe van zijn neef Jan, Heer van Poelgeest, en hij nam de voogdij op zich over haar zoon Hendrick, de erfgenaam van het ambacht Poelgeest (zie het schema op blz. 27). Nu had Dirck uit zijn eerste huwelijk ook al een zoon die Hendrick heette, en zijn stiefzoon werd daarom genoemd Hendrick Van Alckemade gezegd Van Poelgeest. De verwarring werd nog groter omdat diens nazaten zich ook Van Alckemade zijn gaan noemen. Zij hebben nog tot in de 17e eeuw het familiekasteel van Poelgeest bewoond, dat op de kaart van 1615 wordt aangeduid als 'Thuis te Poelgeest nu Alckemade'. De hoofdtak van de familie Van Poelgeest verhuisde naar Koudekerk, waar zij de Heren van Koudekerk en Hoogmade werden en de kastelen Groot en Klein Poelgeest bewoonden.

Ons ambacht was niet het enige bezit van Dirck, want door zijn huwelijk met Aleid van der Lecke was hij in het bezit gekomen van het ambacht Krimpen aan de IJssel in het land van Geere in Riederwaard ten zuiden van Rotterdam. Een generatie later was het al weer terug bij de Heren van der Lecke, maar ze zijn onze Dirck daar niet vergeten, want in de 20e eeuw hebben ze in Groenendaal in Krimpen aan de IJssel een school naar hem genoemd: de Diederik van Alckemade MAVO, die tot 1993 zo heeft geheten. Onze eerste ambachtsheer heeft overigens maar 3 jaar van zijn nieuwe heerlijkheid kunnen genieten, want hij overleed in 1293, waarna zijn zoon Hendrick hem opgevolgde.

Hoe machtig die Van Alckemades waren blijkt wel uit het feit dat de hoofdtak van het geslacht enkele belangrijke religieuze leiders voortbracht, die het geestelijk leven in Holland van de 13e eeuw volledig beheersten (zie het schema op blz. 28). Nicolaas van Sassenheim, een oom van onze Dirck, was abt van de abdij van Egmond, en als geestelijk leidsman was hij betrokken geweest bij de opvoeding van de jonge graaf Floris V. En Walewijn's zoon Arent van Sassenheim, was pastoor van de St. Bavokerk te Haerlem. Maar nog belangrijker was Walewijn's vrouw Clarissa van Noordwijk. Toen Heer Walewijn rond 1255 overleed, werd zij abdis van de Abdij van Rijnsburg, en in 1261 stichtte zij een tweede vrouwenabdij in Noordwijkerhout, de abdij van Leeuwenhorst, ook wel genoemd klooster Ter Lee. En zo werden de belangrijkste kerk én de drie belangrijkste kloosters van het graafschap Holland bestuurd door leden uit de families Van Noordwijk en Van Alckemade-Van Sassenheim. Ze bezaten onder hun telgen vele godshuismannen en -vrouwen en weldoeners van de kerk, en vele dochters uit het geslacht Van Alckemade zijn in de abdijen van Rijnsburg en Leeuwenhorst ingetreden. Het was daar in feite allemaal één grote familiekliek, en ze werden er ook wel van beticht hun familieleden en vrienden te begunstigen.

De Vrouwe Ven, Abbenes en de Lage Bouckhorst (die later tot Alckemade zouden gaan behoren) behoorden niet tot het gebied van de Heer van Alckemade. De Vrouwe Ven was voor 1290 al geschonken aan de abdij van Rijnsburg, en Abbenes aan de abdij van Leeuwenhorst, en beide hebben daar dan ook hun naam aan te danken. Vrouwe Venne betekent 'het Veen van de Vrouwe'. En het eiland Abbe Nes (een nes is een uitstekende landtong) was 'het Nes van de Abdis'. De Lage Bouckhorst was al sinds 1272 in het bezit van Boudewijn van Noordwijk, de broer van abdis Clarissa. Hij was getrouwd met Alijd van Holland, een nichtje van graaf Floris V, en hij was ambachtsheer van de Hoge Bouckhorst ten noorden van Noordwijkerhout, alwaar hij de versterkte edelmanswoning Huys te Bouckhorst bewoonde. Zijn nazaten namen de achternaam Van der Bouckhorst aan. Op 25 januari 1272 had Boudewijn van Noordwijk van graaf Floris V het stuk land in de Zweilandpolder bij 'die Kage' als heerlijk leen gekregen, en het nieuw verworven gebied kreeg de naam Lage Bouckhorst, om het te onderscheiden van de Hoge Bouckhorst. Ook een andere broer van Clarissa is in het schema weergegeven, namelijk Aelbert van Noordwijk, Heer van Velsen en Beverwijk. Die wilden we nog noemen, want hij was de vader van Gerard van Velsen, de latere moordenaar van graaf Floris V.

Die broeklanden ten oosten van Lisse, Sassenheim en Warmond waren erg in trek. Ze werden intensief gebruikt voor de turfwinning, en samen met de inwerking van het water van het Leidsche en Kaeger Meer zou daarom in de komende eeuwen nog heel wat land verdwijnen, zodat het Kagermeer en de Kagerplassen enorm vergroot werden, Abbenes een smal eilandje werd en het Hemmeer en de Lisserpoel ontstonden. En ook het Vennemeer in de Vrouwe Venne is ontstaan omdat de Abdis van Rijnsburg er turf liet steken voor de bakkerij en de verwarming van de abdij (zie de kaart op blz 30).

Kaart uit 1615 van vader Floris Balthazarz en zoon Balthasar Florisz van het gebied rond de Kagerplassen. Dit was het gebied waar de kasteelheren en de kloostervrouwen hun brandstof haalden. Als we deze kaart vergelijken met die op bladzijde 22 zien we dat er na 1300 flink wat land verloren is gegaan. Vlak bij Huys Alckemade (hier Out Alckemade genoemd) en 't Huys te Warmond is een nieuw meer ontstaan: het Hemmeer. Daar zal turf gestoken zijn om de beide kastelen te verwarmen. Ook de rechthoekige vorm van het daarnaast gelegen Norremeer laat zien dat dit een turfstekerij geweest is. Meer naar het noorden is de zaak nog dramatischer: Abbenes is een smal eiland geworden, en ten westen van Rovers Broock is een groot nieuw meer ontstaan: de Lisserpoel.

De Alckeburch en de Brasenburch

We zagen al dat Rijnland stikte van de kastelen. Bij elke watersplitsing stond wel een kasteel of burcht, strategisch neergezet ter verdediging van het graafschap, en misschien ook wel om schepen die de grafelijke tolheffing probeerden te omzeilen te kunnen onderscheppen en te beboeten. Volgens sommige historici zouden er twee waterburchten zeer dicht bij ons ambacht hebben gestaan vanwaaruit de scheepvaart over het Cagermeer en over 't Braessem Meer werd gecontroleerd. De burcht die strategisch gebouwd was aan de doorvaart van het Cagermeer naar de Dieperpoel, recht tegenover de Kaag zou in het bezit geweest zijn van de familie Van Alckemade, en we kunnen daarom niet nalaten om het de Alckeburch te noemen. Op de kaart op bladzijde 30 is goed te zien hoe de Oude Vliet rond dit waterkasteel was omgeleid.

De andere burcht zou kasteel Brasenburg zijn geweest, dat gelegen was aan het Paddegat bij 't Braessem Meer. De Brasenburg wordt genoemd in twee vermeldingen in 1411 en 1463; op de kaart van 1687 wordt het de Couwenhorn genoemd en in latere vermeldingen spreekt men van het huis met het torentje.

Kaart uit 1615 van het gebied rond 't Braessem Meer. De bebouwing aan het Paddegat is goed zichtbaar waar de Brasenburg zou hebben gestaan. De locatie van de Brasenburg zou heel goed de reden kunnen zijn waarom Esselickerwoude zich tot boven de Wijde Aa uitstrekte, zodat de Heren van der Woude vanaf beide oevers toezicht op het vaarverkeer over de Wijde Aa konden houden. In Esselickerwoude noemde men het buurtschap boven de Wijde Aa van oudsher Groenewoud, en daaraan herinnert nog de huidige Groenewoudse Kade. De Zuiderhem behoorde tot Reynsaterwoude, en met een stippellijn is het deel van de Scheijfsloot aangegeven, de grens tussen Reynsaterwoude en Jacobswoude, die doorliep van het Paddegat naar de Heerwech voordat het door de Braessem werd weggepoeld.

Hoofdstuk 5: Moord en doodslag

De 14e eeuw, met z'n vele oorlogen, overstromingen, hogersnood en ketter- en heksenvervolgingen, wordt ook wel de Waanzinnige Veertiende Eeuw genoemd. Graafschap Holland zou in deze eeuw steeds weer in handen komen van andere aangetrouwde 'vreemdelingen': achtereenvolgens Henegouwen, Beieren, Bourgondië, Habsburg en tenslotte Spanje. Die huwelijken zouden vérstrekkende gevolgen hebben voor Holland en zelfs voor geheel Nederland. En voor ons zijn ze interessant omdat ook Alckemade in handen van zulke vreemdelingen kwam. Het zou na slechts twee heren en een vrouwe uit het geslacht Van Alckemade, achtereenvolgens Henegouwse, Zeeuwse en Beierse ambachtsheren en -vrouwen krijgen.

De ellende in Holland begon zelfs al enkele jaren voordat de Waanzinnige Veertiende Eeuw aanbrak. De goede relatie van graaf Floris V met koning Eduard I van Engeland had in 1284 geresulteerd in de verloving van zijn pasgeboren zoon Jan met de toen 2-jaar oude prinses Elisabeth van Engeland. Zoon Jan werd in 1291 naar Engeland gestuurd en opgevoed aan het hof van zijn toekomstige vrouw. Maar Floris V raakte in een strijd verwickeld met zijn schoonvader, de Graaf van Vlaanderen, om het bezit van Zeeland, en toen Floris in 1296 een bondgenootschap met Frankrijk aanging tegen Vlaanderen, raakte de goede verstandhouding met Engeland ernstig verstoord. Engeland was in oorlog met Frankrijk, en koning Eduard I was woedend dat Floris aanpakte met zijn vijand. Hij kreeg de edelen Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden zo ver dat zij zouden proberen hun graaf naar Engeland te ontvoeren. Deze edele heren waren nog altijd verbitterd omdat hun gebieden door Floris V waren veroverd en hun macht ernstig was ingedamd. Zij kregen hulp van Gerard van Velzen, zoon van Aelbert van Noordwijk, en schoonzoon van Herman van Woerden, die persoonlijk nog een appeltje met Floris V te schillen had omdat Floris het met zijn vrouw Machteld van Woerden had aangelegd.

In de vroege zomer van 1296 slaagden de samenzweerders er in Floris gevangen te nemen tijdens een valkenjacht. Ze wilden hem geboeid naar het Muiderslot aan de Vecht brengen, maar de Kennemer boeren trokken op om hun geliefde graaf te bevrijden. Floris was met zijn voeten onder het paard vastgebonden en zijn mond was volgestopt met een handschoen. Hij trachtte te vluchten, door over een sloot te springen, maar het paard schrok en belandde in het water. Gerard van Velsen sprong er achteraan en hakte met z'n zwaard op hem in. Zo kwam Floris de Vijfde, net als zijn vader, gewelddadig om het leven, hulpeloos gezeten op z'n paard en wegzakkend in de modder. Opnieuw droeg het drassige moeraslandschap z'n steentje bij aan de loop van de geschiedenis.

Van Amstel en Van Woerden wisten te ontkomen en zij vluchtten het land uit. Maar de woedende Kennemers kregen Gerard van Velzen te pakken. Zijn einde was afschuwelijk: hij werd naakt in een ton met spijkers door Leyden gerold, vervolgens geradbraakt en tenslotte onthoofd.

De Burggraaf van Leyden, Hendrik van Cuijck, en zijn schoonvader Willem II, Ridder van Egmond ontfermden zich na de dood van Floris V over diens minderjarige zoon Jan I van Holland. Beide woonden op 7 januari 1297 te Ipswich in Engeland het huwelijk bij van de 12-jarige kindgraaf met prinses Elisabeth van Engeland, en zij brachten hem daarna veilig terug naar het vaderland.

Jan II van Henegouwen, een neef van Floris V, werd op 29 oktober 1299 tot voogd en ruwaard van Holland benoemd voor de duur van vijf jaar. Maar nog geen twee weken later stierf de ziekelijke Jan I van Holland, officieel aan dysenterie, maar er deden ook kwade geruchten de ronde dat hij door zijn voogd zou zijn omgebracht – Jan II van Henegouwen was immers de wettelijke erfgenaam en door de dood van het kindgraafje zwaaide hij nu ineens de scepter over het graafschap Holland.

Helemaal zonder slag of stoot ging dat blijkbaar niet want de kersverse graaf vond het nodig om een aantal opstandige ridderedelen gevangen te zetten, waaronder Heer Hendrick van Alckemade en Heer Jacob XII van der Woude. Zij werden in juni 1300 beschuldigd van samenspanning, en met nog enkele andere edelen in Haerlem ter gijzeling gezet. Maar in 1303 legden zij een gelofte van trouw af aan hun nieuwe graaf, en deze herstelde hen daarop weer in al hun bezittingen.

Onze tweede ambachtsheer was dus blijkbaar niet zo'n brave. Ook met de geestelijke overheden kreeg hij aan de stok. De Abdis van Rijnsburg genoot in de Vrouwe Vennepolder alle heerlijke rechten, zoals 'al des lants tiende van haar ondersaten tot ewighen daghen'. Maar Heer Hendrick van Alckemade was het daar niet mee eens en begon ook tienden te innen bij de boeren in de Vrouwe Venne-polder. Over de ruggen van de ingelanden maakten de Heren en de Vrouwen jarenlang flink ruzie over de verdeling van de belastingopbrengsten. De Abdis van Rijnsburg beklaagde zich tenslotte bij de paus over het 'roofriderschap' van Heer Hendrick, en dat hielp, want Paus Clemens V greep persoonlijk in. Op 24 april 1313 bepaalde hij dat het 'godshuys van Rensborch recht had op den tienden', en dat alle ten onrechte geïnde gelden binnen een vastgestelde termijn moesten worden teruggegeven. Bij weerspanningheid zou over de Heer van Alckemade de kerkelijke excommunicatie worden uitgesproken. Hendrick van Alckemade stierf het jaar daarop, en op z'n sterfbed kreeg 'ie zeker wroeging, want toen verklaarde hij geen recht te hebben op de tienden in de gebieden waarover hij met de Abdij van Rijnsburg twist had, en hij droeg de gelden op aan 'het convent van Rijnsburg voor zieleheil van zijn vader en van hemzelf'. Hendrick liet geen zonen na, en bij zijn overlijden in 1314 volgde zijn dochter Geertruid hem op als Vrouwe van de heerlijkheid Alckemade.

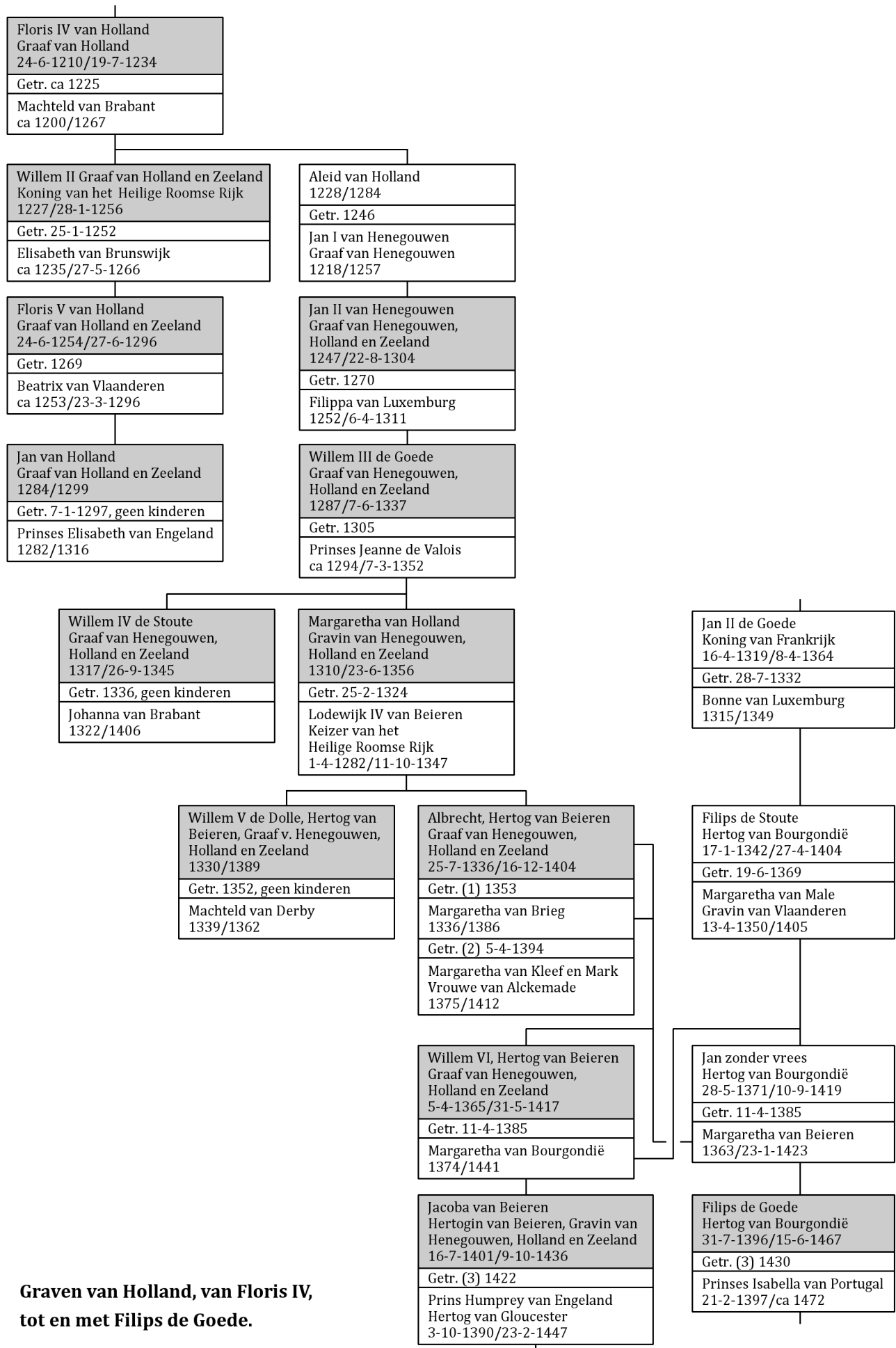
Roelof Arendzoon

Ondertussen was de ontginning van Alckemade, de laatste wildernisse van Holland, in volle gang, en steeds meer boerenstulpjes werden opgetrokken langs de weteringen. Het waren 'lage houten huysies met stroo gedekt', met wanden van takken, de naden en kieren dichtgesmeerd met wat leem, en met vloeren bestaande uit aangestampte aarde die waren verhoogd om wateroverlast te voorkomen. Het meest zuidoostelijke gedeelte van het ambacht was waarschijnlijk als laatste aan de beurt. Het was van oudsher aangeduid als het Broek van Rijnsaterwou en zou rond 1340 zijn ontgonnen onder leiding van een zekere heer Roelof Arendzoon, aan wie het dorp Roelofarendsveen zijn naam te danken heeft. Wie hij was, is niet goed bekend. De enige aanwijzing komt van de Leidse wiskundige en landmeter Jan Pieterszoon Dou (1573/1635), die zo'n 300 jaar later schreef dat de overgrootvader van zijn oma genaamd was 'Roelof Arens van Warmond, daer het Roeloff Arentsveen zijn naem van heeft'. (Opvallend is wel dat Roelofarendsveen op de oudste kaarten rond 1615 en in oude acten aangeduid wordt als Roelevaerts Veen of Roelevaertjens Veen.)

Roelof Arendzoon was hoogstwaarschijnlijk schout van Alckemade in de tijd dat Geertruid van Alckemade onze ambachtsvrouw was. Roelofarendsveen behoorde tot de kerkelijke parochie van Rijnsaterwoude, en de eerste inwoners van het dorp gingen ter kerke in de Woudse dom, toegewijd aan de Heilige Johannes de Doper. Dat was niet gemakkelijk met die grote watermassa van de Braessemermeer ertussen, en de slechte voetpaden langs de oever, die door de drassige grond vooral in de herfst en de winter schier onbegaanbaar waren. Alleen met een bootje ging het nog wel. Het vermoeden bestaat dat schout Roelof Arendzoon daarom een perceeltje grond in zijn gebied ter beschikking heeft gesteld aan de dom van Rijnsaterwoude om daarop een kapel te bouwen: de St. Pieterskapel, toegewijd aan de Heilige Petrus in zijne Banden, die vanuit Rijnsaterwoude werd bediend, en dat zou de reden zijn waarom zijn naam aan het dorp verbonden is geraakt. Die kapel zou hebben gestaan op de plek waar later de St. Ignatiuschool stond (het tegenwoordige Noordeinde 240 te Roelofarendsveen).

Met de ontginning van Roelofarendsveen in het ambacht Alckemade was zo halverwege de 14e eeuw de Grote Ontginning van het Hollandse veenmoeras eindelijk voltooid.

En juist rond die tijd begonnen in Holland de bloedige burgeroorlogen die het politieke landschap volledig zouden veranderen. Het schema op de volgende bladzijde toont hoe ons gewest tijdens de zogenaamde Hoekse en Kabeljouwse twisten overging van de Graven van Holland, via de Graven van Henegouwen en de Hertogen van Beieren, naar Filips de Goede, Hertog van Bourgondië. (De heersers van Holland zijn in dit schema steeds in grijs aangegeven.)

**Graven van Holland, van Floris IV,
tot en met Filips de Goede.**

Willem III de Goede, Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, was een wijs bestuurder, maar zijn zoon en opvolger, Willem IV de Stoute was weer uit heel ander hout gesneden. Hij sneuvelde in 1345 in Warns bij Stavoren, tijdens een finaal mislukte veldtocht tegen de Oost-Friesen, en omdat hij geen zoon had kwam Holland toe aan zijn oudste zus Margaretha. Haar ster was eerder al tot grote hoogte gestegen, want zij was in 1324 getrouwd met de Rooms-Duitse Keizer Lodewijk IV van Beieren. Margaretha stelde haar zoon Willem V van Beieren aan als bestuurder van de graafschappen Holland en Zeeland. Maar zoonlief wilde de macht niet delen met moederlief en dit leidde tot de eerste van een serie genadeloze burgeroorlogen die ons graafschap bijna 150 jaar lang in de ellende zou storten, en die de bespottelijke naam 'Hoekse en Kabeljouwse twisten' hebben gekregen. De Kabeljowen heetten zo vanwege het blauwgrijze ruitjespatroon op het Beierse wapen die op schubben leken, en hun vijanden noemden zich Hoeken (haakjes) waarmee die Kabeljowen gevangen zouden worden. De Hoeken waren de ridders die Margaretha, 'Keyserinne, Gravinne van Hollant van Zeelant ende Vrouwe van Vrieslant', steunden, en vrijwel alle Rijnlandse edelen – Van Wassenaer, Van Poelgeest, van Alckemade, Van der Woude enz. – schaarden zich aan de Hoekse zijde. Maar ook Willem V kon op brede steun rekenen. In mei 1350 beschreef hij zijn bondgenoten als 'onze lieve ende ghetrouwe Jan, here van Arkel, Jan, here van Egmonde, Jan, here van Waterlant, Gheraert, here van Heemskerke, Jan van der Wateringhe, Gheraert van Egmonde, Jan van Bloemesteyne' etc. die hem 'daghelix bygestaen hadden om zijn vyanden te helpen wederstaen, die hem verdryven wilden'.

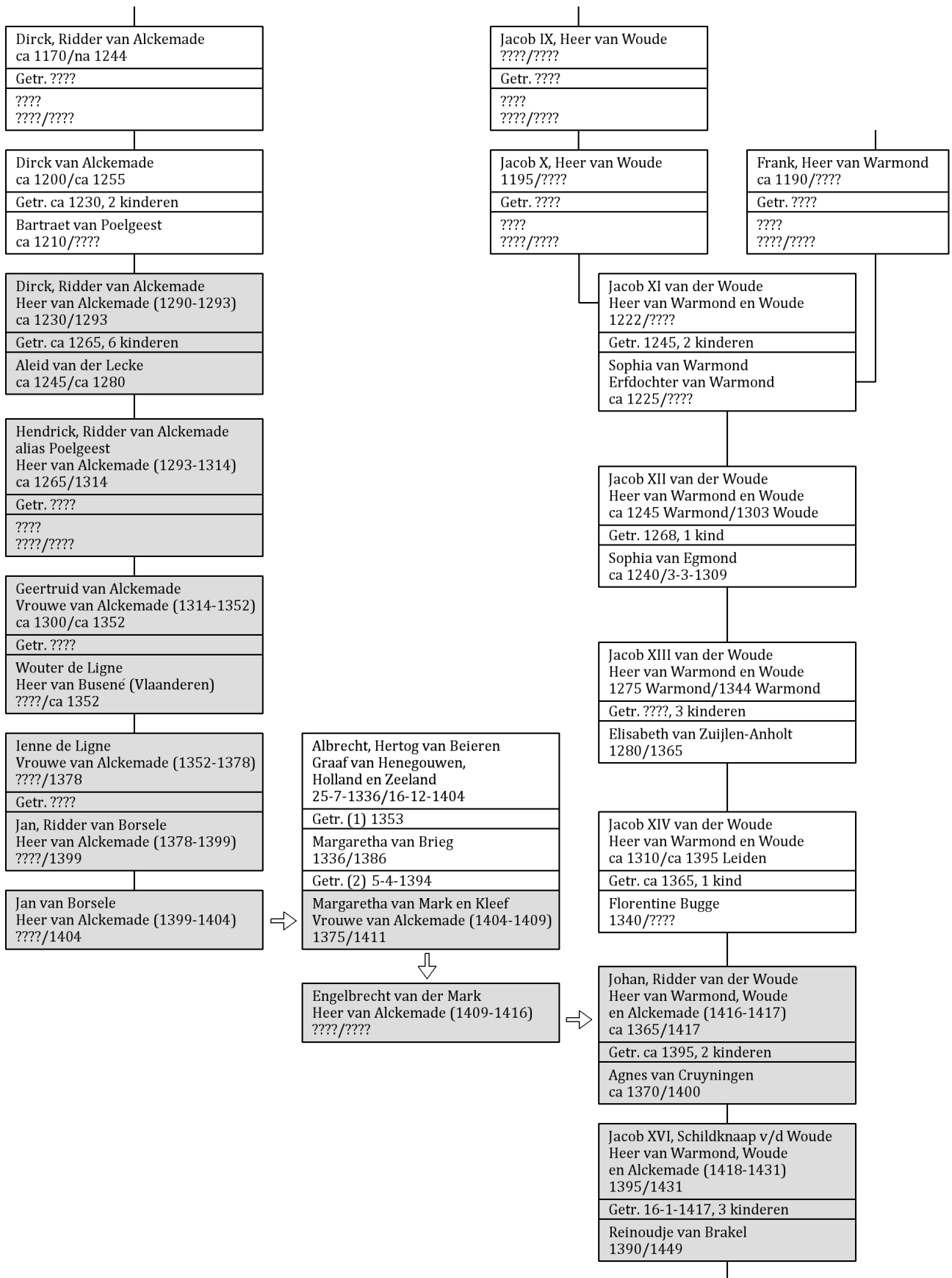
'Die Cabeljous ende die Hoeken stichtten in Hollant roof ende brant', en zij sleepten honderden ongelukkigen mee in een zinloze verspilling van levens en bezittingen. Het waren roerige tijden vol wapengekletter, bloedige gevechten, wraakacties, rooftochten, regelrechte moordpartijen en onvoorstelbare wreedheden. In de eerste burgeroorlog van 1351 tot 1354 trokken de Hoeken aan het kortste eind. Hun kastelen werden belegerd en vakkundig met de grond gelijk gemaakt, met behulp van zware belegeringsmachines als de blijde, de evenhoghe, de mol en de pas uitgevonden donderbus (het kanon). Een groot aantal kastelen van de Rijnlandse adel werd verwoest, waaronder de kastelen Van Alckemade en Van Warmond. De overwonnenen verloren al hun goederen en moesten het graafschap verlaten, ongewapend en in hun schamelste kledij. De overwinnaars verwisselden hun harnas voor gemakkelijker kleding en verdeelden de buit.

Maar in 1354 verzoenden moeder en zoon Van Beieren zich. De Hoekse edelen mochten terugkeren naar hun verwoeste en geplunderde bezittingen in Holland, en hun kastelen verrezen na verloop van tijd weer uit de puinhopen.

Margaretha van Beieren stierf in 1356, en zoon Willem V was nu officieel Graaf van Henegouwen en Holland. Maar nog datzelfde jaar werd hij krankzinnig verklaard, nadat hij een van zijn raadslieden in een vlaag van woede aan zijn rapier had geregen. Het leverde hem de bijnaam De Dolle op. Zijn broer, hertog Albrecht van Beieren, werd met spoed als ruwaard (landvoogd) naar Holland gestuurd. Hertog Albrecht wist enige tijd de vrede te bewaren, en hij ging een bondgenootschap aan met Philips de Stoute, Hertog van Bourgondië, een jongere zoon van koning Jan II van Frankrijk. Om het pact te bezegelen huwelijkte Albrecht zijn zoon Willem en dochter Margaretha uit aan de kinderen van Philips de Stoute, in het zogenaamde Dubbelhuwelijk van Kamerijk in 1385.

Na de dood van zijn eerste vrouw in 1386 kreeg hertog Albrecht een verhouding met de wonderschone Aleid van Poelgeest uit Koudekerk aan de Rijn, de dochter van Jan van Klein Poelgeest. De voorrechten die Aleid hierdoor genoot wekten een hoop jaloezie op, ook bij Albrechts zoon Willem VI, en zij werd op 21 september 1392 op het Buitenhof, vlak bij de Gevangenpoort, samen met haar begeleider, doodgestoken door een aantal 'edele' ridders die na hun schanddaad weer snel in het donker verdwenen. Hertog Albrecht was woedend en sloeg keihard terug en de burgeroorlog laaide weer op. Om de wraak van zijn vader te ontlopen vluchtte zoon Willem zo snel als een paard hem dragen kon naar Frankrijk.

Opnieuw klonk het 'vertrouwde' timmeren van belegeringswerktuigen rond de vijandelijke kastelen. Een nieuwe periode van brandende burchten en zwarigheden voor de plattelandsbevolking brak aan, waarin de Hoeken en Kabeljowen weer naar hartelust op elkaar inhakten. Ze gingen er ook wel graag op uit hoor, die ridders. Anders stond al dat fraaie wapentuig thuis ook maar weg te roesten. Ook deze ruzie werd tenslotte bijgelegd en Willem VI keerde in 1394 weer terug in Holland.

De Heren en Vrouwen van Alkemade van 1290 t/m 1431 (grijsgemaakt in dit schema).

Alckemade in vreemde handen

We hebben in feite maar twee Heren en één Vrouwe van Alckemade gehad die ook daadwerkelijk de achternaam Van Alckemade voerden. Nu Holland onderdeel was van een groter geheel, trokken de Hollandse ridders steeds vaker op met ridders uit Zeeland en Henegouwen, en ze kwamen ook wel eens bij elkaar over de vloer. En zo kon het gebeuren dat Geertruid, erfdochter van Hendrick van Alckemade, trouwde met de Henegouwse heer Wouter de Ligne, Heer van Busené, telg uit het machtige geslacht De Ligne. Hun dochter Ienne volgde haar moeder op als Vrouwe van Alckemade, en zij trouwde op haar beurt met de Zeeuwse ridder Jan Hendriksz van Borsele, wiens voorvaderen al generaties lang de dienst uitmaakten in Zeeland. Maar hun zoon Jan, Ridder van Borsele bleef ongehuwd en na zijn dood in 1404 viel de heerlijkheid terug aan hertog Albrecht van Beieren.

Treurend om de dood van zijn geliefde Aleid van Poelgeest had hertog Albrecht troost gevonden bij Margaretha van Mark en Kleef, met wie hij in 1394 was getrouwd. En zij kreeg Alckemade in 1404 van hem cadeau. Maar veel interesse had onze nieuwe Vrouwe er blijkbaar niet voor, want op 10 mei 1409 werd ons ambacht eigendom van haar bastaardbroer Engelbrecht van der Mark. En ook Engelbrecht verdiende d'r zeker niet genoeg aan, want op 27 april 1416 verkocht hij Alckemade 'voor 700 gouden Vranckrijkse kronen' aan Johan, Ridder van der Woude, Heer van Warmond en Woude (de enige in de rij van Heren van der Woude die niet Jacob heette, maar dat kwam omdat zijn oudere broer Jacob XV jong was gestorven).

Na jarenlang in handen van 'vreemdelingen' geweest te zijn, behoorde Alckemade, samen met de aangrenzende ambachten Warmond en Woude (Esselickerwoude en Jacobswoude), nu toe aan een oeroud Rijnlands riddersgeslacht, dat al sinds de eerste ontginningen rond het jaar 1000 z'n wortels stevig in de bodem van deze streek had verankerd. De komende tweehonderd jaar zouden de drie ambachten gezamenlijk vanuit Huis te Warmond worden bestuurd, door Johan van der Woude en z'n opvolgers, waarvan de eerste twee weer keurig Jacob heetten, namelijk nr. 16 en 17.

In de jaren tussen 1400 en 1428 werd er in Holland een opvallend aantal hoge heerlijkheden gecreëerd, met het 'recht van galge', dwz. het recht om halszaken te behandelen. De onafhankelijke en onpartijdige baljuws die eerder door Floris V waren aangesteld werden afgeschaft en de heren kregen het weer zelf voor het zeggen in hun ambachten. Ook onze ambachtsheer Johan van der Woude profiteerde hiervan. Hij leende zijn heer veel geld en trok er met het grafelijke leger regelmatig op uit als deze heervaart gebod. In 1401 streed hij mee in de Arkelse Oorlog, tegen heer Jan V van Arkel, toen deze openlijk in opstand kwam tegen hertog Albrecht en van het Land van Arkel een eigen graafschap wilde maken. De stad Gorinchem en de Arkelse burcht werden veroverd, de 'wel seer misdadiche' Jan van Arkel werd in de kraag gegrepen en bracht de rest van zijn leven in gevangenschap door.

Als beloning voor zijn inzet zag Ridder Johan van der Woude zijn ambacht Warmond in 1402 verheven worden tot een hoge en vrije heerlijkheid. En niet lang daarna werd ook Alckemade een vrije en hoge heerlijkheid, en kreeg het een galg en een rad, de trots van het ambacht, die werden opgesteld op het Galgenveld aan het Braassemermeer, (een stuk buitendijks land bij de tegenwoordige Galgekade dat inmiddels geheel door het water van het Braassemermeer is opgeslokt).

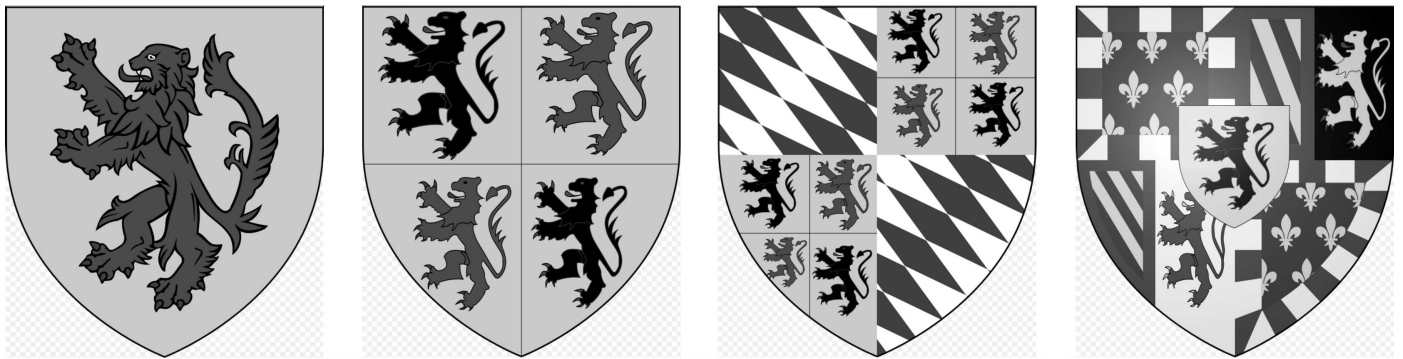
Lichte vergrijpen werden van oudsher berecht door de schout en de schepenen, maar nu mochten ook de zware halsmisdrijven, zoals 'cracht (verkrachting), vredebraeck, moord en dootslagh' in de Hoge Heerlijkheid Alckemade worden berecht door de Hoge Vierschaar, een college van welgeboren mannen onder leiding van de baljuw. (Meestal gingen de ambten van schout en baljuw naar een en dezelfde persoon, zo is het in Alckemade voor zover wij weten in ieder geval altijd geweest). De veroordelingen van de Hoge Vierschaar werden opgetekend in de zogenaamde Dingboeken.

(Deze fraaie namen - vierschaar en dingboek - stammen nog uit de oud-Germaanse tijd. 'Dingboek' komt net als 'dinsdag' van de Germaanse god Ding of Tyr, de god van oorlog en recht. Een rechtzitting werd 'ding' genoemd, en het werd in de oud-Germaanse tijd in de open lucht gehouden, bij voorkeur op de dingplaats, een offerplaats van Tyr onder eiken- of lindebomen. Tussen die bomen werden vier touwen gespannen en na dit 'spannen van de vierschaar' vond daarbinnen de rechtzitting plaats. Deze oeroude termen leven zelfs in onze tijd nog door in het feit dat je 'een kort geding kunt aanspannen'.)

Holland bij het Bourgondische Rijk

Graaf Willem VI volgde zijn vader in 1404 op als Hertog van Beieren en Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland. Hij stierf in 1417 onverwachts aan de gevolgen van een hondebeet, en het graafschap ging naar zijn zestienjarige erfdochter, Jacoba van Beieren (1401/1436). En ja hoor, een vrouw aan de macht, dat zorgde voor alweer de zoveelste opblaaïng van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. En het werd wederom een bloedige strijd. Steden en kastelen werden opnieuw belegerd; geweld, honger en sterfte alom; en de rook van de brandende dorpen was in heel Holland zichtbaar. In deze chaos grepen de Bourgondische verwanten hun kans, en Jacoba raakte haar bezittingen tenslotte kwijt aan haar neef Filips de Goede van Bourgondië (1396/1467). Tijdens de zgn. Zoen van Delft in 1428 deed zij afstand van Henegouwen, Holland en Zeeland, en net als de arme Ada van Holland 2 eeuwen voor haar, sleet zij haar laatste dagen op kasteel Teylingen bij Sassenheim, waar zij door Filips de Goede was aangesteld als houtvester van Holland.

Holland was nu onderdeel van het Bourgondische Rijk, dat door slimme huwelijkspolitiek, wapengekletter én het rammelen met de geldbuidel uitgegroeid was tot een machtig autonoom hertogdom binnen het Heilige Roomse Rijk.

In het wapenschild van de achtereenvolgende heersers komt mooi tot uitdrukking hoe Holland steeds meer onderdeel van een groter geheel werd. Vlnr: het wapen van de Graven van Holland, de Graven van Henegouwen, de Hertogen van Beieren (met het schubbenpatroon van de kabeljowen) en de Hertogen van Bourgondië.

Hertog Filips III van Bourgondië – Filips de Goede, voor z'n vrienden – was een typische middeleeuwse vorst, die in Vlaanderen zwelgde in rijke feesten en kleurige toernooien. De praalzuchtige Filips hield van feesten en lekker eten en verwekte tussen de bedrijven door ook nog eens een groot aantal bastaardkinderen. Hij leefde het spreekwoordelijke Bourgondische leven. Het was voor hem de gewoonste zaak van de wereld dat sommigen door geboorte voorbestemd waren om te regeren. Zijn landen moesten in de eerste plaats geld opbrengen om het kostbare hofleven en de soldij van zijn huursoldaten te kunnen betalen.

Om de Hollandse edelen en steden aan zich te binden strooide Filips de Goede rijkelijk met schenkingen. Hij verleende de Hollanders kaperbrieven, waarin zij toestemming kregen om schepen van de Hanze op de Noordzee te kapen. En de stad Leyden werd in 1433 door hem opnieuw begunstigd met het lucratieve visrecht op het vronwater, bestaande uit het Leidsche Meer en het Oude Haerlemmeer, en alle meren, poelen en wateringten ten zuiden daarvan – iets waarvan ze in Alckemade nog eeuwenlang last zouden hebben.

Hoofdstuk 6: De Waterwolf

**De boeren in het Veen, die raken op de Been.
En roepen overluydt, en Clagend elckeen.
Over dees Wollef boos, die haer dus comt Verslinden.
Ach! Isser dan geen Leeuw voor dees Vijandt te vinden?**

Boerenclacht over de Waterwolluf

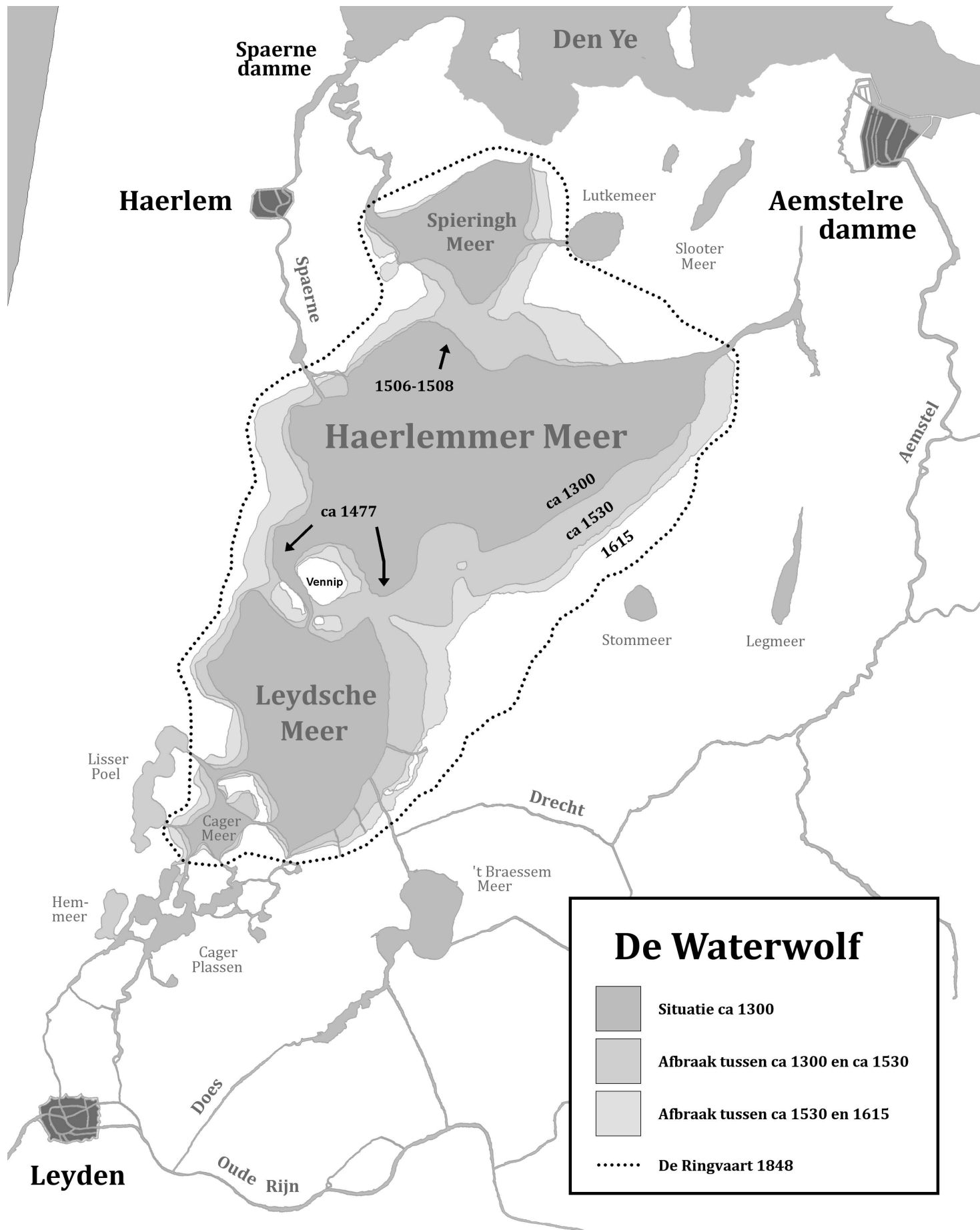
Terwijl Hoeken en Kabeljouwen elkaar op het land een kopje kleiner maakten, begon de stijging van de zeespiegel een steeds ernstiger bedreiging te vormen. Door de alsmaar voortgaande daling van de veenbodem (door inklinking en oxidatie) waren de Hollandse veengebieden per eeuw zo'n 20 tot 70 centimeter lager geworden. De tijd was aangebroken waarin het Hollandse landschap onder het zeeniveau kwam te liggen, en de ongebreidelde turfwinning verergerde de situatie alleen maar. Nu begon de strijd tegen het water, de gevaarlijkste van alle vijanden.

En juist in die tijd kreeg Holland het weer flink voor z'n kiezen. Het werd getroffen door hele series watersnoodrampen, zoals de Sint Elisabethsvloed op 19 november 1404, waardoor Vlaanderen, Zeeland en Holland hard werden getroffen. Grote delen van de kust verdwenen in zee, samen met enkele dorpen en steden. Ook 1407, 1408 en 1409 waren duivelse vloedjaren, en op 19 november 1421, wederom op de naamdag van St. Elisabeth, sloeg de zee opnieuw bijzonder hard toe. Het water brak door de IJdijk bij Aemsterdam en Diemen, en ramde de rest van de dijk ook weg in een kettingreactie tot Spaerndamme aan toe. De zee overspoelde het land. Nooit eerder had het water zo hoog gestaan. Tientallen dorpen verdwenen in de golven, duizenden mensen vonden de dood. Maar de derde Elisabethsvloed, op 19 november 1424, was wel de hevigste van allemaal. Enorme stukken van het Hollandse landschap gingen verloren, zoals de Hollandse Waard die tijdens deze ongekende ramp onderliep zodat de Biesbosch ontstond.

En zo ging het maar door. De stormvloeden richtten zo veel schade aan dat het haast ondoenlijk was de dijken, sluizen en andere waterwerken tijdig te herstellen en te verstevigen, waardoor bij een volgende storm een nog grotere kans op overstroming bestond. Jaar in jaar uit spoelden de golven over het land met steeds omvangrijker schade tot gevolg.

Door intensieve turfafgraving waren in de driehoek Amsterdam, Haerlem en Leyden al rond de 13e eeuw drie flink uit de kluiten gewassen veenmeren ontstaan: het Spieringh Meer in het noorden, het (oude) Haerlemmer Meer in het midden en het Leydsche Meer in het zuiden (zie de kaart op blz. 40). Die waterplassen groeiden en groeiden, en naarmate ze groter werden, nam de golfslag toe en werd het omliggende land steeds meer aangevreten door de schurende werking van het water. Elke zware stormvloed zwiepte het water weer hoog op, en de afkalving van de oevers was enorm. Zo vrat de waterduivel zich steeds verder het lage slappe veen in. Met eb trok het monster zich terug, en schraapte met z'n klauwen over de bodem een steeds dieper meer uit. De verwoesting van het landschap was enorm.

De kaart op de volgende bladzijde laat zien hoe de Waterwolf van 1300 tot 1616 is gegroeid. Hoe 'de vaste en verdere Landen, ja geheele dorpen ende Kercken wech gespoeld zijn, ende hoe verre het water tot in den jare 1615 is verspreyt'. Maar ook daarna zou de Waterwolf nog flink in grootte toenemen. Met stippellijn is de vorm van de Ringvaart aangegeven die bij de droogmaking in 1848 rond het meer zou worden aangelegd.

Spaerne damme

Den Ye

Haerlem

Spaerne

Spieringh Meer

Lutkemeer

Aemstelre damme

Slooter Meer

1506-1508

Haerlemmer Meer

ca 1477

ca 1300

ca 1530

1615

Vennip

Stommeer

Legmeer

Leydsche Meer

Lisser Poel

Drecht

Cager Meer

't Braessem Meer

Hem-meer

Cager Plassen

Does

Oude Rijn

Leyden

Het Haerlemmer Meer en het Leydsche Meer waren vanouds bij Vennip door een smalle geul met elkaar verbonden, dat was de vaart waardoor de schepen passeerden die route Binnen Dunen volgden. Maar tijdens de grote stormvloed van 1472 en 1477 werden de landstroken ten westen en ten oosten van Vennip weggeslagen waardoor het Leydsche Meer en het Oude Haerlemmer Meer aaneensmolten tot een grote watermassa, en er drie eilandjes ontstonden. En in de jaren 1506/08 werden de laatste restanten van de landengte tussen het Haerlemmer Meer en het Spieringh Meer vernield en weggespoeld. De drie meren waren nu aaneengesmolten tot één reusachtige waterplas, die 'De Grootte Haerlemmer ofte Leytsche Meer' werd genoemd, het grootste binnenmeer van Holland met een oppervlakte van bijna 17 duizend hectare, waarin de elementen hevig tekeer konden gaan. Vanwege het woeste en landvretende karakter kreeg het gulzige en ontombare meer de bijnaam De Waterwolf. Hoe harder de storm, hoe meer het zijn tanden liet zien.

De hoge heerlijkheid Alckemade met z'n vele polders, wateringensloten en vaarten, gelegen aan de zuidelijke oevers van de Waterwolf, was uiterst kwetsbaar en werd voortdurend in z'n voortbestaan bedreigd. Het water kwam regelmatig de laag gelegen landen overstromen, en het stroomde niet meer vanzelf weg via de afwateringssloten. Alleen door het weg te malen was het nog mogelijk de voeten droog te houden. In eerste instantie deed men dit met hoosvaten of hand-, tred- of paardenmolens, maar het was allemaal maar weinig effectief, en het was gebruikelijk om de hele zaak in de winter maar drassig of geheel onder water te laten. Maar zelfs in het warme jaargetijde was het land slechts met veel inspanning droog te houden, en veel grond lag zelfs 's zomers bij mooi weer maar een halve voet boven water. Er waren gronden waarop alleen dorens en onkruid wilden groeien 'omdatter soo veel waeters int lant was'. En als er al wat gras opkwam, werd het door de koebeesten al snel weer in de weke ondergrond getrapt. Verbouw van granen was niet meer mogelijk, het land was te nat en alleen nog geschikt als hooi- of weiland of voor de turfstekerij. Om de zoveel jaar was het weer raak en werd Alckemade overstroomd door het water, 'met seer groot perykel (moeilijkheden) en bittere armoede' voor de inwoners tot gevolg. De vrucht verrotte op het land, en wintervoer kon niet worden binnengehaald. En vooral bij vorst en ijsgang was de schade groot. Want door de enorme krachten die werden uitgeoefend op de meeroever, verwijdden zich bestaande scheuren en grote brokken veenland braken los. Soms waren die brokken zo groot dat ze met bomen en struiken en al drijvende eilandjes vormden die nog lang over het water zeilden, als de buit die de Waterwolf met zich meevoerde. Na elke zware storm was het altijd maar weer de vraag of het land er nog lag, of dat het compleet weggespoeld was.

Je zou dus denken dat ze wel wat voorzichtiger werden met dat turfsteken. Maar nee hoor, integendeel, graaf Willem VI had eerder al bepaald dat de voor turf afgegraven gebieden binnen een jaar met els beplant dienden te worden om schade door afslag van de golven te voorkomen. Een goed idee, het zou de rampspoed beperkt hebben. Maar niemand hield zich er aan, men bleef gewoon turf steken zonder zich over aanplant of wat dan ook druk te maken. En rond 1525 werd de zaak door een nieuwe uitvinding alleen nog maar verergerd.

Het slagturven

Het hoofdmiddel van bestaan was die tijd voor vrijwel alle dorpen op het Hollandse platteland de turfstekerij. Eeuwenlang had men de bovenste droge lagen van het veen tot aan het grondwater afgegraven, en alle veengebieden in Holland waren inmiddels uitgedolven. Toemaken was vaak uitgebleven, getuige de flinke oppervlakte aan 'verdolven en verlaten gronden' waarmee rond 1500 veel ambachten kampten. Maar vanaf ca 1525 maakte het veentrekken of slagturven het ook mogelijk om turf te delven beneden het grondwaterpeil.

Met de baggerbeugel – een lange stok waaraan een scherpe ijzeren ring en een schepnet waren bevestigd – werd het veenslijk nu van onder de waterspiegel opgebaggerd. Met de ijzeren ring werden kluiten veenspecie losgesneden van de bodem en daarna in het schepnet opgevist. De opgehaalde blubber werd gelijkmatig op legakkertjes uitgespreid op een ondergrond van riet of ander ruigt.

*De Veender.
 't's ongesien,   Doch't kan geschien*

*Van onder't Waater word geheeven,
 Een Stof, om Vuur en Vlam te geeven,
 Tot nut en teegenweer der Kouw:
 Soo most de Mens Materi vissen,
 Van onder's leevens kommernissen,
 Tot Vreugd, die Eeuw'ig gloorien souw.*

Pentekening van een veender of turftrekker, met een lofzang op het slagturven.

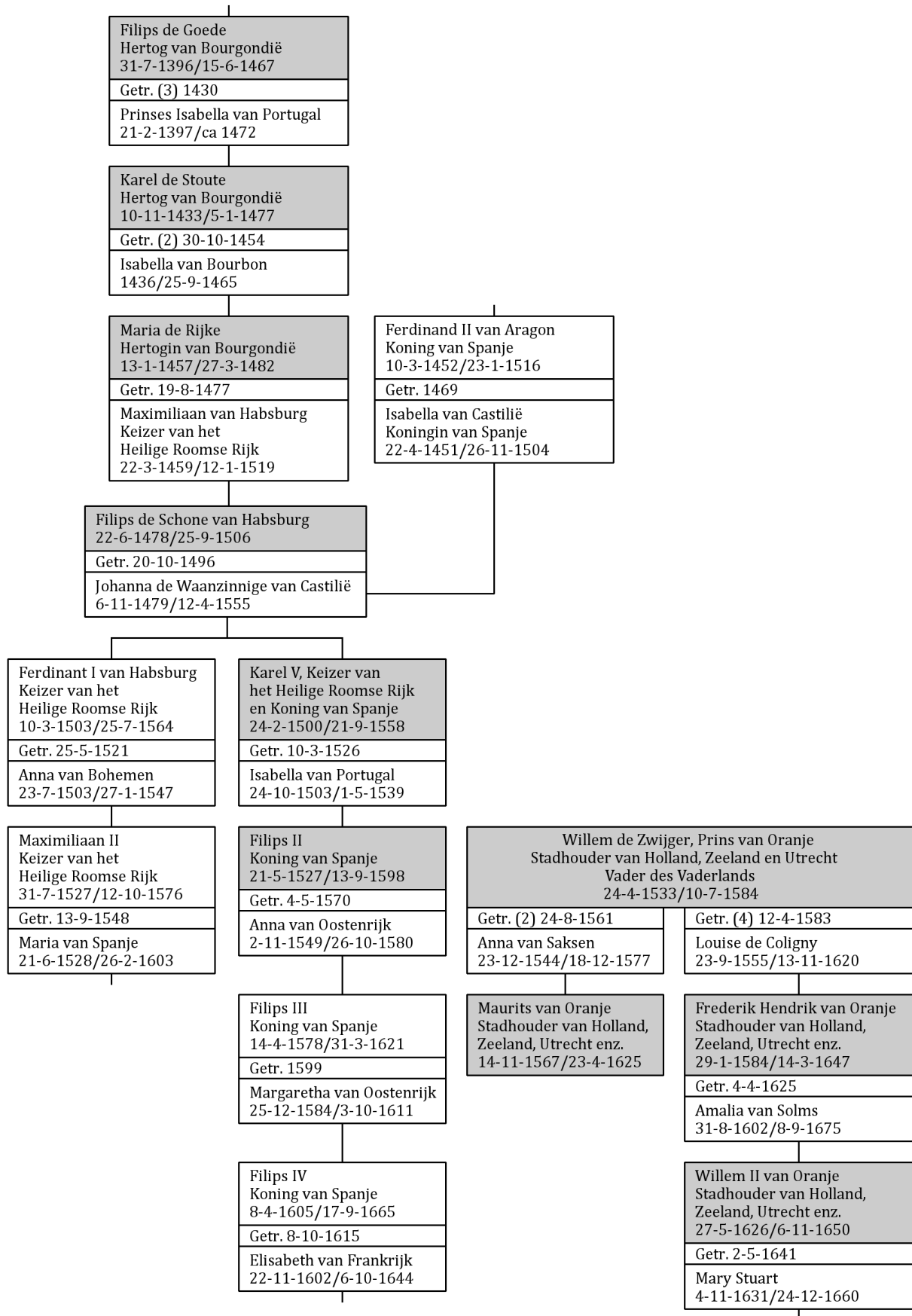
Het werd 'aangetrapt en een tijd lang ingedroogt. Daarna traptten de turfboeren hetzelfde met plankjes onder de klompen gebonden geheel effen en gelijk, en als het dan wat harder gedroogt was staaken zij het met ijzere spaden in langwerpige vierhoekige stukken op maat, en stapelden het luchtig in 't velt op hopen op malcander, zoo datter de wint kon doorwaaijen en dan noemde men 't turf, die tot brandt gebruijckt werd'.

Veel boeren hadden toestemming gekregen tot slagturven, meestal 'voor de haertbrant of om d'eigen ackers daarmede vruchtbaer te maken'. Maar in de loop van de 16e eeuw ging de turf steeds meer naar de steden, waar een toenemende vraag naar brandstof was ontstaan voor brouwerijen en zoutziederijen (zoutkokerijen).

Ook in het ambacht Alckemade 'waren sy gewoon bij nacht ende dach heur coste te winnen met slachturfven'. Dichtbevolkt was de streek nog altijd niet. 'In 1494 telden de dorpen van de schamele heerlijkheid Alckemade, tesamen met Reynsterwoude, Leydemuyden ende Oude-Waterynghe samen slechts 115 arme huyskens. De bewoners verbouwden wat graan, hielden enkele stuks vee voor melk en mest, en 'ook mede pleegden zij zich te behelpen met turfstekerij. En om hunne venen te bearbeijden ende daeruyt te slachturfven moesten zij oick heur wijff en kinderkens, oick zeer cleijn weesende an 't werk zetten'. Die kindertjes waren vooral bezig met het eindeloos keren en verstackelen van de turfjes zodat deze goed konden drogen. En ook bij het laden van de turf in en uit de schepen kwam een zootje extra kindertjes altijd goed van pas.

De mensen hadden geen idee wat ze aanrichtten en wat hen allemaal nog boven het hoofd hing. En het weer en het water waren trouwens niet het enige probleem waarmee ze te kampen zouden krijgen, want een godsdienstoorlog van ongekende omvang stond op het punt om uit te breken.

Die oorlog zou gevoerd worden tegen de koning van Spanje, en het schema hiernaast laat zien hoe Nederland onder het juk van de Spaanse koning terecht is gekomen. De heersers zijn grijs gekleurd, van Filips de Goede van Bourgondië t/m koning Filips II van Spanje. En daarnaast toont het schema ook het Oranjehuis, te beginnen met Willem de Zwijger, onze latere Vader des Vaderlands, en zijn zonen Maurits en Frederik Hendrik, die tijdens de Opstand en de Tachtigjarige Oorlog de Spaanse koning durfden te trotseren.

***Heersers van Holland, van Filips de Goede van Bourgondië tot Filips II van Spanje.
En het Oranjehuis van stadhouder Willem de Zwijger tot stadhouder Willem II van Oranje***

Hoofdstuk 7: De Opstand

Op 5 januari 1477 sneuvelde Karel de Stoute tijdens het beleg van de opstandige stad Nancy. Hij had geen zoon en met hem stierf de Bourgondische hertogenfamilie uit in mannelijke lijn (zie het schema op blz. 43). Maar dankzij het huwelijk van zijn erfdochter Maria de Rijke van Bourgondië met Maximiliaan van Habsburg (die vanaf 1493 Rooms-Duits keizer zou worden) bleven de bezittingen toch in handen van de familie, én kwamen ze tegelijkertijd in handen van de Habsburgers, vorsten van 5 Oostenrijkse aartshertogdommen. De zoon en erfopvolger van Maria en Maximiliaan, Filips de Schone, trouwde in 1496 met Johanna de Waanzinnige van Castilië, die erfgename was van het Spaanse koninkrijk, en hierdoor werd ook Spanje onderdeel van het Habsburgse rijk. Al die vorstelijke trouwpartijtjes bepaalden het lot van onze Lage Landen. Keizer Karel de Vijfde, de zoon van Filips de Schone en Johanna de Waanzinnige, heeft er het meest profijt van gehad. Hij werd op z'n 16e jaar koning van Spanje en op z'n 21e keizer van het Heilige Roomse Rijk. En zo is het dus gekomen dat 'de Koning van Hispanje' ook de koning van de Nederlanden werd. Na de eerste ontdekkingsreis van Columbus in 1492 was Spanje snel uitgegroeid tot het machtigste land van de wereld. Karel de Vijfde regeerde over de grootste en meest welvarende delen van Europa, en zijn wereldrijk, met de vele Amerikaanse en Aziatische koloniën, was zelfs groter dan het vroegere Romeinse Rijk – men noemde het niet voor niets 'het rijk waar de zon nooit ondergaat'. Na zijn dood in 1558 werd Karel's rijk verdeeld onder zijn erfgenamen: de Duitse keizerskroon kwam toe aan zijn jongere broer Ferdinand, en zo ontstond een zelfstandige Oostenrijkse tak van het Habsburgse huis. Karel's oudste zoon en stamhouder Filips II volgde hem op in de Nederlanden, Spanje, de Italiaanse gebieden en de overzeese koloniën. En het is deze koning Filips II met wie de Nederlandse opstandelingen onder leiding van stadhouder Willem van Oranje het aan de stok zouden krijgen.

Die merkwaardige term 'stadhouder', die in de Nederlandse geschiedenis zo'n belangrijke rol zou gaan spelen, hebben we te danken aan de Bourgondische heersers, die in elk gewest in hun rijk een luitenant (plaatsvervanger) aanstelden. Het Franse woord 'luitenant' werd in onze Lage Landen vertaald naar 'stadhouder' (het woord 'plaats' betekent in het Nederlands immers ook 'stad'). Een volledig verkeerde vertaling dus – een stadhouder was geen houder van een stad, maar iemand die in naam van de vorst een heel gewest of zelfs meerdere gewesten bestuurde. De stadhouders waren als het ware de opvolgers van de graven en zij noemden zich vaak ook graaf.

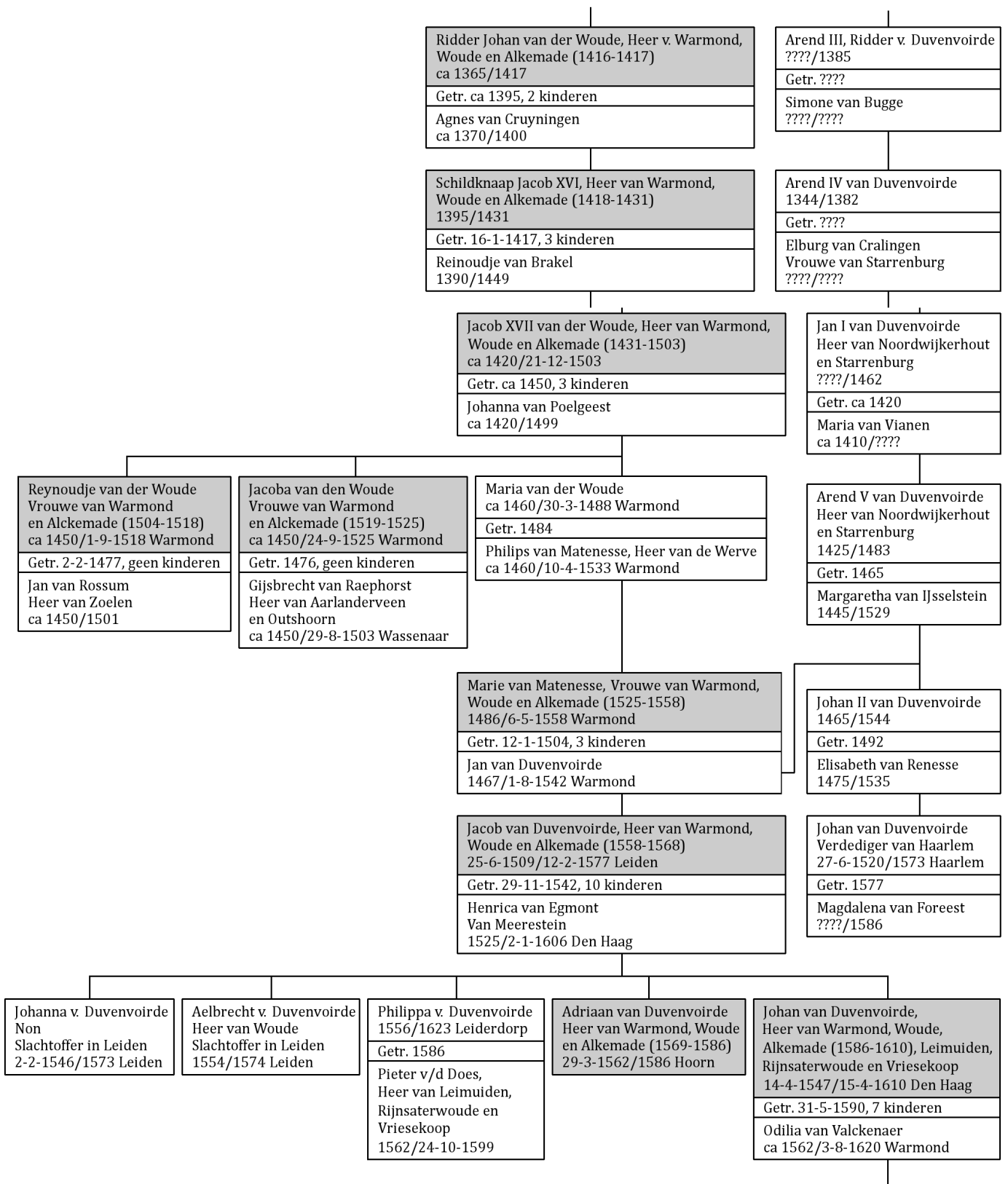
Stadhouder Willem van Oranje, bijgenaamd Willem de Zwijger, was van zeer hoge komaf. Hij was Graaf van Nassau-Dillenburg in Duitsland en hij mocht zich zelfs prins noemen, omdat hij het Prinsdom Oranje bij de Rhone in Zuid-Frankrijk geërfd had van zijn neef Rene van Chalon, toen deze kinderloos was overleden. Willem begon zijn loopbaan als vertrouweling van keizer Karel de Vijfde, die hem tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht benoemde. Hij kreeg zijn bijnaam 'De Zwijger' trouwens niet vanwege z'n zwijzaamheid, want hij bezat de gave der welsprekendheid, maar omdat 'ie z'n mond wist te houden en de gewoonte had nooit het achterste van zijn tong te laten zien.

Alckemade naar Van Duvenvoirde

Ook de heerlijkheden Warmond, Woude en Alckemade waren inmiddels in het bezit gekomen van nieuwe aangetrouwde eigenaren, namelijk de familie Van Duvenvoirde, die, zo zullen we zien, ook een zeer belangrijke rol zou spelen in de Opstand.

Jacob XVII van der Woude, de laatste in een lange legendarische rij, die terugging op een van de allereerste ontginners van het Groene Woud, was in 1503 overleden. Bij zijn begrafenis te Warmond was volgens de oude traditie zijn wapen kapotgeslagen en mede in het graf gelegd, omdat er geen mannelijke opvolgers meer waren. De heerlijkheden Warmond, Woude en Alckemade waren in de jaren daarna in handen van zijn dochters Reynoudje en Jacoba, en kwamen 'door besterfte' van Jacoba toe aan Marie van Matenesse, de dochter van hun jongere zus Maria. Zij was in 1504 getrouwd met Jan van Duvenvoirde, ridder en raad in het Hof van Holland, en door dit huwelijk was het riddergeslacht Van Duvenvoirde uit Voorschoten, beroemdste zijtak van het geslacht Van Wassenaer, in het bezit gekomen van de 3 heerlijkheden bezuiden het Leidsche Meer en van het kasteel Huys te Warmond.

***De Heren en Vrouwen van Warmond, Woude en Alckemade.
Van Johan van der Woude die de heerlijke rechten van Alckemade in 1416 had gekocht
tot en met Johan van Duvendoirde die van 1586 tot 1610 onze ambachtsheer zou zijn.
(Onze ambachtsheren en -vrouwen zijn in dit schema grijs gekleurd).***

De Reformatie en de Inquisitie

Op 31 oktober 1517 spijkerde de Duitse monnik Maarten Luther in Wittenberg 95 stellingen aan een kerkdeur, en hij begon vervolgens een eigen hervormde godsdienst. Het was het begin van de Reformatie. Luther protesteerde tegen de vele misstanden in de katholieke kerk, waardoor de religie geschandaliseerd werd. Zijn kritiek was vooral gericht tegen het brutale geldgewin van de Roomse afluathandel.

Wie in zonde leefde kwam in de Hel waar hij tot het einde der tijden zou moeten branden. Maar wie niet al te slecht geweest was moest, voordat 'ie naar de Hemel mocht, eerst gezuiverd worden van z'n kleinere zonden in het zogenaamde vagevuur. Daar werd je zieltje als het ware weer schoongebrend ('vage' komt van 'vegen', dwz. reinigen). Met een afluathandel was het mogelijk de tijd in het vagevuur te verkorten, dus het was zaak tijdens je leven zo veel mogelijk van die dingen te verdienen, zodat je na je dood 'zo kort mogelijk op de blaren hoefde te zitten'. Er werd flink de hand mee gelicht. Er was een levendige handel en overal waren onbetrouwbare afluathandelaars en -verkopers actief, om de goedgelovigen hun geld af te persen met de belofte van het eeuwige geluk in het hiernamaals. Valse documenten met aflaten van honderden of zelfs duizenden jaren werden er verkocht. En zo konden zelfs de zwaarste zondaars voor veel geld toch nog via een achterdeurtje de Hemel binnen. De paus verdiende er bijzonder goed aan.

Een fraai staaltje van zulke oplichterij was de beruchte dijkafuathandel uit 1510, die door de paus werd uitgegeven om Rijnland te helpen na zware overstromingen van 1506/08 waarbij, zoals we al zagen, de landengte tussen het Spieringh Meer en het Haerlemmeer was weggeslagen. De Diemerzeedijk was toen volledig doorgebroken en het land tussen de Zuiderzee en de Oude Rijn stond vrijwel geheel onder water. De dijkafuathandel zou uitkomst brengen: tweederde van de opbrengst zou worden gebruikt voor de reparatie van de dijk, en eenderde voor de St. Pieterkerk in Rome. Maar uiteindelijk ging al het ingezamelde geld naar Rome en kwam er niets bij de Diemerzeedijk terecht. Dit schandalige gedrag van de Paus leidde tot de verspreiding van tal van spotprenten, zoals degene hieronder.

den Roomschen Hangelaer

*Den Roomschen Hangelaer. Spotprent uit 1550.
De Paus die met aflaten aan z'n hengeltje naar geld zit te vissen.*

Ook op de losbandige levensstijl van de geestelijkheid hadden Luther en zijn navolgers veel kritiek. Priesters en kloosterlingen hadden een gelofte van armoede en kuisheid afgelegd. Maar in veel kloosters kwam daar ondertussen niet veel meer van terecht. Zo ook in de Abdij van Rijnsburg, waar de nonnetjes steeds meer van de geneugten van het wereldlijk leven waren gaan genieten. Zij kregen veel aanloop van jonge riddersdelen, die 'ter abdije' kwamen om zich aldaar te vermaken met banketten en nachtelijke dansfeesten en die zich de fijne spijzen en wijnen uit de kloosterkeuken goed lieten smaken. Ja, het Rijnsburgse klooster was inmiddels berucht om z'n uitbundigheid en z'n overvloedige maaltijden, 'waar weelderige loszinnigheid en dartele uitspanningen den boventoon hielden', waar 'de wellust en de lekkertand een vetten disch (maaltijd) bereidden en waar de Rijnsburgse juffers 's nachts dansten met de jonkheren op de liedekens van blazers, vedelaars en luitspelers. Kortom: het werd daar veel te gezellig in die kloosters.

Het eiland Faljeril ten westen van de Kaag was een van de vele eigendommen van de Abdij van Rijnsburg. De naam Faljeril zou komen van 'fayershill' (vaardersheuvel), omdat het een schuilplaats was voor schippers, als ze met slecht weer het Cagermeer en het Haerlemmermeer niet op durfden. Maar er is ook wel beweerd dat de naam is afgeleid van 'faeyeren' wat oud-middel-Nederlands is voor 'toveren'. De Rijnsburgse nonnetjes zouden op het eiland feesten hebben gegeven waarbij om een vuur werd gedanst, en waarbij ze zelfs naakt door het groene gras renden. Ze waren in de verte vanaf de Kaag te zien, en de bijgelovige bewoners van de Kaag meenden dat het daar altijd spookte, en dat heksen en witte wijven daar hun orgiën hielden. Het eiland was betoverd, en Faljeril zou daarom 'tovenaars-hoogte' betekenen. Maar wat de Kagenaren voor spoken en heksen aanzagen waren in werkelijkheid de nonnetjes uit Rijnsburg en hun adellijke vrienden die hier in zwoele zomernachten hun feesten vierden, en zich te buiten gingen aan zo'n beetje alles wat God verboden had.

Met al die wantoestanden is het niet verwonderlijk dat Luther's kritiek op de kerk, en vooral ook dat van zijn belangrijkste navolger Johannes Calvijn (1509/1564), in de Nederlanden goed aansloegen. Het Calvinisme zou de belangrijkste protestantse stroming in Nederland worden. De Calvinisten keerden zich massaal tegen de katholieken en de uiterlijkheden van de Roomsche Kerk, met z'n lithurgische opsmuk en praalzucht, zoals het neerbuigen voor 'houten ende steenen afgoden, die sy in haere kercke setten' - of de aanbidding van de Heilige Hostie en het Heilig Oliesel. In hun ogen was de hostie 'gebakken God, niets anders als meel en brood', en het kruis 'een stuk hout, goed om een vuurtje mee te stoken'. En over het Heilig Oliesel zeiden zij, "Oly is goet op een slaet (salade) ofte uwe schoenen daermede te smeeren (poetsen)."

Die gevaarlijke godslastering van Luther en Calvijn verspreide zich als een lopend vuurtje over Europa, en ondermijnde de macht van de paus in Rome. Maar die duldde geen tegenspraak, en de Inquisitie (kerkelijke rechtbank) trad keihard op tegen de 'kettters die onder het eenvoudige volk het gif van hun dwaalleer verspreiden'. Er volgden grootschalige boekverbrandingen en de aanstelling van ketterjagers, om het verwerpelijk duivelswerk van Luther en zijn navolgers te vernietigen en met wortel en tak uit te roeien. Een reeks van plakaten gericht tegen de 'Lutherie' en de verspreiding van ketterse geschriften werd afgekondigd. (Een plakkaat was een bevel van de overheid dat gewaarmerkt werd door een opgedrukt lakstempel.) Het meest beruchte plakkaat was het Bloedplakkaat, waarin was bepaald dat van degenen die hun dwaling toegaven, de mannen moesten worden onthoofd en de vrouwen levend begraven. Zij die volhardden in hun ketterij werden op de brandstapel gebracht en aan de vlammen prijsgegeven. Zo moesten de 'verdoolde schaepkens' weer in het gareel gebracht worden. Overal in Europa rookten al snel de brandstapels. Zo verging het andersdenkenden, in naam van Jezus Christus.

Je vraagt je toch af: hoe kon de kerk de boodschap van naastenliefde rijmen met zulke wreedheden?

Het was nu uiterst gevaarlijk voor andersdenkenden. Voor de minste 'verspreking' kon je al tot ketter worden verklaard. Een van de eerste Hollandse slachtoffers was een zekere Peter Vets, die in een stomdronken bui gezegd had dat 'Maria, de moeder Godts, niet meer was dan Malle Jetje, 't welck een simpel mal mensch is'. Hij werd hiervoor in 1525 in Den Haag openbaar gezeseld. En in datzelfde jaar sprak de Inquisitie in de Noordelijke Nederlanden zijn eerste doodvonnis uit. Het ging om een buurtgenoot: Jan de Bakker, bijgenaamd Pistorius, pastoor van Heer Jacobswoude. Hij werd 'op den 15 September des jaars 1525, te 's Gravenhage, als ketter levendig verbrand tot poeder toe, zulcx dat van hem geene memorie meer zij'. Standvastig onderging hij de marteldood.

Op een gedenkplaat op de kerk van Woubrugge ter nagedachtenis aan Jan de Bakker staat o.a.:

**Hij sprack zijn broeders zoo lieflick aen "Ick gae u voren, volcht ghij mij na."
Sij antwoorden met ghesanghen.
"Och broeder strijdt vroom en vreest u niet. Christus sal u ontfanghen."**

De gestrafte ketteren werden helden en martelaren, want 'Godelijk moet een leer zijn waarvoor het zo blijmoedig sterven is'. De vervolgingen, de boek- en mensen-verbrandingen, hadden juist een tegengesteld effect. De Hervorming sloeg in de Nederlanden bijzonder goed aan, en steden als Antwerpen en Amsterdam werden 'broeinesten van Lutherijne en Calvinisme'.

Het Smeekschrift en de Beeldenstorm

Willem van Oranje, Graaf van Nassau-Dillenburg, prins van Oranje, en stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, en zijn collega-stadhouders Filips, Graaf van Horne (1524/1568), stadhouder van Gelre, en Lamoraal, Graaf van Egmont (1522/1568), stadhouder van Vlaanderen en Artesië, waren zeer ontdaan over de onmenselijke toestanden in hun gewesten door de Roomse Inquisitie. Zij waren voorvechters van tolerantie ten opzichte van andere geloven, 'uit goedheid van aard en afkeer van moordadigheid', en samen met andere hoge edelen waren zij afkerig van de geloofsvervolging en de gruwelijke praktijken van de kerkelijke rechtbank.

In 1566 bood het zogenaamde Eedverbond van Edelen in Brussel aan landvoogdes Margaretha van Parma een Smeekschrift aan, waarin zij vroegen om afschaffing van de plakaten betreffende de kettervervolging. Een van hen was onze ambachtsheer Jacob, Ridder van Duvenvoirde, Heer van Warmond, Woude en Alckemade, Hoogheemraad van Rijnland en lid van het Hollandse Ridderschap. Margaretha was zeer ontdaan, maar een van haar raadgevers zei tegen haar, "Wees niet bang, mevrouw, het zijn slechts geuzen (bedelaars)," en de benaming 'geus' zou al snel een ere naam worden voor de Nederlandse rebellen. Het smeekschrift had niet het gewenste resultaat. De ondertekenaars werden door koning Filips II uit hun ambten gezet en vervolgd. Ook Jacob van Duvenvoirde verloor zijn heerlijkheden. Hij vluchtte het land uit en sloot zich aan bij de geuzen, om te strijden aan de zijde van Willem van Oranje. Ook zijn drie oudste zoons hingen de partij van de Prins van Oranje aan, en daarom werden de heerlijkheden aan zijn jongste zoon Adriaan geschonken. En zo hadden Warmond, Woude en Alckemade plotseling een knulletje van 4 jaar oud als ambachtsheer.

De Calvinisten in de Nederlanden kwamen nu openlijk in opstand, en hun woede richtte zich op alles wat katholiek was. Was het niet hun dure plicht om de Nederlanden van deze Paapse afgoderij te verlossen? Was niet alle beeldendienst vervloekt? Ja, die afgodsbeelden moesten stuk - vernietigd worden of onthoofd. Het leidde tot een geweldadige beeldenstorm die begon in West-Vlaanderen, en in het najaar van 1566 de noordelijke Nederlanden overspoelde.

Ook de capelle van Roelofarendsveen ontkwam niet aan deze vernielingsgolf, en deelde het lot dat honderden kerken in Holland ondergingen. Hervormingsgezinde kerkschenders vielen het Veense bedehuis binnen, het werd geplunderd en deerlijk toegetakeld. Ze rukten het altaar omver, sloegen de heiligenbeelden kapot en vertraptten ze onder hun voeten. Kansel en kerkstoelen werden met bijlen in stukken geslagen. Ze dronken alle miswijn op, hosties werden op de grond gestrooid en vertrapt of aan de honden gevoerd, gouden en zilveren voorwerpen en het heilige vaatwerk ontvreemd en de bengel (kerkklok) werd voor de kapel in de Veenwetering gegooid. (Pas in het midden der 18e eeuw zou die oude bengel bij baggerwerkzaamheden weer tevoorschijn komen). Volgens de overleveringen is het kapelletje daar lange tijd half afgebroken blijven staan, en zijn er geruime tijd in de heerlijkheid Alckemade geen priesters meer geweest.

Als reactie op die misdadige beeldenbrekerij stuurde de Spaanse koning Filips II in 1567 een 'beul' naar Nederland - Fernando de Toledo, Hertog van Alva, met een leger van 10.000 man. Hij kreeg de opdracht om de protestantse rebellie met alle geweld de kop in te drukken en de orde te herstellen. Alva de IJzeren Hertog was een ongenadig ketterjager, en hij trad streng op tegen 'de verraders van God ende den Coninc'. Er ging bijna geen dag voorbij zonder dat er bloed vloeide. Willem van Oranje vluchtte naar zijn familie in Nassau, maar zijn vrienden en mede-stadhouders Filips, Graaf van Horne en Lamoraal, Graaf van Egmont zwoeren trouw aan hun koning en bleven. Dat was een misrekening, want zij werden gearresteerd en op 5 juni 1568 op de Grote Markt in Brussel onthoofd. Deze datum wordt beschouwd als het begin van de Tachtigjarige Oorlog.

De Spaensche Tirannye in Nederlandt, met daarboven een afbeelding van de drie hoofdschuldigen: koning Filips II van Spanje, onze landvoogdes Margaretha van Parma en kardinaal Granvelle.

Het wrede optreden van Alva en z'n beulsknechten wakkerde het verzet alleen maar aan. Zeshonderd Watergeuzen maakten zich op 1 april 1572 meester van het kleine vissersstadje Brielle (Den Briel). En toen Willem van Oranje hierna in Nederland terugkeerde, en openlijk de leiding van de hele Geuzen-opstand op zich nam, verspreidde de rebellenbeweging zich razendsnel. Willem's vlag – het oranje-blanje-blue (oranje-wit-lichtblauw, de voorloper van onze tegenwoordige rood-wit-blauwe vlag) – werd al snel het symbool van de opstand. Het oranje stond voor het prinsdom Oranje aan de Rhone in Frankrijk, het blauw van het graafschap Nassau aan de Lahn in Duitsland, met daartussen de hagelwitte baan van de vrijheid. Vanaf juli 1572 beheersten de rebellen alle belangrijke steden van Zeeland en Holland. Verenigd in hun verzet tegen de Spaanse tirannie verdreven zij de katholieke 'paternoster-knechten' uit hun midden. Maar in Middelburg en Amsterdam bleef het katholieke stadsbestuur trouw aan de Spaanse koning. Daar werden alle ketteren juist de stad uit gezet, en alleen 'lieden die niet besmet waren van heresie (ketterij) of geuzerij' waren daar nog welkom. Niet iedereen schaarde zich dus achter de partij van de rebellen.

Ook veel katholieken op het platteland bleven trouw aan hun koning. Een Spaans-gezinde Amsterdammer schreef, "De katholieke veenlieden uit Alkemade die in 1573 met hun turf in Aemsterdam kwamen klaagden steen en been over de ellende die zij meemaakten door Geuzen op het Haerlemmermeer die iedereen die niet tot hun partij behoorde veel kwaad berokkenden, en ook door schurken uit hun eigen dorp die zich bij de Geuzen in Leyden hadden gevoegd. Zij overvielen alle schuiten naar Haerlem en Aemsterdam die ze te pakken konden krijgen, grepen de welgestelde personen, scholden hen vreselijk uit en eisten vervolgens een hoog losgeld. Veel van de mensen die ze overvielen vermoordden ze ook en alle boeren werden van hun bezit beroofd, zonder dat er werd gelet aan welke kant ze stonden. Die veenlui hebben nog goede hoop dat Holland weer zal worden onderworpen aan de Spaanse koning."

Ondertussen trok het leger van Alva steeds verder de Nederlanden binnen. Zutphen en Naarden werden

stelselmatig uitgemoord. Vrouwen werden verkracht, mannen opgehangen, verdronken, verbrand, van torens geworpen of levend begraven. "Niet een kind is er ontkomen," zo meldde Alva trots aan zijn koning. De gruwelen die deze wilde horde aanrichtte gingen alle beschrijvingen te boven, en men vroeg zich af 'of de aanrichters van dergelijke tooneelen van verwoesting, moord en schennis ook duivelen in menschengedaante waren'.

Het nieuws van deze wrede slachtpartijen veroorzaakte zoveel ontzetting, dat vrijwel alle oostelijke en noordelijke gewesten van de Nederlanden zich zonder tegenstand overgaven aan de Spanjaard, uit angst hetzelfde lot te ondergaan. Alleen Holland en Zeeland bleven zich verzetten.

Alva vestigde zijn hoofdkwartier in het Spaansgezinde Amsterdam, en maakte zich op om de laatste verzetshaarden te doven, 'ende het gheboefte uyt Hollant ende Zeelant' morres te leren. Alleen met deze twee meest brutale van alle gewesten diende nog afgerekend te worden. De stad Haerlem was zijn volgende doelwit, maar het zou de Spanjaarden 7 maanden lang het hoofd weten te bieden voordat de inwoners zich door voedselgebrek moesten overgeven. Het uitgehongerde Haerlem gaf zich op 13 juli 1573 gewonnen. Met een betaling van 240.000 gulden hoopte de stad plunderingen en het doden van haar inwoners te voorkomen. Maar Alva hield zich niet aan z'n belofte. Duizenden soldaten en aanhangers van Oranje, die de stad hadden verdedigd, werden omgebracht. Toen de Spaanse beulen hun hakbijlen niet meer konden optillen, werden de overgebleven gevangenen ruggelings aan elkaar gebonden en in het Spaerne verdronken. Ook Johan van Duvenvoird (1520/1573), de neef van onze ambachtsheer, stierf 'binnen Haerlem nadat de stad door hongersnood aen die Spanjaers overgegaen was.'

Toch was het voor Spanje ook niet best afgelopen. Haerlem kreeg de naam 'Kerkhof der Spanjaars', want zo'n vijfduizend van de best geoefende soldaten uit het Spaanse kamp waren voor het aangezicht der stad-aan-het-Spaerne gevallen. Niet alleen door krijgshandelingen maar vooral ook door honger en ziekte.

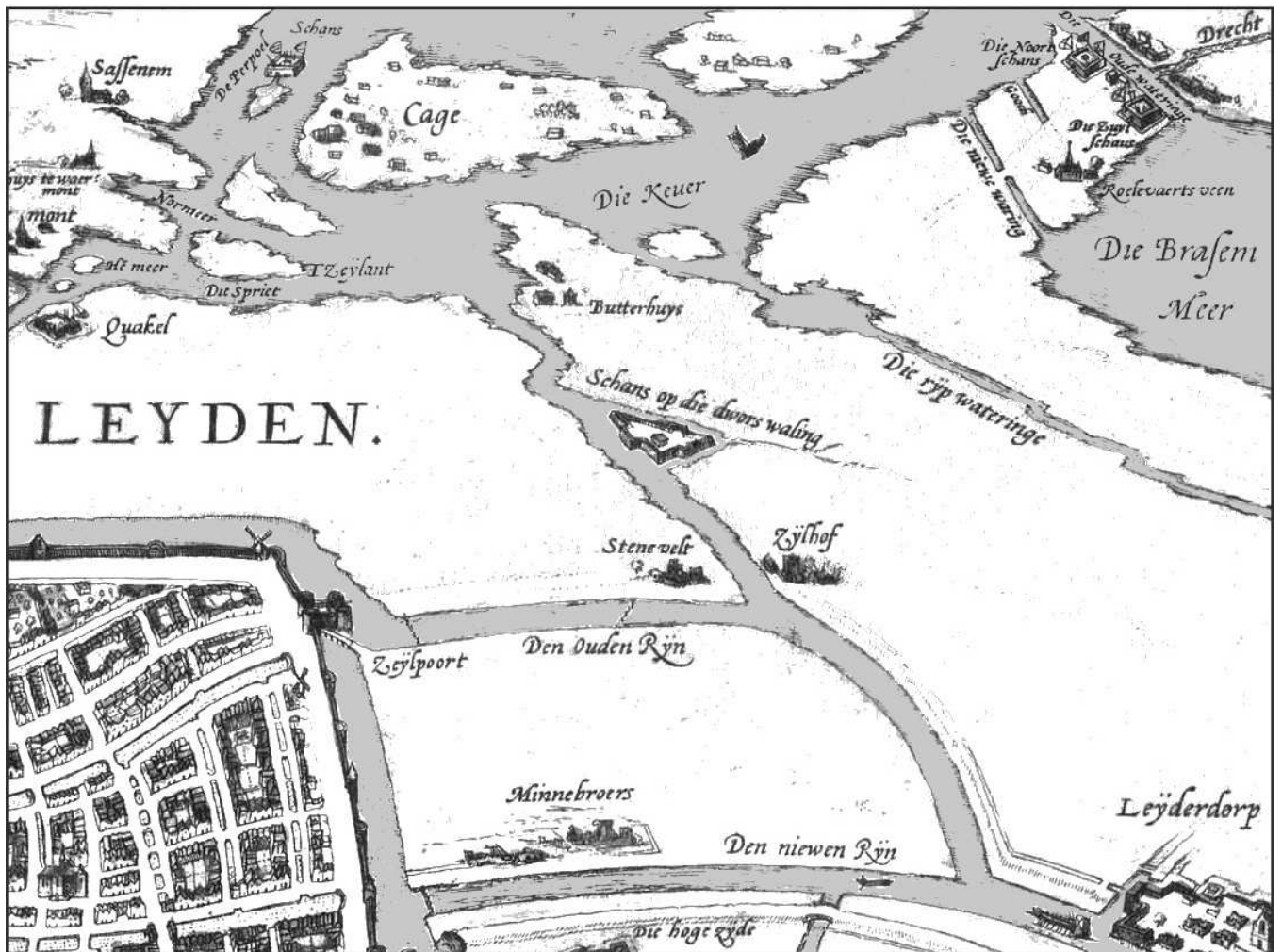
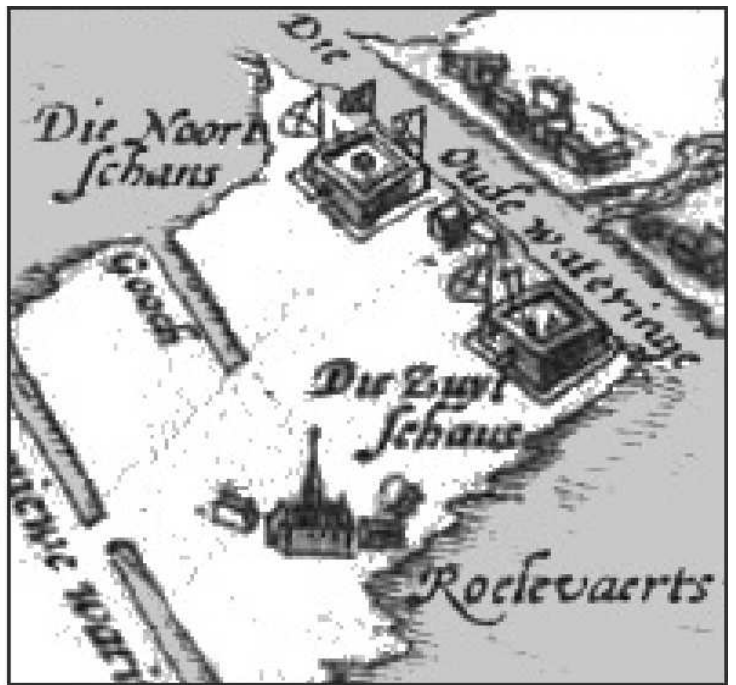
Nu de lijn Amsterdam-Haerlem in handen was van de Spanjaard, waren het Noorder- en Zuiderkwartier van Holland van elkaar gescheiden. Het rebellenbolwerk Holland was in tweeën gesneden en Alva wilde eerst het Noorderkwartier innemen. Hij rukte op naar Alkmaar, en schreef aan zijn koning 'geen enkel schepsel in leven te zullen laten. Voor elke keel zou het mes getrokken zijn'. Maar de inname van Alkmaar mislukte door de felle tegenstand van z'n inwoners die de Spaanse aanvallers met kokend teer en brandende takken op afstand hielden, en door het doorsteken van de dijken waardoor de Spanjaarden in de modder bleven steken. Het beleg werd afgeblazen en het Spaanse leger trok zuidwaarts.

Dat Leyden – toen nog de grootte stad van het Zuiderkwartier – het doelwit was begreep iedereen. De bewoners van de Sleutelstad bereidden zich in allerijl voor om zich 'in sterken staat van tegenweer te stellen'. De stadsmuren werden verstevigd, en de schutterij werd aangemaand om zich 'in de wapenhandel te bekwamen'. Iedereen in Rijnland die het zich veroorloven kon zocht een goed heenkomen. De heren en riddersdelen ontvluchtten hun kastelen, en de 'vrouw dabbisse van Reynsburch en haar nonnen' verlieten de abdij en vertrokken naar Utrecht. De grote zilverschat werd, in vaten gekuipt, mede genomen. Zij zouden hier nooit meer terugkeren.

Leyden ontzet, Holland gered.

Het grote Spaanse leger van roerruiters (gewapende ruiters), spelelingen, volharnasden en voetvolk rukte snel op langs de Noordzeekust. De dorpjes Noordwijk en Katwijk werden geplunderd en half verbrand achtergelaten. Daarna werden Wassenaar, Den Haag en Scheveningen ingenomen en stootten de Spanjaarden door tot aan de Maas bij Maassluis en Vlaardingen. Prins Willem van Oranje, die in Delft zijn hoofdkwartier had, zag zich genoodzaakt zich met zijn Geuzen terug te trekken op Rotterdam. Zo hadden de Spanjaarden binnen korte tijd vrijwel het hele Zuiderkwartier in handen op de steden Leyden en Rotterdam na.

En tegelijkertijd voer legerleider Francisco de Valdez met het overige deel van zijn troepen vanaf Haerlem met lichters over de Haerlemmermeer naar het zuiden. Bij de Kaag stuitte hij op hevige tegenstand, want op het eiland Faljeril, het kleine eilandje ten westen van de Kaag, was een schans gebouwd, welke werd verdedigd door een legertje watergeuzen. Vanuit die schans werden zij beschoten, en de Spaanse schepen beantwoordden dit vuur met hun kanonnen. Al dat schieten maakte zo'n hels lawaai, en de rondvliegende kanonskogels richtten zoveel schade aan dat de vaart naar de Lisserpoel daar vlak achter de naam Hellegat kreeg. (Tot in de 19e eeuw heeft men er bij het uitdiepen van de sloten nog kanonskogels gevonden.) De geuzen vluchtten uiteindelijk halsoverkop naar Leyden, en de schans op de noordelijke punt van Faljeril werd bezet door de Spaanse troepen.

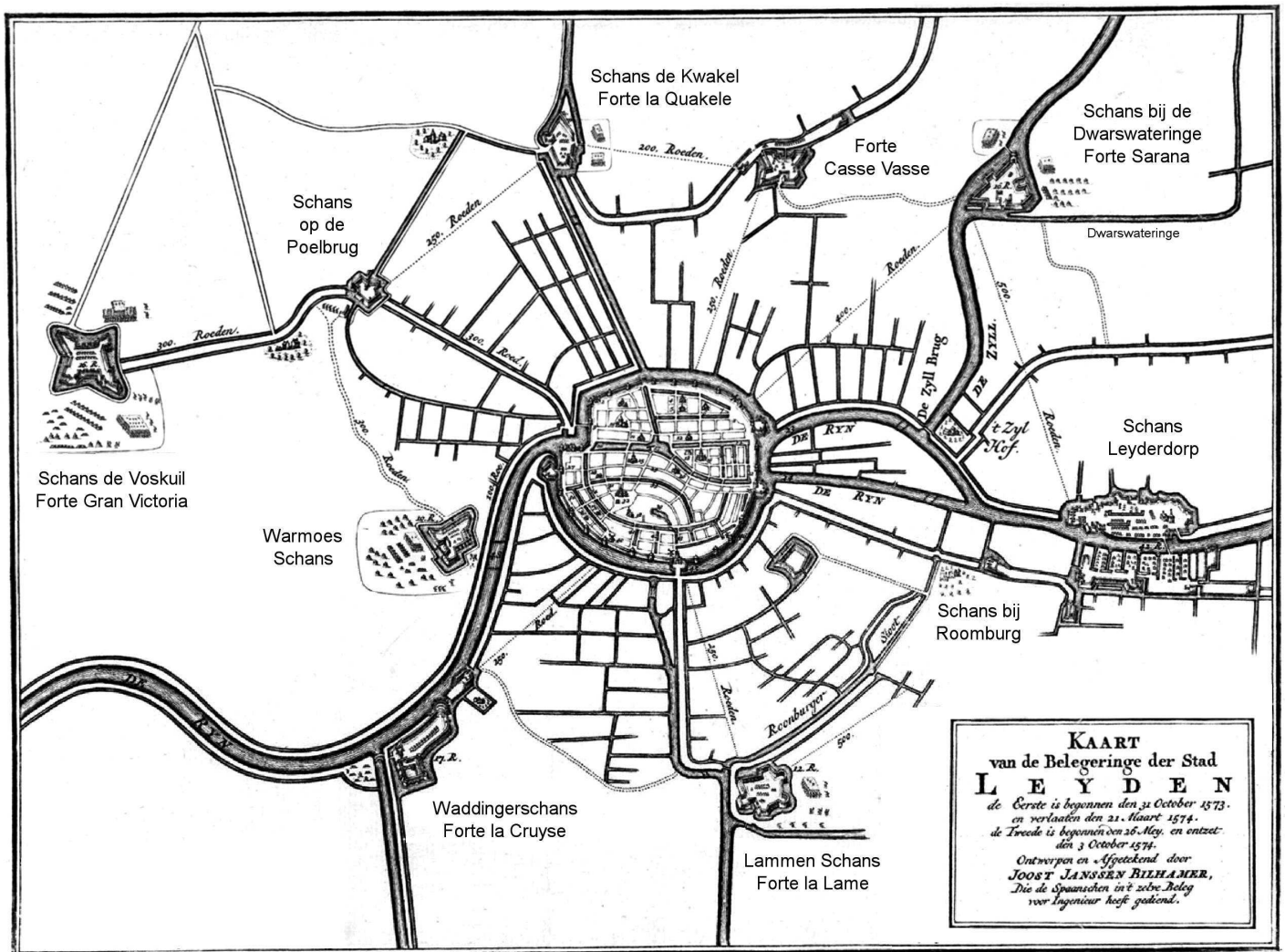
Een gedeelte van de (niet al te nauwkeurige) kaart van Leyden en omgeving in 1574, van Braun en Hogenberg, met daarboven uitvergrotingen van de schans op Faljeril, en de Zuid- en Noordschans bij Oude Wetering.

De andere belangrijke waterweg naar Leyden was de Oude Wetering. Ook daar arriveerden de schepen van Valdez, en de Spanjaarden richtten er twee nieuwe schansen op, de noordschans aan het Haerlemmermeer, en de zuidschant bij het Braessemmeer. Zo wilden zij de vaarwegen vanuit het noorden blokkeren, en voorkomen dat Willem van Oranje met zijn watergeuzen vanaf het Haerlemmermeer een poging zou doen om de Sleutelstad te ontzetten.

Zoals in alle veroverde dorpen in het Zuiderkwartier werden ook in de Kaag en Oude Wetering de beste huizen door de 'sterke mannen van koning Filips II' ingenomen. Ze namen wat ze krijgen konden: eten, drinken en vrouwen. De bewoners hadden in feite geen eigendommen meer, alles was van de bezetter en werd er tegenstand geboden dan besliste het mes, het zwaard of de hellebaard. De Spanjaarden maakten zich meester van alle metalen en alle rijkdommen die ze maar vinden konden - 'al het hout, het yserwerck, alle clocken, mitsgaders oock ketelen werden uijtutte huysen gerooft tot gietinge van zeecker grof geschut'. En ook al het geld en 'alle goudt ende silver' dat zij konden vinden werd in beslag genomen. De Kagers en Weteringers moesten nu 'ongemeen overlast en smartheijt lijden ende uytstaen van de vyant. De creet onder de wijven ende kinderen werde uytermaten groot ende den schrick overal ijsselick, ende seer weinig inwoonderen sijn daer gebleven.'

Nu zij de ommelanden van Leyden volledig in handen hadden, werden alle schansen rond de Sleutelstad door de Spanjaarden overvallen en in bezit genomen, en bij elke schans werd een vendel (troep) Spaanse soldaten gelegerd. Valdez' hoofdkwartier werd Schans Leyderdorp, dat was de grootste schans, waarbinnen ca 1500 soldaten bivakeerden in tenten- en barakkenkampen.

Beleg van Leyden door Joost Janssen Bilhamer, met alle schansen rond Leyden.

De Spanjaard had Leyden in een wurggreep, en 'thans zou haar zwaarste beproeving aanvangen'. De bestormingstechniek bij Haerlem en Alkmaar was slecht bevallen zodat Valdez zijn doel nu met uithongering wilde bereiken. Niet het kanon en de stormloop, doch de honger zou Leyden op de knieën brengen, zo dacht hij.

De familie van Duvenvoirde had zijn toevlucht in Leyden gezocht om aldaar te helpen bij de verdediging van de stad tegen de vijand. Onze ambachtsheer Adriaan was inmiddels 12 jaar oud en woonde met zijn ouders en broers en zussen in de Breestraat. Zijn oudere broer Johan van Duvenvoirde (die in 1586 onze ambachtsheer zou worden) werd kapitein der Leidse Vrijbuiters en hij had als zodanig een aandeel in de verdediging van de Sleutelstad. Hij werkte nauw samen met de heren Jan van der Does, Jan van Hout en burgemeester Pieter van de Werff, en hij was betrokken bij de eerste schermutselingen met de vijand. Hij heeft enkele spectaculaire krijgsverrichtingen op zijn naam staan, zoals de beroemde verovering van de Boshuizerschans, waarbij zo'n 60 Spanjaarden werden gedood. De schans werd verwoest (en staat daarom niet op de kaart van Bilhamer), en de Leidse Vrijbuiters trokken zich weer terug binnen de vestingmuren van de stad. Daar ontstond al snel een tekort aan voedsel, en in 1574 woedde ook de Zwarte Dood weer in Holland en nergens was het zo hevig als onder de slecht gevoede bevolking van Leyden. Gedurende de 4 maanden van het beleg 'hebben honger en de haestighe sieckte ofte pest ongeveer 6000 mannen, wyven en kynderen ten grave gedragen' – dat was 40% van de stadsbevolking. Onder de slachtoffers bevonden zich ook een broer en een zus van onze ambachtsheer, de 27-jarige Johanna en de 14-jarige Arent van Duvenvoirde.

Een andere grote plaag voor de verdedigers van de Sleutelstad waren de Leydse Glippers (wat later is verbasterd tot Leidse Glibbers). Dit waren 'Catholijcke luyden die hun geloof aan de valse kerk en den Spaansche Coninck getrou waren'. Valdez beschikte over een groot aantal van deze Glippers die voor hem in Leyden spioneerden en soms zelfs aanslagen pleegden. Zij glipten stiekum de belegerde stad in of uit met berichten, en 'sij brouwden met hun inlichtingen evenveel kwaad als de Spanjaarden met hunne wapenen'.

Het zag er slecht uit voor de opstandelingen. Wat nu te doen? Leyden moest koste wat kost uit de klauwen van het spaansche krijgsvolk worden gehouden, want met de Sleutelstad zou geheel Holland verloren zijn. Het was Willem de Zwijger die het plan voorstelde om het gehele Zuiderkwartier onder water te zetten, 'de landen van Rijnland, Delfland en Schieland en alle aanpalende landen, en met schuiten op Leyden aan te varen.' Leyden lag niet aan zee, maar zij konden de zee wel naar Leyden brengen! Hij was er van overtuigd, dat alleen dit de stad nog redden kon. Het is één van de bravourestukjes van de Tachtigjarige Oorlog geworden, 'een strategische meesterzet, geboren uit nood', maar het was dan ook alles of niets op dat moment.

Begin september 1574 staken de dijkgraven van Delfland en Schieland hun dijken en kaden stuk, en openden zij de sluizen te Schiedam en te Rotterdam. De oceaan begon zich over het land te verspreiden. In de avond van 10 september trok admiraal Lodewijk van Boisot met z'n Hollands-Zeeuwse Geuzenvloot uit Rotterdam ten aanval: een leger van 8000 man met meer dan 400 vaartuigen: platbodems, pramen en galeien, vol bewapende manschappen en kanonnen. Vanaf de Rotte voeren zij het ondergelopen land op en baanden zich een weg noordwaarts.

Bij Zoetermeer vond het eerste treffen met de Spanjaard plaats. Het kostte de Geuzen niet veel moeite de landscheiding ten westen van Zoetermeer te veroveren. Dit was een stevige dijk die de grens tussen Delfland en Rijnland vormde. De Spanjaarden waren volkomen verrast, zodat de Geuzen een geul konden graven dwars door de dijk heen, terwijl zij aan weerszijden schansen opwierpen waarmee zware aanvallen van de vijand konden worden afgeslagen. Door de diepe geul stroomde het water nu ook Rijnland binnen. En terwijl de kanonnen van beide partijen bulderden, voeren de meeste Geuzen – geholpen door plaatselijke boeren – oostwaarts via de Zegwaardse sluis om zo het dorp Soeterwoude te overvallen. Op 2 oktober 1574 vond de Slag bij Soeterwoude plaats. Het halve dorp werd in puin geschoten, en de andere helft ging in vlammen op. Er vielen vele doden, en de Spanjaarden sloegen op de vlucht naar het hoofdkwartier in Leiderdorp. De polders rond Leyden waren nauwelijks diep genoeg voor hun boten, maar de Geuzen waren niet meer te stuiten. Ze sprongen overboord en sleurden de platbodemvaartuigen, plempen en galeien over de ondiepten heen. In de middag van 2 oktober bereikte het zegevierende Geuzenleger het Papemeer, vanwaar Boisot het vuur liet openen op de schans van Lammen. Maar de afstand was nog te groot – het had geen uitwerking.

Toch was de strijd in feite al beslist, want de Spanjaarden hielden niet van natte voeten. Toen de krijgskans zich tegen hen leek te keren verlieten zij alle schansen rondom de Sleutelstad, en vertrokken in allerijl, uit angst voor het van alle zijden met geweld toestromende en snel stijgende water. Ook de hoofdschans te Leiderdorp werd verlaten, nadat de dorpskern geheel in brand was gestoken en alles zoveel mogelijk was vernield.

Op de ochtend van 4 oktober 1574 stevende de ganse ontszettingsvloot naar Leyden, waar iedereen 'na maanden van bangen nood bynae doot ende vergaen was van honger ende van commer.' Admiraal Boisot liet de uitgemergelde bevolking terstond brood en haring toewerpen.

“Leyden ontzet, Holland gered.”

De Leidse bevolking had getoond lijf en leden over te hebben in de strijd tegen de tirannie. De faam van de stad was enorm – het was het Bolwerk van de Vrijheid geworden. Willem van Oranje schonk Leyden een universiteit, de eerste universiteit van Nederland, met als belangrijk doel de opleiding van predikanten voor de nieuwe gereformeerde kerk. En ook werd Leyden het hoofdkwartier van het Hoogheemraadschap van Rijnland, dat z'n hoofdkantoor vestigde in het gemeenlandshuis in de Breestraat (waar het tot het jaar 2000 zou blijven).

Het mooie kind

Op de morgen van 4 oktober 1574 zagen de bewoners van Alckemade hoe vele boten met Spaanse soldaten via de Oude Wetering en de Kagerplassen in grote haast richting Amsterdam voeren. De schansen op Faljeril en in Oude Wetering werden door de Spanjaarden ontruimd en verlaten, en in de loop van de dag wapperde aldaar het oranje-blanje-blue der Watergeuzen, en werden er dankgebeden uitgesproken voor de verlossing.

Maar het oorlogsgeweld had grote verwoestingen aangericht rondom Leyden. Alle grote gebouwen in de ommelanden waren met de grond gelijk gemaakt, alle kastelen en kloosters, zoals de Abdij van Rijnsburg, Huys te Warmond en ook kasteel Out-Alckemade, eens de trotse vesting van onze eerste ambachtsheren. Het was tijdens de beruchte Hoekse en Kabeljouwse twisten al enkele keren verwoest en weer opgebouwd, maar nu was het zodanig vernietigd dat het jarenlang als een ruïne zou blijven liggen.

Allerdroevigst was ook de toestand van de dorpen waar de Spanjaarden hun schansen hadden gehad. Ze waren bijna allen volkomen verwoest en vrijwel geheel ontvolkt. Al het geboomte was omgehakt en veel molens, huizen en boerenhofsteden waren afgebroken ten behoeve van de Spaanse schansen en wachtvuren.

En toen 'sij daeruit weecken' stalen de Spanjaarden nog alles mee wat ze te pakken konden krijgen. Ze beroofden 'de weinige inwoners die daer nog waren van hunne geld, slaepklakens, schoenen, kleding, varckens, koeyen, hoenderen en al hun broot en caes'.

Naast verwoesting en diepe ellende lieten de Spanjaarden nog wat anders achter, want ze hebben vermoedelijk ook aan onze genen bijgedragen. Volgens een oude familielegende zou een Hollandse deerne rond 1574 bezwangerd zijn door een Spaanse soldaat. Het is niet bekend of zij verkracht is of het uit 'vrouwelijcke dollicheyd' met de vijand heeft aangelegd. Toen zij tenslotte 'van een gezonde vrugt verlost' was, bleek het een prachtig donker getinte baby. Bij het aanschouwen van dit wicht slaakte menigeen de kreet "Wat een mooi kind!", en zo zou de achternaam Mooijekind zijn ontstaan. Het is in ieder geval een feit dat de Mooijekinderen van oorsprong donker van haar en ogen waren, en bij verschillende takken is dit nog steeds te zien. Zekerheid hierover is er niet, want de eerste Mooijekind in onze kwartierstaat is **Pieter Mooijenkint (1361)** die rond 1650 in Rippwetering geboren werd, maar van wie met veel stelligheid beweerd werd dat hij een achterkleinzoon van dit Mooie Kind zou zijn geweest.

Nieuwe landmeting te Alckemade

In die laatste dramatische fase van Leyden's bevrijding had het water ook Alckemade overspoelt. Men was daar wel aan drassige en blank staande weilanden en teellanden gewend, maar de onderwaterzetting door de geuzen veranderde het gebied in een zompig moeras, en het zou nog jarenlang duren voor alle polders weer droog gevallen waren. Dit vertraagde de terugkeer van de bevolking en de wederopbouw.

Overall in de ondergelopen ommelanden van Leyden zag je hetzelfde trieste beeld, en hoorde je dezelfde klacht, dat 'de inwoonders arme luijden sijn, die maar quaalijk in deese benauwde tijd de kost weeten te winnen en grote moeite hebben om er voor te zorgen dat wijff en kynderen, bij gebrec aan behoorlijk onderhout, niet en comen te vergaan'.

Het Hoogheemraadschap van Rijnland beschreef in 1574 hoe slecht de staat was waarin het land zich bevond. Het was lichtland (onvruchtbaar land) geworden, gelegen 'int baggert ende modder, meer ende meer mitte wateren bezwaert waerdoor de inwoonders alle jaren overgroote schade zoo in haere landen, koebeesten, hoy ende suyvel waren lijdende.' Er stonden 'veele wooningen zonder inwoonders, die uutgebroocken waren, gerazeert ende vernielt door de Spanjaarden; onbewoond, seer vervallen, en niets meer waardig'. En ook de verwoeste akkeren lagen er verlaten bij, 'de landen aldaer waren laech ende teveel beswaert met het water en waren zo ghoet en profijtelick niet meer als voor t'oorloch'. Op het oorlogsgeweld volgden misoogsten en hongersnood. En de moeraskoortsen, de Zwarte Pest en de Vliegende Tering (tuberculose) eisten vele slachtoffers.

Het land zou pas kunnen worden drooggemaakt als de dijken, kaden, sluisjes en molens weer waren hersteld, maar de berooide inwoners hadden daar het geld niet voor. En ze werden daarbij ook nog eens extra belast, want de verdediging van de Republiek tegen de Spanjaarden bracht hoge kosten met zich mee. Dat moest door het volk worden opgebracht, en dat betekende verhoging van de impost (belasting) op goederen als bier, zout, boter enz.

Er bestond veel verbittering over deze zware lasten, en in Alckemade kwamen daar nog de veel te hoge morgentalen (belasting over landbezit) bij, omdat de taxateurs en landmeters uiterst sluw en meedogenloos te werk gingen.

In het 'Quoyer gemaect vande taxatie vanden landen, die gelegen zijn Inden ambochte van Alckemade, van den Jare 1579' beschrijven de taxateurs hoe slecht het land er voor stond. En hun bevindingen liegen er niet om. Zij troffen vaak 'quaet lant' aan, 'niets dan putten en poelen, waar niets anders wilde groeien dan biezen en ander quaede ruijchte'. 't Ambacht was volgens de vorige meting 2654 morgen (2260 hectare) groot. De taxateurs wisten wel 'datter langs de Braassem en de Groote Meer cortelijngs deur harde winden veel landen geruinieert ende afgespoelt waren, waerdeur de te meten landen veel cleijnder waren dan in de jaren daarvoor', maar dat werd eenvoudig genegeerd, en die landen werden qua grootte 'geprijsert als vooren', dwz. te groot. En dat vonden ze dan 'rechtvaerdelick'. Wel tekenden zij nog aan dat zij niet wisten of ze die gelden wel zouden krijgen vanwege de grote armoede aldaar.

(De oppervlaktematen in die tijd waren de morgen, de hond, en de vierkante roede. Die moeten we wel even vermelden, want ze zullen nog vaak terugkomen in dit boek. Een morgen, ook wel morgenlands genoemd, heette zo omdat het de grootte van een stuk land was dat in een morgen kon worden geploegd. Die oppervlaktematen verschilden per landstreek, en de Rijnlandse morgen was net iets minder dan een hectare (10000 m²), namelijk 8516 m². De morgen was gelijk aan 6 hond, en de hond (of hont) heette zo omdat die weer bestond uit honderd vierkante roeden. De Rijnlandse hond was 1419 m², en de vierkante roede was 14,19 m².)

De Spaanse Furie

De belegeringen van Haerlem, Aelsmeer en Leyden hadden de Spaanse koning veel geld gekost. Spanje ging in 1575 bankroet, en kon z'n soldaten niet meer betalen. De huurlingen van het Spaanse leger begonnen opstandig te worden. Zonder soldij hadden ze geen eten en moesten ze zelf maar zien hoe zij

zich redden. Woedend sloegen ze aan het muiten. Ze trokken naar de rijke Zuidelijke Nederlanden waar meer te halen was, en hielden dagenlang huis in Antwerpen, waar zij een vreselijk bloedbad onder de burgerbevolking aanrichtten, die als Spaanse Furie de geschiedenis is ingegaan. Verontwaardigd over zoveel wreedheid sloten de andere noordelijke gewesten zich nu bij Holland en Zeeland aan. Tesaamen vormden zij de Republiek der Verenigde Nederlanden, en in het Plakkaat van Verlatinghe gaven zij te kennen dat zij de Spaanse koning Filips II niet langer als hun vorst erkenden.

Dit mag toch wel een ongekennde historische gebeurtenis worden genoemd. De vorst, door God zelf op aarde geplaatst om te regeren, werd hier zomaar terzijde geschoven. En zo ontstond de eerste republiek ter wereld, 'machtig door eendracht, door zijn watermassa's en door zijn wanhoop'. Dat is wel iets om trots op te zijn, want pas 2 eeuwen later zouden Amerika en Frankrijk dit voorbeeld volgen.

Maar de jonge Republiek kreeg al snel een zware tegenslag te verwerken. Op dinsdag 10 juli 1584 kwam een gewelddadig einde aan het leven van Willem van Oranje, toen hij in Delft door Balthasar Gerards, een vurig katholiek, werd doodgeschoten. De dader werd opgepakt, en hij kreeg de zwaarste straf die een mens maar kon krijgen: de hand waarmee hij het wapen had afgevuurd werd met een gloeiende tang afgeknepen, en andere ledematen ondergingen dezelfde behandeling. Daarna werd hij levend gevierendeeld; het hart werd hem uit de borskast gesneden en 'in zijn aengesicht gesmeten'. Zijn hoofd belandde uiteindelijk op de stadsmuur, waar het werd ontvreemd door de katholieke priester Sasbout Vosmeer, die het aanbad als een relikwie. Sasbout reisde met die kop op sterk water naar Rome in een poging om Balthasar Gerards heilig te laten verklaren. Dat mislukte, maar het geeft wel aan dat er nog altijd een hoop katholieken waren die zeer verheugd waren over de dood van de 'verraderlijke Oranje-ketter'.

Tolerantie was waar het Willem de Zwijger om te doen was geweest. Hij streed tegen Inquisitie en geloofsvervolgning, maar had steeds vriendschap en medewerking gezocht bij de Nederlandse katholieken. Maar na zijn dood nam de onderdrukking en openlijke geweldpleging tegen de katholieken steeds meer toe. De Roomsche geestelijken werden gezien als boosdoeners, zij waren agenten van de vijand, die 'onder den naem van biechtgeld' geld inzamelden voor de Spaanse legers.

De Raad van State nam het besluit om alle kerken, kloosters en grondbezit van de katholieken te onteigenen. De Calvinisten kregen de beschikking over de kerkgebouwen, en 'alle Rooms Katholieke ambtenaren, paepsch gesinde bailluwen, schouten, secretarissen ende schoolmeesters in alle plaetsen, dorpen ende gehuchten binnen den lande, moesten aenstons en de facto worden afgesteld (ontslagen)'. De enige in de Republiek erkende kerk was nu de Calvinistische kerk (ook wel Nederduytsch Gereformeerde Kerk genoemd). De dorps- en stadskerken, ontdaan van schilderijen, beelden en andere typisch roomse elementen, mochten uitsluitend voor de protestantse eredienst worden gebruikt. Aan de katholieken werd godsdienstvrijheid toegestaan, maar het mocht niet in het openbaar worden beleden. Zij konden dit slechts in het geheim doen in schuilkerken, vaak niet meer dan schuren of stallen 'waar de beelden aan de wand geschilderd waren'. Het was officieel verboden de mis op te dragen, en ook processies waren verboden. De Rooms Katholieke Kerk werd een ondergrondse beweging. De priesters heetten niet langer pastoors maar waren nu missionarissen, en het was hun taak om de Republiek voor Rome te heroveren. Zij hadden geen parochie, hun standplaats werd statie genoemd, want zij verrichtten hun zielzorg in het verborgene, zoals in een vijandig missiegebied. Sasbout Vosmeer werd door Rome aangesteld als 'apostolisch vicaris van de Hollandse Zending in de gebieden die door de kettters worden bezet'. Zijn schuilnaam was Bonifatius, hij leefde 'ondergronds' en zwierf in vele vermommingen door het land. Maar Sasbout viel door de mand en werd uit de Republiek verbannen. Vanuit Keulen zette hij het zendingswerk voort.

Hoofdstuk 8: De Gouden Eeuw

In de Zuidelijke Nederlanden (nu België en Luxemburg) was de strijd intussen weer in volle hevigheid losgebarsten en onder leiding van Alexander Farnese, Hertog van Parma vielen in de jaren 1583 tot 1585 bijna alle Vlaamse en Brabantse steden in Spaanse handen. Na de inname van de grote handelsstad Antwerpen, het kroonjuweel van de Nederlanden, zorgde de Republiek ervoor dat de stad volledig werd afgesloten van de overzeese handel door de toegang via de Schelde te blokkeren. Deze blokkade zou ruim twee eeuwen gaan duren en beroofde Antwerpen voorgoed van haar welvaart.

Vanaf die tijd domineerde Amsterdam de vaart naar de Oostzeehavens, de graanhandel op Danzig en de houthandel op Noorwegen. Dat de zeven verenigde Nederlanden nu tesamen tegen de Spaanse vijand vochten was in feite zeer gunstig voor gewest Holland. Het strijdtoneel verplaatste zich naar de zuidelijke en oostelijke gewesten, en de Spanjaarden zijn nooit meer op Hollandse bodem teruggekeerd. Het was vanaf dat moment juist de oorlog die Hollands welvaart krachtig bevorderde. Het zorgde voor een onstuimige groei van de stad Amsterdam, en Holland werd de belangrijkste handelsmacht ter wereld. En dat begon dus al terwijl de bevrijdingsstrijd tegen de Spanjaard nog in volle gang was.

Dat die enorme opbloei van Nederland tijdens de Tachtigjarige Oorlog kon plaatsvinden is wonderbaarlijk. Je zou verwachten dat er slechte tijden aanbraken voor de pas gestichtte Republiek, en dat was in de eerste decennia van de oorlog ook wel zo. Maar daarna verbeterde de situatie aanzienlijk door de militaire bekwaamheid van Maurits van Oranje (1567/1625), de oudste zoon van Willem de Zwijger, en de bestuurlijke bekwaamheid van landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt (1547/1619), een van de grootste staatsmannen die Nederland ooit heeft gekend.

Prins Maurits was de eerste grote oorlogs-strateeg van de 17e eeuw, de 'absolute meester over de zaken van oorlog, wiens inghebooren kloeckheydt van verstant, dapperheydt, goeden raedt ende vrolijk gelaet alle soldaten wist te motiveren'. Door zijn legendarische snelle marsen, die het leger steeds brachten waar niemand het verwachtte, kreeg zijn krijgsmacht de naam Het Vliegende Leger. In 1591 werden in 5 maanden tijd 5 steden ingenomen, op grote afstand van elkaar gelegen: Zutphen, Deventer, Delfzijl, Hulst en Nijmegen. Het was een schier onmogelijke opgave, maar het werd een aaneenschakeling van triomfen. Boven de grote rivieren was in 1599 geen vesting meer in handen van de vijand. Het grondgebied van de Verenigde Provinciën was bevrijd, en de omheining der Zeven Verenigde Nederlanden gesloten.

Ook enkele Hollandse technologische vernieuwingen, zoals het fluitschip en de haringbuis hielpen mee om onze Republiek zijn Gouden Eeuw binnen te doen treden. En door nieuwe toepassingen van de windmolen beleefde Holland een ware industriële revolutie. Je kon er niet alleen je polder mee leegmalen, je kon er nu ook mee zagen en mee pletten. Stad en land stond binnen de kortste tijd vol molens: zaagmolens, korenmolens, hennepklopmolens, specerijenmolens om peper, nootmuskaat, cacao, kruidnagelen enz. te malen. En zelfs verfmolens, om de pigmenten te malen die de Hollandse Meesters, zoals Rembrandt van Rijn, Frans Hals en Johannes Vermeer, nodig hadden om hun prachtige schilderijen te maken.

Onze beroemdste ambachtsheer

Johan Ridder van Duvenvoorde, 'wiens naam prijkt op de brede lijst van degenen aan wie Nederland zijn bestaan en grootheid te danken heeft', is zonder enige twijfel onze meest beroemde ambachtsheer geweest. Hij had een groot aandeel in de strijd tegen de Spanjaard. Dat begon al tijdens het beleg van Leyden, waar hij kapitein der Leydsche Vrijbuiters was. Maar na 1574 werd hij pas echt een Watergeus, want niet lang 'na het ontzet der stad Leyden, werd hij door sijn prince Excellentie van Nassauwen benoemd tot Admiraal ende Oversten voor alle die schepen, galeyen ende jachten ter oorloge toegerust'.

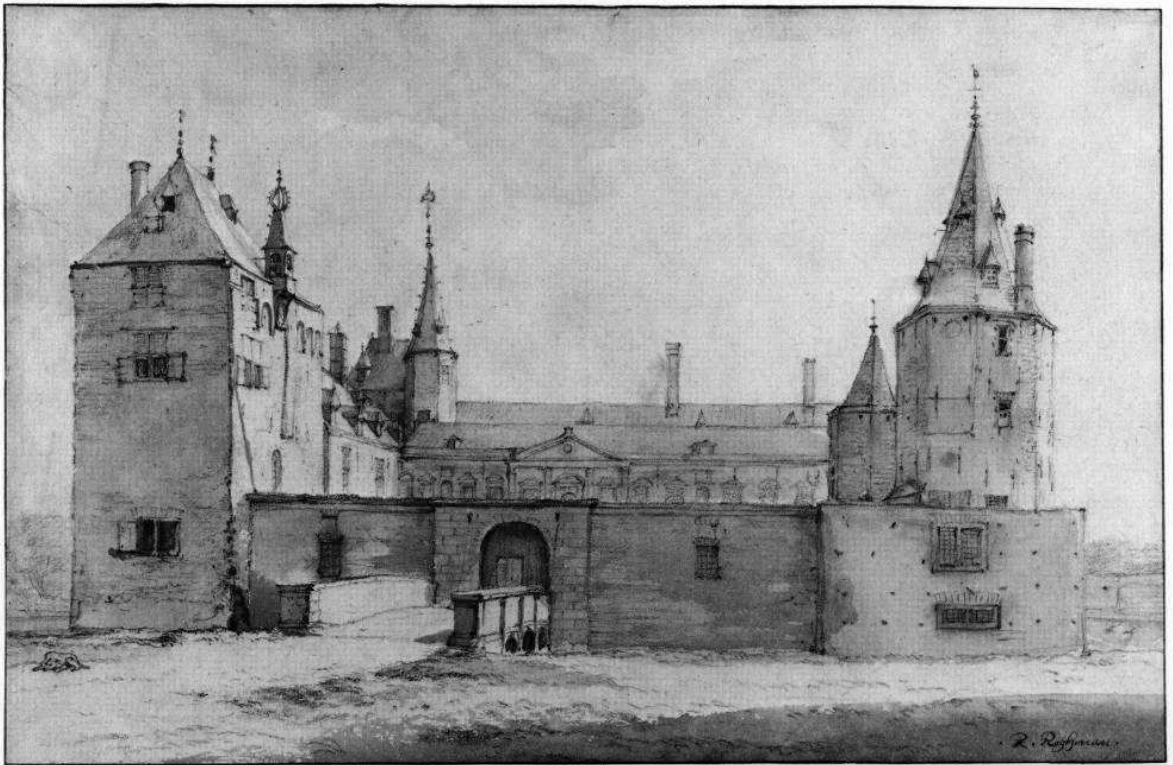
Zijn broer Arent en zus Johanna waren omgekomen tijdens het beleg van Leyden door honger of de pest. Zijn jongste broer Adriaen, die toen nog Heer van Warmond, Woude en Alckemade was, diende onder hem als kapitein op een van de oorlogsschepen. En zijn zwager Pieter van der Does, getrouwd met z'n zus Phillippa werd vice-admiraal van de vloot (zie het schema op blz. 45).

Johan van Duvenvoirde (1547/1610), Heer van Alckemade van 1586 tot 1610.

Johan van Duvenvoirde en Pieter van der Does ontpopten zich als de meest geduchte Hollandse bevelhebbers ter zee in de strijd tegen Spanje. Ze boekten al enkele spectaculaire overwinningen, lang voordat de tijden van De Ruyter en Tromp zouden aanbreken. Zoals in 1588 toen zij samen met een Engelse vloot de Armada, het Spaanse invasieleger van 130 schepen en 30.000 man, bij Grevelingen wisten te verslaan. Vanwege z'n verdiensten tijdens die zeeslag mocht Pieter van der Does (1562/1599) zich voortaan ambachtsheer van Leimuiden, Rijnsaterwoude en Vriesekoop noemen.

En 32 jaar voor Piet Hein veroverden zij al een zilvervloot. Dat gebeurde bij de legendarische overval op de haven van Cadiz in Spanje in 1596, waarbij een geweldige buit werd overmeesterd. Johan van Duvenvoirde was de commandant van een Nederlands eskader van 24 schepen met 2200 man in de Engels-Nederlandse vloot onder leiding van de Engelse admiraals Howard en Essex. Zij versloegen de Spaanse vloot voor Cadiz, veroverden de stad en zetten die in brand, en verdwenen met de complete zilverschat. Van Duvenvoirde 'hadde toen ook seer gerne gesien dat men den Konink van Spanjen in sijn eigen land oorloge hadde aengedaen om Nederland van d'oorloge te ontlasten'. Maar dat ging helaas niet door omdat de Engelsen weer naar huis wilden.

*Huys te Warmont zoals het er na de herbouwing door Johan van Duvendoirde uitzag.
Door Roelant Roghman, ca 1646.*

Johan van Duvendoirde en zijn vrouw Odilia Valckenaer.

In 1586 werd Johan van Duvenvoirde heer van Warmond, Woude en Alckemade toen zijn jongere broer Adriaen op 24-jarige leeftijd 'te Hoorn van een natuerlicke siecte overleed'. Johan keerde terug naar Warmond en liet het door de Spanjaarden verwoeste Huis te Warmond 'met grooten costen sierlijk herbouwen, fraaier ende gemackellicker dan te vooren'.

Wat wel opmerkelijk is, is dat Johan van Duvenvoirde, held van de protestantse opstand, zelf katholiek is gebleven. Geheel in de geest van Willem van Oranje vocht hij niet voor het Calvinisme, maar voor godsdienstige tolerantie. In 1590 trouwde hij op z'n 43e met de 28-jarige Odilia Valckenaer, een 'goede, oprecht Roomsche Catholijke Vrouwe' die er voor gezorgd zou hebben dat Johan zijn geuzenneigingen wat onderdrukte. Ze kregen 8 kinderen, die zo schreef iemand, 'roomsch werden gemaect door hun moeder tot hun merckelijk achterdeel (nadeel)' - zij konden hierdoor namelijk geen belangrijke posten vervullen. Warmond werd een waar toevluchtsoord voor alle verdrukten om hun geloof. Van Duvenvoirde trok zich van de plakaten tegen de katholieken niet veel aan. De katholieke inwoners van Warmond konden mishoren in de kapel van zijn kasteel. Zij konden steeds rekenen op de hulp van de grote admiraal, voor wie zelfs de Staten respect hadden, en die zich beschermd wist door zijn vriendschap met Van Oldenbarneveld en prins Maurits van Oranje. De Calvinisten klaagden steen en been over 'de jonker van Warmond die de kerkelijke verkiezingen aantastte, en de katholieken de handt boven thoofd hield'. Tot ongenoegen van deze 'vreugdeloze' calvinisten, heerste er op het Huis te Warmond 'een ietwat fleuriger en blijder geest dan die waaraan men zich onder invloed der calvinistische predikanten diende aan te passen'.

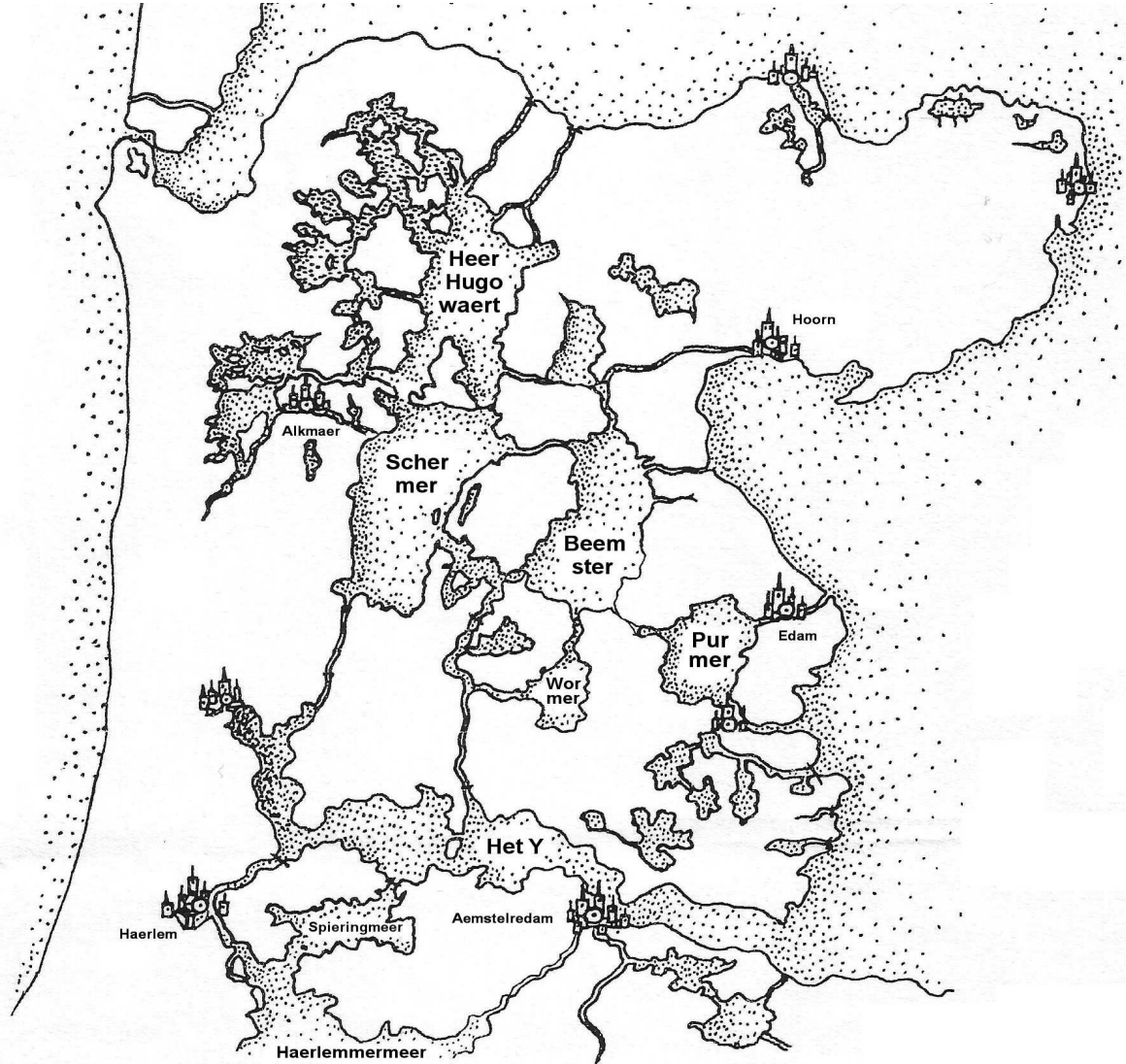
In 1594 werd Johan van Duvenvoird door prins Maurits benoemd tot luitenant-houtvester van Holland, vanwege zijn 'goede qualiteijten ende van de goede langdurighe getrouwe ende aensienlijcke diensten, soo te water als te lande'. Als houtvester was hij belast met de rechtspraak over alle jachtzaken in Holland en met het verlenen van jachtvergunningen, en ook oefende hij toezicht op het 'blokken' of 'poten' van de jachthonden (het binden van een blok om de hals van de hond, of het afhakken van een der voorpoten; een voorschrift in verband met de bescherming van het wild op de jachtterreinen). Maar Johan van Duvenvoirde kneep graag een oogje toe als het wat opleverde, en hij liet zich goed betalen door jagers en edelen voor het oogluikend toestaan van ongeblokte of ongepote honden tijdens de jacht. Zo was 'ie ook wel weer. In 1599 raakte zijn zwager en strijdmakker Pieter van der Does zwaargewond tijdens een mislukte veroveringspoging van Gran Canaria, en hij overleed vlak daarna. Hierdoor verkreeg Johan ook de ambachtsheerlijke rechten op Rijnsaterwoude, Leimuiden en Vriesekoop. Hij begon intussen steeds meer een politieke rol van betekenis te spelen. Samen met prins Maurits en Van Oldenbarneveld was hij een van de kopstukken die betrokken waren bij het begin van de handel op Oost-Indië. In 1593 vertrokken de eerste Nederlandse schepen naar de Oost. Drie van de vier schepen keerden 4 jaar later terug. Slechts 89 van de 250 opvarenden hadden de barre tocht overleefd, maar de missie was geslaagd. Niet lang daarna voeren de Amsterdamse fluitschepen uit naar de verste uithoeken van de aarde om zwaarbeladen terug te keren. Van Duvenvoirde was betrokken bij de financiering en deelde in de winst. Zo stopte hij bijvoorbeeld ook geld in de mislukte expeditie van Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck in 1596, op zoek naar een noordelijke doorgang naar de Oost, die eindigde met hun overwintering op Nova Zembla.

Landsadvocaat Johan van Oldenbarneveld nam in 1602 het initiatief tot de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), zodat de Nederlandse koopvaarders hun krachten zouden bundelen inplaats van elkaar te beconcurreren. De handelsvloot van de VOC was tegelijkertijd ook oorlogsvloot - het had een eigen leger en was bevoegd om verdragen te sluiten. Oorlog was lucratief, want in tijden van oorlog was de kaapvaart geoorloofd, en ook het afpakken van gebieden van de vijand. De jonge Republiek bleek slagvaardig genoeg om de Portugezen en de Spanjaarden een groot deel van hun koloniën te ontnemen. Met veroveringen in de Oost en in de West wist de Republiek een enorm koloniaal rijk te stichten, en zich als supermacht een plaats te veroveren onder de grote Europese mogendheden. Het groeide uit tot de meest bewonderde én meest gehate handelsnatie van de wereld. Daar woonden die stinkendrijke handelslieden die nergens voor terugschrokken om grof geld te verdienen. Alles voor de winst!

In het huisarchief van Warmond is een overzicht te vinden opgemaakt door Johan van Duvenvoirde 'int jaer ons Heeren 1606' van alle inkomsten uit het bezit van zijn heerlijkheden Warmond, Woude en Alckemade. Warmond was goed voor f 2500 per jaar, terwijl Woude en Alckemade ieder ca f 400 per jaar opbrachten. De opbrengst van Alckemade bestond voornamelijk uit de korentienden (f 137.-), de henneptienden (f 91.7.-), het derde deel van de turfmaat (f 5.6.10) en de huren van landerijen en viswaters. (f 91.7.0 betekende: 91 gulden, 7 stuivers en 0 penningen).

'De smaltienden laat ik tot wederzeggens voor de armen,' zo schreef Van Duvenvoirde, en het bodeambt werd

Het Noorderkwartier in 1600 (nu Noord-Holland) met z'n vele meren.

bediend 'om godes wille', dwz. daar ontving de Heer van Alckemade geen pacht voor. De schout van Alckemade betaalde voor zijn ambt jaarlijks f 30 pacht, en de secretaris betaalde jaarlijks f 8 en daarmee werd de schoolmeester betaald 'om die kinderen te leren, woonende op de cappelle werf in Roelofarendsveen'. Er stond toen blijkbaar al een school, op de plek waar de verwoeste kapel had gestaan. In het overzicht van Van Duvenvoorde staat regelmatig de aantekening dat de binnengekomen penningen 'wederom aengeleyt sijn int bedijcken van de Beemstermeer'. En zo leren we dat Johan van Duvenvoorde ook geïnvesteerd heeft in de drooglegging van de Beemster in het Noorderkwartier, waar hij 2 kavels had gekocht van 25 morgen elk.

Het Noorderkwartier was er in 1600 wat de wateroverlast betreft in feite nog slechter aan toe dan Rijnland. Het was een gatenkaas van grote en kleinere meren die aan alle kanten door de zee werd bedreigd, en het 'bungelde als een losse tand aan de rest van Nederland'. De angst was groot dat het van het vaste land gescheiden zou worden als het IJ door de Zuiderzee overstroomd zou worden en de laatste kilometers naar de Noordzee zouden doorbreken. Als er niet werd ingegrepen zou het binnen afzienbare tijd van de kaart worden geveegd, zo vreesde men.

De Beemster was het eerste grote meer in het Noorderkwartier dat werd drooggelegd. Er werd een ringsloot omheen gegraven en een dijk aangelegd en 21 molens maalden het in 1608 leeg. Na dit grote succes kwam er in het Noorderkwartier een ware droogmakingsrage op gang. In ongelooflijk rap tempo werden er zo'n 50 meren drooggemaakt, veel kleintjes, maar ook de groteren zoals de Purmer in 1622, de Wormer in 1626, de Heerhugowaard in 1631 en de Schermer in 1635.